

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 11 (35)

2002

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Президент Центру Анатолій Гриценко
Головний редактор Людмила Шангіна

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська 46,
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
web-сторінка: <http://www.uceps.com.ua>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографії:

УНІАН — обкладинка (колаж), стор. 14, 23, 26, 46;
LIGA ONLINE — стор. 8, 44, 57;
IREX ProMedia, В.Артюшенко —
стор. 17, 25, 43, 53, 54, 58, 62;
PhotoUA — стор. 47, 50, 56.

Макет — Павло Войтенко,
Олександр Москаленко

Техніко-комп'ютерна підтримка — Антон Балицький

© Центр Разумкова, 2002

З М І С Т

ПОЛІТИЧНА ЦЕНзуРА В УКРАЇНІ

(Аналітична доповідь Центру Разумкова) 2

1. ПОЛІТИЧНА ЦЕНзуРА В УКРАЇНІ:

ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ, МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ 3

2. КОНКРЕТНІ ПРОЯВИ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНзуРИ ТА МЕТОДИ ЇЇ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ... 18

3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ 27

ПОЗИЦІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ СТРУКТУР

Іван ЧИЖ 30

Сергій ВАСИЛЬВ 31

Ігор ЛУБЧЕНКО 31

СТАТТІ

ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ СЛОВА І ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНзуРИ В УКРАЇНІ В ОЦІНКАХ
УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ

Ігор ЖДАНОВ, Юрій ЯКИМЕНКО 32

СВОБОДА СЛОВА В УКРАЇНІ В ОЦІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Андрій БИЧЕНКО 38

ДЕФІНІЦІЇ СВОБОД

або Деякі обережні думки, висловлені на адресу народомобраних депутатів
у день парламентських слухань про свободу слова, або її відсутність

Микола ВЕРЕСЕНЬ 42

КНЯЗЬ ТЬМИ ТА ТЕМНИКІВ

Вахтанг КІПІАНІ 45

ДОЖИЛИ — ЯКИЙСЬ З ОЛІГАРХІВ СКОРО СТАНЕ
ОСТАННІМ ГАРАНТОМ НЕВИКРИВЛЕНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Олександр КРИВЕНКО 49

МОЖНО ЛИ ПРОТИВОСТОЯТЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ СМИ
В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ?

Наталья ЛИГАЧЕВА 51

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДО СВОБОДИ СЛОВА В УКРАЇНІ

Олег МЕДВЕДЕВ 55

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: СТОРОЖОВА ШАВКА ВЛАДИ

Роман СКРИПІН 59

ПРЕСА: РОБОТА ПІД ПРЕСОМ

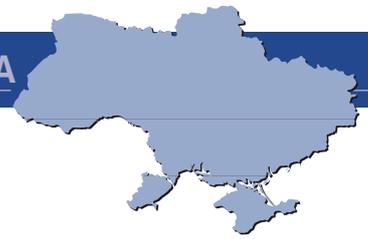
Андрій ТИЧИНА 61

ЦЕНзуРА В НЕПОЛІТИЧНИХ ЗМІ: ЯК З НЕЮ БОРОТИСЯ?

Валентин ЩЕРБАЧОВ 64

Видання журналу здійснене за фінансового
сприяння Національно Фонду підтримки
демократії (США)

Умови отримання журналу — на нашій web-сторінці:
<http://www.uceps.com.ua/magazine/>

ПОЛІТИЧНА ЦЕНзуРА В УКРАЇНІ

Проблема стану свободи слова в Україні може розглядатися у двох аспектах. З одного боку, це проблема стратегічного вибору України. Керівництво держави визначило ключовим зовнішньополітичним пріоритетом інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур.

Це вимагає приведення рівня забезпечення свободи слова в Україні до стандартів провідних країн Європи, в яких саме рівень свободи слова є одним із головних критеріїв розвиненості демократії, громадянського суспільства, правової держави.

З іншого боку, проблема свободи слова має внутрішній вимір, оскільки є, зокрема, необхідною передумовою проведення прозорих і чесних майбутніх президентських виборів та відбиває боротьбу потенційних кандидатів у Президенти України за найкращі позиції напередодні старту виборчої кампанії.

Отже, вибір того чи іншого вектору розвитку України, демократичного або недемократичного, буде не в останню чергу визначатися певним рівнем свободи слова.

На жаль, необхідно констатувати, що сьогодні *рівень свободи слова є критично низьким, активно запроваджується державний контроль над ЗМІ та застосовується політична цензура* — реалізується варіант недемократичного розвитку країни.

Питання стоїть дуже гостро — або українська влада виявить здатність забезпечити становлення впливових і незалежних засобів масової інформації і тим самим — здатність і бажання рухатися нормальним цивілізованим шляхом побудови правової держави, або здобутки демократії будуть втрачені, і Україна залишиться осторонь магістрального напрямку розвитку Європи та світу.

Аналітична доповідь складається з трьох частин.

- У першому розділі* визначаються етапи впровадження політичної цензури в Україні, аналізуються механізми впровадження та здійснення політичної цензури, формулюється визначення цього поняття у контексті конкретних характеристик розвитку інформаційного простору України.
- У другому розділі* досліджуються конкретні прояви та методи, якими впроваджується політична цензура в Україні.
- У третьому розділі* узагальнюються висновки та наводяться пропозиції стосовно забезпечення свободи слова та усунення політичної цензури в Україні.

1. ПОЛІТИЧНА ЦЕНзуРА В УКРАЇНІ: ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ, МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ

Існування вільних, незаангажованих ЗМІ є однією з необхідних передумов формування правової демократичної держави та громадянського суспільства в Україні. У свою чергу, передумовою існування та діяльності вільних ЗМІ є забезпечення свободи слова, зокрема — професійного права журналістів на об'єктивність і висловлювання критичної точки зору.

Водночас, сьогодні стан забезпечення свободи слова в Україні близький до критичного. Посилюється контроль ЗМІ з боку влади та лояльних до неї фінансово-політичних груп. Як засіб політичної боротьби дедалі більше використовується політична цензура ЗМІ. Процес її впровадження набуває системного характеру. В результаті, засоби масової інформації, за незначним винятком, перетворюються на засоби масової пропаганди, маніпулювання суспільною свідомістю з метою забезпечення виживання влади та її окремих представників.

У цьому розділі аналізуються етапи та прояви впровадження політичної цензури в Україні, формулюється її визначення.

1.1 АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ ЦЕНзуРИ

Період 1991-2002рр. можна умовно поділити на кілька етапів, визначальних для стану свободи слова в Україні та пов'язаних з парламентськими чи президентськими виборами або іншими важливими подіями внутрішньополітичного життя країни.

Етапи впровадження політичної цензури в Україні

Перший етап: 1991-1994рр. Характеризується високим рівнем свободи слова, плюралізмом думок і точок зору, що оприлюднювалися у ЗМІ. Спроба Президента України Л.Кравчука запровадити елемент політичної цензури, заклавши телекомпанію “Гравіс”, яка висвітлювала діяльність його конкурента на президентських виборах (Л.Кучми), викликала обурення в суспільстві та була одним із чинників, що спричинили його поразку на президентських виборах.

Другий етап: 1995-1998рр. Визначається поступовим формуванням олігархічного ринку ЗМІ (внаслідок обмеженої купівельної спроможності громадян та неприбутковості ЗМІ). Поступово впроваджується олігархічний плюралізм, коли ЗМІ відбивають переважно або винятково позиції фінансово-політичних груп, яким вони належать чи під контролем яких перебувають. При цьому, впроваджуються окремі заборони, насамперед — на критичне висвітлення діяльності глави держави, оскільки ЗМІ створюються як політичні проекти для обслуговування інтересів влади та олігархів.

Влада, головним чином в особі Адміністрації Президента, починає активні спроби впливу на ситуацію в інформаційному просторі. Однак, застосовуються переважно методи інформаційної протидії — через пряме використання державних ЗМІ та поширення різного роду “тематичних” (псевдо-об'єктивних) матеріалів через недержавні ЗМІ.

Економічні санкції держави проти ЗМІ є ще поодинокими та застосовуються у виняткових випадках (наприклад, проти газети “Правда України”, контрольованої на той час опозиційним экс-прем'єром П.Лазаренком).

Частіше, порівняно з економічними санкціями, застосовується практика індивідуальних позовів до ЗМІ. Фізичні засоби впливу на журналістів з політичних мотивів не набули масового характеру. Водночас, журналісти вже відчувають тиск — знаковою подією у цьому сенсі стало зникнення з ефіру аналітичної програми “Післямова” на телеканалі УТ-1 (врізка “Окремі факти фізичного насильства над журналістами, перешкодження їх професійній діяльності та утисків ЗМІ” на стор. 4-5).

Під час парламентської виборчої кампанії 1998р. заходи опозиційних сил висвітлюються на загальнонаціональних телеканалах, хоч і переважно в негативному контексті.

Третій етап: 1999-2001рр. Президентська виборча кампанія 1999р. супроводжується погіршенням стану свободи слова, із ЗМІ фактично зникають альтернативні точки зору.

Проти опозиційних видань, перш за все — дійсно масових і популярних (“Всеукраїнські відомості”, “Сільські вісті” та ін.) застосовуються

ОКРЕМІ ФАКТИ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ЖУРНАЛІСТАМИ, ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЇХ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА УТИСКІВ ЗМІ¹**1991-1994рр.****Факти фізичного насильства**

Лютий 1992р. В.Бойко — старший редактор студії "Гарт". Загинув у результаті вибуху у власній квартирі. За версією правоохоронних органів, вибух стався через необережне поводження з паливно-мастильними матеріалами, що зберігалися в квартирі.

Факти перешкоджання професійній діяльності, утисків ЗМІ

Червень 1994р. Припинено мовлення ТРК "Гравіс", яка підтримувала під час виборчої кампанії кандидата в Президенти України Л.Кучму.

1995-1998рр.**Факти фізичного насильства**

7 травня 1996р. І.Грушецький — кореспондент газети "Україна Центр". Знайдений мертвим на одній з вулиць м.Черкаси з пораненням голови. Він друкував матеріали про місцеві кримінальні структури.

16 травня 1996р. Г.Овчаренко — журналіст телекомпанії УТ-3. Знайдений мертвим у квартирі свого сусіда. Був ведучим щотижневої програми "Чорний квадрат", яка досліджувала кримінальні теми.

22 червня 1996р. О.Мотренко — коментатор кримінальної хроніки приватної радіостанції "Транс-М-Радіо" (м.Симферополь). По дорозі на роботу зазнав нападу трьох чоловіків, один з яких був у міліцейській формі. На початку липня міліція заявила, що журналіст був п'яний, що він перший напав на представників міліції. Потім він "впав" та розбив голову. 27 червня місцеві представники Міністерства внутрішніх справ заявили на прес-конференції, що О.Мотренко та його колеги образили міліціонерів. Помер 28 червня.

14 вересня 1996р. В.Скачко — співробітник аналітичної телепрограми "Післямова". Скоєно напад.

17 вересня 1996р. І.Сподаренко — головний редактор газети "Сільські вісті". Зазнав нападу у власному під'їзді від невідомих осіб.

7 березня 1997р. І.Погорелова — головний редактор видання "Політична хроніка". По дорозі додому побита та пограбована двома невідомими.

13 березня 1997р. П.Шевченко — власний кореспондент газети "Киевские ведомости" по Луганській області. Знайдений повішеним поблизу столичного аеропорту "Жуляни". Слідство вважає це самогубством, однак колеги журналіста пов'язують його смерть з публікаціями про конфлікт між мером Луганська та обласним управлінням СБУ.

25 квітня 1997р. С.Зварич — головний редактор тижневика "Демос" (м.Київ). Побита у своєму робочому кабінеті двома жінками, які назвалися представниками правоохоронних органів.

28 червня 1997р. В.Коцюк — завідуючий відділом газети "День". Повертаючись додому в електричці, отримав смертельні опіки невідомого походження. Перед смертю Коцюк казав, що його витягли з потягу невідомі, облили бензином і підпалили.

11 серпня 1997р. Б.Дерев'яно — головний редактор газети "Вечерняя Одесса". Застрілений кіллером. Слідство довело, що це вбивство було здійснене на замовлення. Кіллера заарештовано, імена замовників розправи над журналістом не називаються.

6 лютого 1998р. С.Міхеев — кореспондент телевізійної служби новин (ТСН) Студії "1+1" в м.Херсоні. Жорстоко побитий та поранений ножом невідомим нападником.

29 липня 1998р. С.Одарич — головний редактор газети "Ми" (м.Київ). Зазнав нападу невідомих із застосуванням вогнепальної зброї.

Факти перешкоджання професійній діяльності, утисків ЗМІ

10 січня 1996р. Прокуратура Дніпропетровської області порушує справу проти кореспондента "Інтерфакс-Україна" та "Reuters" В.Рижкова за наклеп на Генерального прокурора України Г.Ворсінова. Кореспондент засуджений на три роки умовно.

18 січня 1996р. Керівництво телеканалу УТ-1 в односторонньому порядку змінює умови контракту і вимагає попереднього перегляду програми "Післямова" перед ефіром. Вихід програми припиняється, розпочинається судовий процес. У серпні "Післямова" знову з'являється на каналі УТ-1.

13 березня 1996р. За "наклеп та образу Президента країни", згідно з рішенням суду, закривається газета "Опозиція" (м.Київ).

27 червня 1996р. Районний суд м.Києва засуджує колишнього депутата Верховної Ради України, головного редактора газети "Опозиція" І.Макара на два роки позбавлення волі з відстрочкою відбування покарання на два роки.

28 січня 1998р. Міністр інформації З.Кулик припиняє вихід газети "Правда України". Офіційною причиною санкції називаються невідповідності законодавству в реєстраційних документах видання.

2 березня 1998р. Після публікації статті про певних осіб, які займаються торгівлею газом, до редакції щоденної газети "Україна Центр" (м.Кіровоград) було застосовано штраф за рішенням суду на 1,5 млн. гривень.

14 квітня 1998р. У журналістів щоденної газети "Киевские ведомости" С.Титової та О.Шибанова конфіскували плівку, на яку вони фотографували пожежу в будинку архітекторів. Мер міста О.Омельченко змусив їх покинути приміщення, погрожуючи звернутися до прокуратури.

23 квітня 1998р. Колишній прем'єр-міністр П.Лазаренко подав позов до суду на газету "Україна молода". Він вимагав відшкодування моральної шкоди у розмірі 2 млн. грн. за посягання на його честь і гідність. (Загалом П.Лазаренко порушив шість справ проти газети і вимагав 5 млн. грн. відшкодування.)

29 квітня 1998р. С.Мілошевич, А.Ром та О.Садієнко, кореспонденти газети "Киевские ведомости" були силоміць затримані в м.Одесі співробітниками міліції під час спроби зробити репортаж із виборчої дільниці.

4 червня 1998р. Газету "Киевские ведомости" зобов'язали сплатити штраф у сумі 5 млн. грн., а її журналістів С.Кісельова та Г.Кіріндясова — відповідно, 20 тис. та 7 тис. грн. Таким чином, був задоволений позов міністра внутрішніх справ України Ю.Кравченка про захист його честі й гідності.

7 червня 1998р. Вихід газети "Наше время" в м.Запоріжжі заблокований податковою адміністрацією.

25 червня 1998р. О.Ляшко, головний редактор тижневика "Політика" заявив про неможливість виходу тижневика у світ, оскільки рішенням прокуратури заморожені банківські рахунки.

1 жовтня 1998р. О.Горобця, головного редактора газети "Правда України", затримано і відправлено до Лук'янівського слідчого ізолятора за підозрою на замах на згвалтування своєї співробітниці Л.Калініної. Більшість співробітників газети переконані, що справу сфабриковано.

1999-2001рр.**Факти фізичного насильства**

3 березня 1999р. Д.Дахно — комерційний директор телеканалу СТБ. Зазнав у власній квартирі нападу невідомих осіб у масках. Погрожуючи ножами, вони провели "обшук" у квартирі. Гроші й цінності злочинці не взяли.

16 травня 1999р. І.Бондар — директор міської телекомпанії "АМТ" (м.Одеса). Розстріляний з автомату невідомими.

24 червня 1999р. М.Чорна — журналістка телеканалу СТБ. Знайдена повішеною у своїй квартирі. Офіційна версія — самогубство.

26 квітня 2000р. В.Рячикова — журналістка газети "Крымская правда" (м.Симферополь). Помер унаслідок поранень, яких зазнав 21 квітня. Його колеги не згодні з версією про нещасний випадок.

16 вересня 2000р. Зник відомий журналіст, керівник Інтернет-проекту "Українська правда" Г.Гонгадзе.

30 грудня 2000р. В.Смирнов — головний редактор тижневика "Время" (м.Миколаїв). Помер у лікарні внаслідок тяжких поранень.

28 квітня 2001р. І.Марков — співробітник опозиційної газети "Особі" (м.Дніпропетровськ). Побитий у під'їзді власного будинку. Газета "Особі" відкрито підтримувала акцію "Україна без Кучми", детально освідлювала "касетний скандал", передруковувачи розшифровки "записів Мельниченка".

3 липня 2001р. О.Бреус — один із видавців газети "XXI век". Застрелений кіллером у м.Луганську. Розправу над журналістом пов'язують з подіями в м.Луганську навколо усунення мера міста А.Ягоферова та критичними публікаціями в газеті стосовно певних кіл.

7 липня 2001р. І.Александров — директор телерадіокомпанії "ТОР" (м.Слов'янськ, Донецька область). Помер від побойів. Окремі народні депутати України вважають причетним до замаху керівництво області.

¹ Складено на підставі даних "Барометру свободи слова" Інституту масової інформації (<http://www.imi.org.ua>) та повідомлень інформаційних агентств УНІАН та "Інтерфакс-Україна". Наводяться лише окремі факти фізичного насильства, що пов'язані з професійною діяльністю журналістів.

8 липня 2001р. О.Ковалюк — головний редактор газети “Соціальна політика” (м.Київ). Тіло журналіста з вогнепальним пораненням у груди знайшли в лісі біля с.Жуково, Житомирської області.

27 серпня 2001р. О.Мовсесян — оператор телекомпанії “Ефір-1” (м.Луганськ). Близько півночі він був доставлений до лікарні з важкими пораненнями в стані коми. Директор телекомпанії Т.Кожановська стверджує, що на працівників телекомпанії чиняться постійний психологічний тиск, залякування.

Факти перешкоджання професійній діяльності, утисків ЗМІ

15 березня 1999р. Телеагентство “Вікна”, внаслідок зміни власника на телеканалі ICTV залишилися без мовлення — попри те, що угода про співпрацю між агентством і каналом була підписана на повний 1999р.

4 червня 1999р. Телеканал СТБ попереджений Українським державним центром радіочастот та нагляду за зв’язком (Укрчастотнагляд) про припинення трансляції, бо канал вичерпав передбачений відповідним документом термін супутникового зв’язку. Співробітники каналу сприйняли цю вимогу як політичну помсту за надання ефірного часу всім претендентам на посаду Президента України.

26 липня 1999р. Чорноморська ТРК, ТРК ІТБ (м.Севастополь), ТРК “Екран” (м.Джанкой), ТРК “Керч” змушені припинити роботу в ефірі внаслідок конфлікту з Укрчастотнаглядом.

21 вересня 1999р. Податкова адміністрація вимагала від телеканалу СТБ додаткових відрахувань до державного бюджету. Банківські рахунки телеканалу були заморожені.

28 вересня 1999р. Журналістам недержавних видань було відмовлено в акредитації під час поїздки прем’єр-міністра України В.Пустовойтенка на Буковину.

28 грудня 1999р. Печерським судом м.Києва до ув’язнення за звинуваченням у “наклепі” та “зловживанні службовим становищем” засуджений О.Ляшко — головний редактор газети “Політика”.

29 вересня 2000р. Газета “Сільські вісті” припинила видання, оскільки податкова адміністрація заборонила комерційним партнерам газети з нею працювати. Банківські рахунки газети були заморожені, в постачанні паперу “Сільським вістям” відмовлено. Вихід газети поновився лише 18 жовтня².

30 вересня 2000р. Газеті “Запорізька січ” (м. Запоріжжя) міський голова О.Поляк порекомендував утриматися від критики на адресу вищої влади в Україні.

23 листопада 2000р. 23 листопада рахунки газети “Вечірні вісті” (м. Київ) були заблоковані рішенням Державної податкової адміністрації. Позапланова перевірка газети тривала два місяці.

11 грудня 2000р. О.Ніпадімка, головний редактор газети “Сьогодні”, у відкритому листі публічно повідомив про спроби міністра оборони О.Кузьмука залякати його та домогтися відмови від судового розгляду конфлікту з підприємством “Струм”.

15 січня 2001р. Президент радіо “Вільна Європа/Радіо Свобода” Т.Дайн повідомив про факти залякування працівників української служби радіо “Свобода” особами, які представлялися співробітниками СБУ.

26 лютого 2001р. Міліція затримала прес-секретаря акції “Україна без Кучми” М.Свистовича без пред’явлення причин затримання чи звинувачень.

9 березня 2001р. Київська міліція заарештувала кореспондента газети “Поступ” (м.Львів) Д.Шурхала під час спроби записати на диктофон пояснення представників правоохоронних органів щодо їх дій проти учасників акції “За правду”.

13 квітня 2001р. Радіо “Континент” втратило ліцензію на використання частоти 100,9 FM на користь приватного радіо “Онкс” (м.Харків).

31 липня 2001р. Колишній редактор опозиційної газети “Правда України” О.Горобець розповсюдив заяву про переслідування з боку спецслужб.

2002р.

Факти фізичного насильства

31 травня 2002р. А.Фещенко — віце-президент Національної телекомпанії України. Знайдений застреленим у автомобілі біля свого будинку в м.Києві. За інформацією правоохоронних органів, це було самогубством.

15 вересня 2002р. В.Провороцький — журналіст Сумської обласної державної телерадіокомпанії. Тіло з ознаками насильницької смерті було

знайдено у власному помешканні. Міліція порушила кримінальну справу за фактом умисного вбивства.

21 жовтня 2002р. М.Коломієць — директор агенції “Українські новини”. Зненацька виїхав до Мінська. 18 листопада знайдений повшеним у Білорусі. Генеральною прокуратурою порушена кримінальна справа за фактом доведення до самогубства.

Факти перешкоджання професійній діяльності, утисків ЗМІ

5 березня 2002р. У приміщенні видавництва видавничо-поліграфічний центр (ВПЦ) “Такі справи” був проведений обшук, вчинений з порушенням чинного законодавства. Президент ВПЦ “Такі справи” С.Данилов повідомив про те, що ВПЦ “Такі справи” після публікації книги про опозиційного лідера Ю.Тимошенко “Невиконане замовлення” зазнав 30 перевірок з боку контролюючих органів.

15 квітня 2002р. Головний редактор приватного тижневика “Свобода” О.Ляшко затриманий прокуратурою Черкаської області для допиту у справі про чинення опору працівнику правоохоронних органів під час вилучення тиражу його газети “Свобода” 24 березня.

24 липня 2002р. Співробітники Інтернет-видання *Obkom.net* вимагають морального відшкодування у розмірі 2 млн. грн. від управління податкової міліції м.Києва. В такий спосіб журналісти протестують проти перешкоджання їх журналістській діяльності шляхом незаконних слідчих дій податківців, що мали місце у лютому ц.р.

12 серпня 2002р. Відразу три найтиражніші львівські газети — “Експрес”, “Високий замок” і “Поступ” — засудили в публічній заяві дії міського голови Л.Буняка, який не допустив до участі в брифінгу 7 серпня журналістів “Експресу” та “Високого замку”.

29 серпня 2002р. Журналісти, які прибули для висвітлення засідання Кабінету Міністрів за участю Президента Л.Кучми, не були допущені до зали засідання. На засіданні мали обговорюватися пропозиції Президента з реформування політичної системи країни. Представникам мас-медіа запропонували обмежитися переписуванням відредагованого відеоматеріалу про засідання, зйомку якого забезпечував оператор Адміністрації Президента.

4 вересня 2002р. Народний депутат О.Рибачук (фракція “Наша Україна”) оприлюднив документ “Дополнительный комментарий к событиям недели 36 для служебного пользования”, який, нібито розповсюджується Адміністрацією Президента. У вказаному документі містяться детальні вказівки редакторам ЗМІ щодо висвітлення в позитивній тональності пропрезидентських партій та ігнорування інформаційних приводів за участю опозиції.

16 вересня 2002р. Міліція вилучила весь тираж газети Черкаського обкому СПУ “Народна правда”, який анонсував акцію опозиції “Повстань, Україно!”. Інцидент стався на автостанції, де тираж газети мав розсилатися по районах області.

16 вересня 2002р. До 16-00 в Україні припинено трансляцію всіх загальнонаціональних телеканалів. Офіційна причина — профілактичні роботи.

20 вересня 2002р. Ведучий “Нового каналу” А.Шевченко подав заяву на звільнення. Як вважають його колеги, своє рішення він мотивує неможливістю самореалізації у рамках нинішнього формату інформаційної програми “Репортер”.

Окремі дані утисків ЗМІ, здійснення політичної цензури, залякування, арешту, побиття, загибелі журналістів

	Вбиті журналісти	Арешти, затримання журналістів	Побиття, залякування	Перешкоджання у здійсненні професійної діяльності	Судові позови
1996р.	3	1	13	11	1
1997р.	3	1	9	2	—
1998р.	2	1	15	16	8
1999р.	2	1	6	11	—
2000р.	5	3	13	10	10
2001р.	5	3	29	27	14
2002р.	4	3	27	69	45
Всього	25	13	112	146	78

² Газета існує з 1920р., виходить щоденно та розповсюджується у всіх областях України. Лише чотири рази за всю історію газети її випуск було призупинено: під час Великої Вітчизняної війни у 1941-1945рр., під час путчу в Москві 19-22 серпня 1991р., навесні та у вересні 2000р.

засоби економічного тиску, що фактично блокують їх діяльність. Висвітлення дій і позицій опозиційних кандидатів державними ЗМІ здійснюється, але в різко негативній тональності, набувають поширення “чорний PR”, інформаційні провокації тощо.

Після перемоги Л.Кучми на виборах Президента України відбувається певне нетривале покращання ситуації зі свободою слова. Переможець виборів вдається до кроків, що демонструють його відданість демократичним принципам.

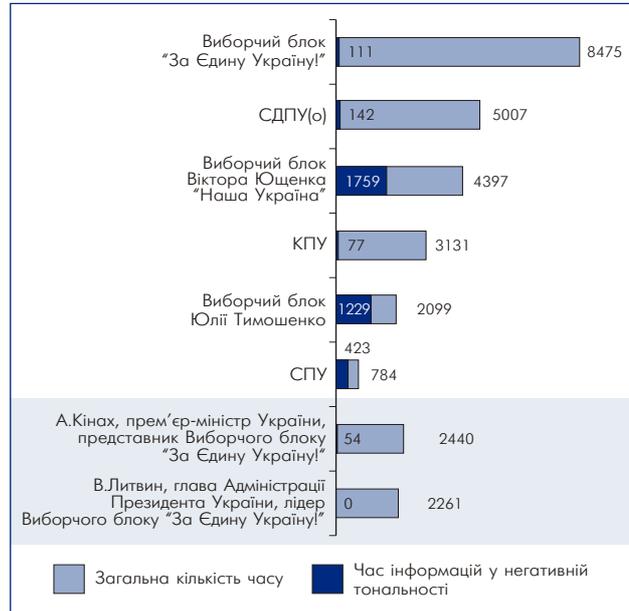
Але вже на початку 2000р. у зв'язку з ініціюванням пропрезидентськими силами кампанії з проведення Всеукраїнського референдуму ситуація знову погіршилася. Суспільству через переважну більшість ЗМІ нав'язувалася думка про необхідність підтримки винесених на референдум питань. Водночас серед них були як відверто популістські пропозиції, так і мало-зрозумілі для громадян питання, з приводу яких досі відсутній консенсус серед політологів. Зважаючи на результати референдуму можна констатувати, що залученим до цієї інформаційної кампанії ЗМІ тоді вдалося виконати поставлене завдання — сформулювати потрібну владі громадську думку.

Проте, внутрішньополітична ситуація різко загострюється після зникнення у 2000р. журналіста Г.Гонгадзе та оприлюднення “плівки М.Мельниченка”. Як наслідок — значно посилюється тиск держави на інформаційний простір, відбувається масове блокування опозиційних ЗМІ. Проте, і в цій ситуації популярні недержавні телеканали “дозволяють собі” значно вищий ступінь свободи у висвітленні політичних подій, ніж державні, що дає можливість громадянам мати більш-менш адекватну картину подій у країні.

Четвертий етап: з 2002р. З початком парламентської виборчої кампанії ситуація дедалі погіршується: із ЗМІ зникають альтернативні точки зору, здійснюється агресивна інформаційна політика проти опозиційних сил, діяльність яких висвітлюється переважно в негативній тональності. У державних ЗМІ фактично встановлюється монополія провладного Блоку “За Єдину Україну!”.

Водночас, дані моніторингу, здійсненого Асоціацією “Спільний простір” та Комітетом “Рівність можливостей”, свідчать про обмеженість доступу опозиційних сил до загальнонаціональних і мережевих каналів телебачення (та переважно негативну оцінку їх діяльності). Як видно з діаграми, “Присутність окремих суб'єктів виборчої кампанії 2002р. в телебаченні (25 лютого - 3 березня 2002р.)”¹, протягом зазначеного тижня безумовним лідером телебачення був Виборчий блок “За Єдину Україну!” — як за загальною кількістю часу (8475 сек.), так і за часом висвітлення його виборчої кампанії у нейтральній або позитивній тональності (інформація у негативній тональності зайняла лише 1,3% загального ефірного часу²). Натомість, наприклад, Виборчий блок Юлії Тимошенко був присутній у телебаченні 2099 сек.,

Присутність окремих суб'єктів виборчої кампанії 2002р. в телебаченні (25 лютого - 3 березня 2002р.), секунд

з яких 58,6% — було зайнято інформацією у негативній тональності.

Олігархічні угруповання намагаються через ЗМІ забезпечити власні політичні інтереси. Так, недержавні загальнонаціональні канали дещо змінюють акценти, не забуваючи про Блок “За Єдину Україну!”, переважно орієнтуються на проведення рекламної кампанії інших провладних партій, зокрема СДПУ(о), Команди озимого покоління, кількох віртуальних політичних проєктів, — таких, як партії “Жінки за майбутнє”, Комуністичної партії робітників і селян.

Популярні недержавні громадсько-політичні видання, як правило, контролюються представниками фінансово-політичних груп, наближених до Президента, — а тому так само виступають учасниками пропагандистської кампанії пропрезидентських партій.

Регіональні телерадіокомпанії (ТРК) і друковані ЗМІ, серед засновників яких є місцеві органи влади, працюють переважно за інструкціями місцевих адміністрацій.

Водночас, влада всіляко декларує (зокрема, перед міжнародними спостерігачами) відданість принципам відкритості, прозорості та об'єктивності інформування громадян про перебіг виборчої кампанії.

Після початку роботи Верховної Ради та приходу до Адміністрації Президента лідера СДПУ(о) В.Медведчука ситуація, з точки зору демократичних стандартів, стає взагалі неприйнятною. На думку

¹ Джерело: Інформаційні звіти за січень-березень 2002р. Асоціації “Спільний простір” та Комітету “Рівність можливостей” у рамках проєкту “Український монітор для вільних виборів”. Див.: <http://www.prostir.org/monitor>.

² Крім того, створювалися інформаційні приводи для якомога частішої появи на телеекрані лідера Виборчого блоку “За Єдину Україну!”, глави Адміністрації Президента В.Литвина та прем'єр-міністра України А.Кінаха, який посідав друге місце у виборчому списку Блоку. Інформація у негативній тональності стосовно названих осіб була мінімальною або взагалі відсутньою.

провідних журналістів України Є.Глібовицького, Ю.Мостової, Р.Скрипіна, А.Шевченка, “рівень цензури у ЗМІ дійшов точки, коли професійно займатися журналістикою вже неможливо”³.

Голова Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації М.Томенко 3 вересня 2002р. повідомив про запровадження в країні практики так званих “темників”⁴ — чітких настанов Адміністрації Президента стосовно висвітлення у ЗМІ конкретних політичних подій, діяльності окремих політичних лідерів і вищих посадових осіб держави.

Тим самим встановлюється жорсткий контроль над висвітленням політичних подій каналами телебачення, в т.ч. — недержавними. Зважаючи на визначальну роль телебачення у формуванні громадської думки, такі дії влади посилюють її і без того потужні можливості маніпулювання суспільною свідомістю⁵.

Поза цією системою своєрідними “острівцями” свободи слова залишилися лише кілька загально-національних друкованих видань, частина Інтернет-видань, окремі регіональні друковані ЗМІ та телерадіокомпанії, що мають обмежений вплив у інформаційному просторі.

Зазначена ситуація в інформаційному просторі характеризується, зокрема, наступними складовими.

❖ **Діяльність Парламенту висвітлюється не в повному обсязі.** Зволікається вирішення питання про поновлення прямої трансляції засідань Парламенту на національному радіо та телебаченні. Представлені в Парламенті політичні сили не мають рівних можливостей висвітлення своєї діяльності. Пріоритетні (фактично — монополні) можливості мають депутатські фракції і групи, які представляють фінансово-політичні угруповання, що володіють власними ЗМІ (зокрема, фракції СДПУ(о), Партії промисловців і підприємців України (ПППУ) — “Трудова Україна”, “Регіони України”). **Опозиційні фракції і групи можуть розраховувати практично лише на власні друковані видання.**

За таких умов, діяльність Парламенту висвітлюється однобічно, громадяни не можуть сформувати об’єктивне уявлення про весь спектр точок зору, представлених у Верховній Раді, і часто не знають, чим займаються у Парламенті політичні сили та депутати, яким вони віддали перевагу на виборах.

Крім того, це дозволяє виконавчій владі формувати власну картину діяльності Парламенту,

яка часто дискредитує в очах громадян вищий законодавчий орган у цілому, або його опозиційні сегменти.

❖ **Діяльність Кабінету Міністрів України висвітлюється вибірково, переважно в позитивній тональності. Помилкові або відверто лобістські рішення Уряду, що завдають шкоди національним інтересам України, замовчуються.**

Прикладом цього може слугувати нещодавно оприлюднена представниками опозиційних фракцій інформація про звільнення, рішенням Уряду, одного із суб’єктів економічної діяльності від сплати ввізного мита, акцизного збору, податку на додану вартість на ввезені до України товари⁶, що є прямим порушенням Конституції України. На цей час відповіді на депутатський запит з цього приводу Верховна Рада України не отримала.

Аналогічною є ситуація зі створенням газотранспортного консорціуму з Росією та ін. Така інформаційна політика робить діяльність Уряду значною мірою закритою і непрозорою для суспільства.

❖ **Викривлено висвітлюється зовнішньополітична діяльність української влади, її стосунки з іншими країнами.** Останнім часом тут спостерігається особливо відверте маніпулювання інформацією аж до прямої фальсифікації або цілковитого спотворення змісту через інтерпретацію. Наприклад, так було з дезінформацією про домовленості В.Ющенка з Секретарем Ради національної безпеки Грузії про постачання засобів ПВО до цієї країни, а також з тенденційним використанням заяви британського експерта П.Френча щодо результатів проведених у США експертиз плівок М.Мельниченка.

На тлі ускладнення стосунків Президента України з керівництвом США та провідних європейських держав через “кольчужний скандал”, деякі провладні ЗМІ вдалися до відвертого нагнітання в Україні антиамериканської істерії. Абсолютно необгрунтовано отожднюючи діючу владу, яка має низьку довіру серед народу, і власне Українську державу, зазначені ЗМІ тлумачать звинувачення проти Л.Кучми як звинувачення проти України. Це не лише об’єктивно віддаляє Україну від вирішення проголошеного ж владою завдання євроатлантичної інтеграції, оскільки є причиною певного посилення антиамериканських настроїв у суспільстві, але й завдає дальшої шкоди іміджу країни на міжнародній арені.

³ Цит. за: Гонгадзе М. Ініціаторів Маніфесту українських журналістів проти цензури приймають цими днями в американській столиці. Див.: <http://www.radiosvoboda.org/programs/humanrights/2002/10/20021014175627.asp>.

⁴ УНІАН, 4 вересня 2002р.

⁵ В Україні функціонує досить потужна система державного телебачення та радіо. Вона охоплює Національну телекомпанію, Національну радіокомпанію, державну телерадіокомпанію “Крим”, Київську та Севастопольську державні регіональні телерадіокомпанії, обласні державні телерадіокомпанії — загалом 27 ТРО, які здійснюють середньодобове телерадіомовлення в обсязі 570,7 годин. Див.: Статистичний щорічник України за 2001р. — Київ, 2002, с.507.

Присутність друкованих видань органів державної влади та місцевого самоврядування в інформаційному просторі має системний і комплексний характер. На загальнодержавному та регіональному рівні 348 державних адміністрацій та 224 органи виконавчої влади мають власні друковані видання. На місцевому рівні засновниками друкованих ЗМІ є 788 рад народних депутатів (третє місце за кількістю серед інших засновників) та 518 державних установ. Див.: <http://www.telekritika.kiev.ua>.

⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про митне оформлення вантажів, які були ввезені для Державного управління справами” №389-р. від 11 липня 2002р.

❖ **Діяльність опозиційних партій і блоків на загальнонаціональних телеканалах висвітлюється вкрай обмежено, переважно в негативній тональності.** Докладна інформація подається лише окремими друкованими загальноукраїнськими виданнями та в мережі Інтернет (зокрема: партійними виданнями “Комуніст”, “Товариш”, “Слово Батьківщини”; близькими до опозиційних сил газетами “Україна молода”, “Вечерние Вести”; незаангажованими ЗМІ — тижневик “Дзеркало тижня”, Інтернет-виданнями “Українська правда”, “Part.org.ua”, “Форум” та ін.).

Наприклад, лідери трьох опозиційних сил О.Мороз, П.Симоненко та Ю.Тимошенко (за партійні списки яких на парламентських виборах 2002р. проголосували понад 30% виборців) неодноразово зверталися до президента Національної телекомпанії України І.Сторожука з вимогою, відповідно до Закону України “Про статус народного депутата України”, надати їм 10 хвилин ефірного часу. Однак, у цьому їм було відмовлено.

Депутати вдалися до безпрецедентного кроку: 23 вересня 2002р. вони прибули до телевізійного комплексу з тією ж вимогою про надання 10 хвилин ефіру. Пояснюючи причини зазначеного кроку, один із лідерів опозиції П.Симоненко сказав: “Використати останню можливість і особисто прибути на телецентр і звернутися до керівництва УТ-1 з вимогою надати нам 10 хвилин в інформаційній програмі підштовхнуло нас те, що останній тиждень ефір УТ-1 засмічений будь-якою інформацією, крім того, що справді відбувається в Україні. Понад тиждень позиції опозиції викривлюються та ігноруються”⁷. Проте, депутати знову дістали відмову. Випуск новин УТН не вийшов у ефір, а влада звинуватила народних депутатів у захопленні телецентру, за фактом чого була порушена кримінальна справа.

Цей випадок став певним проривом інформаційної блокади опозиції, але дії лідерів опозиції висвітлювалися переважно негативно, без пояснення їх причин. Телеканал “Інтер” взагалі назвав цю подію “куййозом”⁸. Загалом, суспільству нав’язувалася думка про дії опозиції як екстремістські та такі, що суперечать нормам права та демократії.

❖ **Діяльність неурядових організацій висвітлюється обмежено та вибірково.** Зокрема, замовчується діяльність тих неурядових організацій, які представляють альтернативні офіційним оцінки ситуації в державі, здійснюють критичний аналіз дій її керівництва.

Неможливість широкого оприлюднення альтернативних точок зору призводить, з одного боку, до формування у громадян “одномірного” погляду на ситуацію у країні, а з іншого — до поглиблення недовіри до влади і тих ЗМІ, які її представляють.

Підсумовуючи, можна зазначити, що зараз в Україні створюється централізована, керована з Адміністрації Президента, система формування “віртуальної реальності” в інформаційному просторі. Діяльність державних і громадських організацій висвітлюється тенденційно. До опозиційних і невідконтрольних ЗМІ та окремих журналістів застосовуються всі можливі

засоби впливу. Як результат — ні громадяни, ні сама влада не мають чіткого уявлення про дійсний стан справ та перспективи розвитку суспільства.

Головні чинники звуження простору свободи слова

Зазначена вище ситуація в інформаційному просторі України зумовлена рядом об’єктивних і суб’єктивних чинників. Їх вплив має системний характер. ЗМІ діють у достатньо несприятливому правовому, політичному, економічному та організаційному полі. А головне — проблема полягає у самій природі державної влади в Україні: **державна влада є авторитарною і закритою, вона не зацікавлена у формуванні громадянського суспільства, існуванні структур громадського контролю, системи зворотного зв’язку та зорієнтована переважно на забезпечення самовиживання високих посадових осіб.**

Це створює вкрай несприятливі передумови для застосування демократичних правових норм, що забезпечують свободу слова, становлення та діяльності незаангажованих ЗМІ. В Україні створена система, що визначається наступними складовими.

По-перше, влада дедалі більше тяжіє до авторитарних методів управління країною, позбавляючись структур, що можуть її контролювати, перш за все — незалежних ЗМІ, і тим самим створюючи сприятливі умови для самозбереження, зокрема — для безконтрольного проведення майбутніх президентських виборів.

По-друге, владою створена система тіньового контролю над діяльністю підприємств, що використовується, в т.ч. для впровадження політичної цензури ЗМІ через тиск на їх власників.

По-третє, власники ЗМІ намагаються задовольнити інтереси влади, а не громадян, оскільки переважна більшість ЗМІ є неприбутковими, а успішна бізнесова діяльність цих підприємств залежить від лояльності до влади.

За таких умов прояви плюралізму у ЗМІ можливі лише тоді, коли зачіпаються великі бізнесові інтереси — як це було, наприклад, під час затримання 12 жовтня 2002р. органами внутрішніх справ відомого бізнесмена К.Григорішина. Тоді деякі телеканали (зокрема, ICTV, СТБ) оприлюднили свою жорстку позицію стосовно незаконності дій працівників Міністерства внутрішніх справ та влади загалом.

З іншого боку, ЗМІ використовуються як засіб економічної конкуренції: або для дискредитації діяльності конкурентів, або для її замовчування.

Слід зазначити також, що за існуючих умов опозиційні ЗМІ вдаються до таких самих методів діяльності, як і провладні, зокрема, використовуючи стандартні схеми подання інформації. Так, якщо провладні ЗМІ намагаються довести, що “в країні все у порядку, демократичні президентські вибори відбудуться у 2004р., опозиція є дестабілізуючим елементом”, то опозиційні — що “Президент Л.Кучма повинен негайно оголосити про свою дострокову відставку, лише опозиція здатна повести Україну шляхом демократії”. При цьому ані перші,

⁷ УНІАН, 24 вересня 2002р.

⁸ Україна сьогодні. — Огляд телефіру, 23 вересня 2002р.

ані другі не обтяжують себе дотриманням принципів об'єктивності і обґрунтованості тверджень. За словами Ю.Мостової, якщо для провладних ЗМІ, “сонце світить і ми вдячні Президентіві України за це”, то опозиційні вважають, що “дощ іде тому, що в нас поганий Президент”.

В інтерв'ю кореспонденту УНІАН 25 листопада 2002р. перший заступник голови Комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформації, колишній член опозиційної фракції Блоку Юлії Тимошенко С.Правденко заявив, що у контрольованих опозицією засобах масової інформації існує жорстка політична цензура. Як він зазначив, “хай хтось спробує в опозиційній пресі розмістити критичну статтю щодо самих лідерів опозиції. Навіть просто розважливу статтю, з певними критичними міркуваннями, навіть просто в порядку дискусії, наприклад, дати протимошенківську думку і дещо протилежну. І ви побачите, що вони згорлять”⁹.

За умов наявності в Україні лише незначної кількості дійсно об'єктивних мас-медіа і повної відсутності суспільних ЗМІ, можливості вибору журналістами місць роботи, які б дозволяли повністю реалізувати професійні принципи, є обмеженими.

Крім того, журналісти ще не до кінця усвідомили свою професійну солідарність, а топ-менеджери ЗМІ намагаються підмінити це поняття поняттям “корпоративної солідарності”: коли журналістам доводять, що краще змиритися з цензурою, аніж зазнати утисків ЗМІ з боку влади.

Ці чинники створюють реальну загрозу існуванню свободи слова в Україні, а саме право на неї вже сьогодні поставлене під сумнів.

Наслідки впровадження політичної цензури

Подовження практики політичної цензури матиме ряд негативних для демократичного розвитку України наслідків — як у внутрішньому, так і в зовнішньому вимірах.

Внутрішній вимір. ЗМІ — одна з останніх опор демократії в Україні, оскільки інші структури громадянського суспільства, зв'язки між владою і громадськістю (вибори, звернення громадян, громадський контроль) фактично або згорнуті, або не спрацьовують.

За умови продовження практики політичної цензури, ЗМІ будуть деградувати, оскільки втрачатимуть можливість робити те, для чого вони існують — доносити до людей об'єктивну інформацію.

Наростатиме відчуження між суспільством і владою, оскільки громадяни бачать прірву між міфами, що нав'язуються провладними ЗМІ, та реальними життям. У результаті падає рівень суспільної довіри не лише до ЗМІ, але й до влади. Вже сьогодні він є критично низьким.

Без існування **четвертої влади неможливий цивілізований демократичний розвиток держави, проведення чесних і прозорих наступних президентських виборів.** Україна може залишитися розірваною між фінансово-політичними групами, які, перш за все,

орієнтуються не на чесний, прозорий бізнес, а на встановлення для себе фінансово-економічних пільг. Отже, **без існування незангажованих і впливових ЗМІ неможливе й економічне зростання в Україні, зростання життєвого рівня українських громадян.**

Зовнішній вимір. Забезпечення права на свободу слова є одним із базових принципів демократичних країн світу. Впровадження політичної цензури підриває довіру до України.

Вже сьогодні перспективи європейської інтеграції України поставлені в залежність від дотримання нею принципів демократії, зокрема — забезпечення свободи слова. За заявою Ж.-П.Мартроза, директора з питань європейської преси організації *Human Rights Watch*, “якщо Україна хоче бути в міжнародній спільноті, то має приймати її стандарти, у т.ч. й по забезпеченню свободи слова”¹⁰.

Продовження практики політичної цензури одним із реальних наслідків може мати не тільки погіршення міжнародного іміджу України, але й поставити під сумнів реалізацію планів європейської та євроатлантичної інтеграції.

Отже, проблема забезпечення свободи слова, протидії натиску політичної цензури є питанням номер один суспільно-політичного розвитку України. Намагаючись будь-якою ціною залишитися при владі, посадові особи створюють централізовану систему контролю над ЗМІ, в т.ч. недержавними.

Наслідки такого розвитку подій є вкрай небезпечними, оскільки ставлять під сумнів демократичний розвиток України.

1.2 НЕОБХІДНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ПОЛІТИЧНА ЦЕНзуРА”

Очевидні ознаки звуження простору свободи слова в Україні, наявність тиску на ЗМІ з боку влади та наближених до неї фінансово-політичних груп визначають дві точки зору суб'єктів суспільно-політичного процесу стосовно наявності/відсутності політичної цензури.

Перша точка зору полягає у тому, що значна частина журналістів та суспільства впевнена у існуванні політичної цензури

Позиція журналістів

Значна частина журналістів, які відстоюють свої права, наполягають на існуванні політичної цензури.

1 жовтня 2002р. на web-сторінці інформаційного агентства УНІАН з'явилася “Заява журналістського колективу агентства УНІАН стосовно внутрішньої ситуації в агентстві”. У Заяві журналісти висловили невдоволення політичною цензурою, яка, на думку колективу, почала впроваджуватися з призначенням на посаду виконавчого директора агентства В.Юричка¹¹.

Після дводенних переговорів між колективом УНІАН та його керівництвом була укладена угода, в якій наголошувалося на неприпустимості політичної цензури та забезпеченні права журналістів на свободу слова.

⁹ УНІАН, 25 листопада 2002р.

¹⁰ УНІАН, 5 жовтня 2002р.

¹¹ Однією з причин оприлюднення заяви стали неодноразові погрози співробітникам агентства про звільнення у випадку невиконання розпоряджень В.Юричка — зокрема тих, які стосувалися висвітлення прес-конференції в УНІАН народних депутатів України О.Мороза, П.Симоненка та Ю.Тимошенко.

Ці події засвідчили наступне. **По-перше**, стала надбанням громадськості інформація про спробу встановлення контролю з боку влади над одним із провідних інформаційних агентств країни та впровадження політичної цензури його діяльності.

По-друге, була продемонстрована можливість (спроба) протидії політичній цензурі з боку журналістів.

По-третє, стало зрозумілим, що після встановлення контролю над найбільш впливовими ЗМІ (телебаченням) влада намагатиметься встановити контроль над інформаційними агентствами.

Якщо врахувати, що саме на повідомленнях інформаційних агенств будують подачу новин переважна більшість українських ЗМІ, то можна дійти висновку: контроль над цими агентствами означатиме фактично тотальний контроль над інформаційним простором України.

3 жовтня 2002р. був опублікований “Маніфест українських журналістів з приводу політичної цензури” (врізка), який станом на 25 листопада підписали 453 журналісти України. В документі прямо зазначається, що “в Україні існує політична цензура”. На думку журналістів, її прояви спостерігаються, перш за все, з боку Адміністрації Президента, органів виконавчої влади та фінансово-політичних структур, які їх підтримують.

Примітно, що текст Маніфесту повністю був опублікований лише в окремих Інтернет-виданнях, зокрема, в “Телекритиці” та “Українській правді”. З шести загальнонаціональних каналів лише два (“Інтер” та ICTV)¹² подали інформацію про цю подію, жодне з друкованих видань текст документа не опублікувало.

З причин політичної цензури, звільнилися із своїх ЗМІ відомі журналісти О.Ковальчук (телекомпанія “Тоніс”), Р.Скрипін (СТБ), А.Шевченко (“Новий канал”). А В.Шлінчак (газета “Сьогодні”) сказав, що в його заяві про звільнення прямо вказана причина — політична цензура. С.Набока заявив, що “цензура це факт, який можуть заперечувати або невігласи, або брехуни, або чиновники”¹³.

5 жовтня 2002р. був створений Організаційний комітет з організації Незалежної спілки працівників ЗМІ та Страйковий комітет для ведення переговорів з владою, у т.ч. — про припинення політичної цензури.

Формулюючи свої вимоги до влади, **політичною цензурою журналісти називають:**

❖ вимоги попереднього погодження матеріалів та заборону поширення повідомлень і матеріалів з боку державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором інформації;

❖ заборону на висвітлення певних політичних та економічних тем, а також діяльності певних політичних і публічних осіб;

❖ тиск на власників ЗМІ з метою нав'язування певного характеру інтерпретації фактів і подій;

¹² Україна сьогодні. — Огляд телебачення, 3 жовтня 2002р.

¹³ Докладно див.: <http://www.telekritika.kiev.ua/question/?id=49793>.

¹⁴ УНІАН, 7 жовтня 2002р.

МАНІФЕСТ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ З ПРИВОДУ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНзуРИ*

Ми, журналісти України, усвідомлюючи унікальне значення правдивого слова для розвитку і зміцнення нашої Батьківщини, усвідомлюючи особисту відповідальність журналіста за чесне інформування суспільства, даючи собі звіт, що страх завадить деяким нашим колегам підписатися під цим маніфестом, проголошуємо:

1) В Україні існує політична цензура, засобами якої є цензурування за вказівкою або згодою влади програм на телебаченні і радіо, статей у пресі, тиск у різноманітних протизаконних формах на журналістів та окремі ЗМІ, які намагаються об'єктивно висвітлювати суспільно-політичне життя країни.

2) Політична цензура є приниженням журналістів і народу України.

3) Політична цензура є протизаконною: здійснюючи політичну цензуру, влада намагається обмежити конституційне право громадян на свободу слова, зафіксоване в Конституції, законах України, міжнародних правових документах, ратифікованих Україною, а отже, чинних на її території. Варто наголосити, що право свободи слова є невід'ємним правом українських громадян. Таким чином, здійснюється грубе порушення одного з найважливіших засадничих принципів Конституції України. Те, що за наявності кричущих прикладів політичної цензури в Україні, досі ніхто не був притягнутий за це до відповідальності, ми вважаємо глумлінням над законом і над правом українських громадян.

4) Ми, журналісти України, солідаризуємося з опором наших колег і вітаємо тенденцію, за якою в умовах посилення політичної цензури в Україні журналісти від протестів однаків переходять до колективних солідарних дій.

5) Ми, журналісти України, оголошуємо про готовність до загальноукраїнського страйку, з метою підготовки якого та інших солідарних дій журналістів на підтримку своїх колег створюється ініціативна група.

6) Ми, журналісти України, шукатимемо всіх необхідних засобів для підтримки наших колег, звільнених з роботи чи переслідуваних у зв'язку з їхнім намаганням об'єктивно висвітлювати події.

3 жовтня 2002р.

“Маніфест українських журналістів з приводу політичної цензури” підписали 3 жовтня 2002р. близько 100 учасників Круглого столу “Політична цензура в Україні”. Станом на 27 листопада 2002р., Маніфест підписали 456 журналістів.

* <http://www.telekritika.kiev.ua>.

❖ психологічний тиск на журналіста з метою примусити його відмовитися від публікації матеріалу;

❖ намагання з боку державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян монополізувати — економічними, політичними та силовими засобами — інформаційний простір, нав'язати великій кількості ЗМІ єдині стандарти інформаційної політики;

❖ намагання перешкоджати журналістові у виконанні ним своїх професійних обов'язків¹⁴.

Позиція політичних сил

Вимоги журналістів стосовно усунення політичної цензури з інформаційного простору України підтримані більшістю парламентських політичних сил — за проведення парламентських слухань “Суспільство, ЗМІ, влада: свобода слова та цензура

в Україні” проголосували 295 народних депутатів. Зокрема, Голова Верховної Ради України В.Литвин заявив: “...Було б просто блюзнірство, якби я заперечував існування цієї проблеми (політичної цензури — ред.) в Україні”¹⁵.

Позиція громадських організацій

Підтримали журналістів і окремі громадські організації. Голова Національного союзу журналістів України І.Лубченко заявив, що надав факти цензури главі Адміністрації Президента України В.Медведчуку¹⁶.

3 жовтня 2002р. Громадська Рада з питань свободи слова та інформації оприлюднила заяву, в якій наголосила на солідарності із журналістами УНІАН, неприпустимості політичної цензури та відзначила, що “протягом останнього часу в інформаційному просторі посилюються негативні тенденції — зростає вплив органів державної влади на засоби масової інформації, тотально впроваджується політична цензура, право на свободу слова в Україні поставлено під сумнів”¹⁷.

Інститут масової інформації, який впродовж семи років здійснює моніторинг свободи слова, заявив, що може надати власні дані про існування політичної цензури¹⁸.

Позиція міжнародних організацій

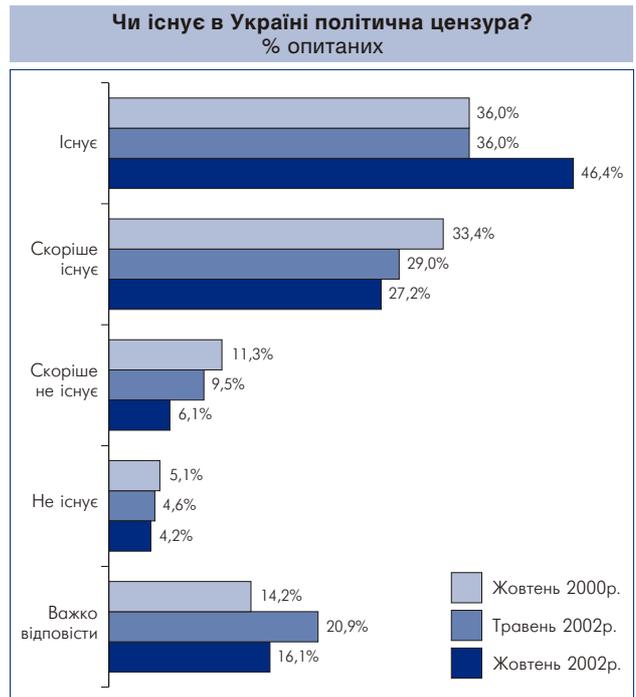
Вимоги українських журналістів дістали й міжнародну підтримку — з боку міждержавних організацій та міжнародних об'єднань журналістів. Так, Моніторинговий комітет Парламентської асамблеї Ради Європи рекомендуватиме українській владі прислухатися до українських журналістів, які заявляють про наявність політичної цензури. Європейський Союз може зробити аналіз українських телепрограм, щоб підтвердити заяви українських журналістів про наявність “темників”¹⁹. Відома міжнародна організація “Репортери без кордонів” у своєму рейтингу відвела Україні 112-те місце за рівнем свободи слова із 139 країн²⁰.

Позиція громадян

Майже три чверті (73,6%) громадян України схиляються до думки про те, що політична цензура в Україні існує: 46,4% — впевнені в цьому; ще 27,2% — вважають, що вона “скоріше існує”. Лише 4,2% опитаних думають, що політичної цензури не існує, а 6,1% — “скоріше не існує” (діаграма “Чи існує в Україні політична цензура?”).

Показово, що з травня 2002р. число респондентів, впевнених в існуванні цензури, зросло більш ніж на 10%.

У цьому контексті навряд чи є слушною думка керівника Головного управління інформаційної політики Адміністрації Президента України С.Васильєва про те, що “некоректно звертатися до непрофесійної аудиторії — суспільства, з професійним питанням”²¹. Питання цензури в Україні є на сьогоднішній день політичним, і громадяни мають право висловити свою думку з цієї проблеми.

Якщо керуватися логікою С.Васильєва, то недоцільним є вивчати громадську думку з будь-якого питання, адже суспільство загалом не є і не може бути “професійною аудиторією”. Окрім цього, показником того, що громадяни цілком розуміють суть питання про політичну цензуру, є порівняно невисока кількість респондентів, які не змогли на нього відповісти.

Отже, існування політичної цензури визнається значною частиною журналістів та переважною більшістю українських громадян. Вимоги журналістів стосовно усунення політичної цензури підтримуються як в Україні, так і міжнародними структурами.

Друга точка зору репрезентована переважно представниками влади

Її речниками є, зокрема, Президент Л.Кучма, глава його Адміністрації В.Медведчук, керівник Головного управління інформаційної політики Адміністрації Президента України С.Васильєв.

Висловлювання представників влади зводяться або до повного заперечення існування політичної цензури в Україні, або до визнання певних обмежень свободи слова, але не з боку державних органів (що, за класичним визначенням політичної цензури, є однією з її ознак), а з боку власників ЗМІ.

Заперечення існування політичної цензури в Україні. Головні аргументи на користь цієї позиції зводяться до наступного: цензури в Україні немає, оскільки: **по-перше**, вона заборонена Конституцією; **по-друге**, немає спеціальних державних структур, які її здійснюють; **по-третє**, поняття цензури не визначене в законодавстві.

¹⁵ УНІАН, 15 жовтня 2002р.

¹⁶ Докладно див.: http://www.korrespondent.net/display_print.php?arid=59122.

¹⁷ УНІАН, 3 жовтня 2002р.

¹⁸ УНІАН, 11 жовтня 2002р.

¹⁹ УНІАН, 16 жовтня 2002р.

²⁰ 112-та серед 139. — Україна молода, 1 листопада 2002р., с.3.

²¹ Васильєв: Общество некомпетентно в вопросе политической цензуры. — http://www.korrespondent.net/display_print.php?arid=59122.

Проте, Президент Л.Кучма неодноразово заявляв у своїх виступах, що в Україні відсутні вільні, незалежні, незаангажовані ЗМІ (врізка “*Питання свободи слова та діяльності ЗМІ у висловлюваннях Президента України Л.Кучми*”). Більше того, ще з 1997р. в указах та розпорядженнях Президента йшлося про необхідність законодавчого забезпечення усунення цензури з інформаційного простору.

Зокрема, наголошувалося на необхідності:

❖ “підготувати у двомісячний строк пропозиції про внесення змін до законодавства України щодо встановлення відповідальності посадових осіб, у тому числі засновників засобів масової інформації або тих, які представляють цих засновників, за протизаконне обмеження конституційного права на свободу слова або за дії, спрямовані на поширення інформації, що не базується на достовірних даних, обмежує права громадян, завдає шкоди їх репутації чи державним інтересам України”²² (1997р.);

❖ “забезпечення виконання вимог законів України щодо неприпустимості втручання у творчу діяльність журналістів, у тому числі шляхом здійснення попереднього погодження повідомлень і матеріалів, контролю за ідеологічним змістом інформації, яка поширюється засобами масової інформації”²³ (2000р.);

Таким чином, навіть в офіційних актах глави держави опосередковано визнається існування політичної цензури в Україні.

Визнання обмежень свободи слова, але не з боку державних органів. Найбільш виразно таку позицію засвідчив голова Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України І.Чиж, заявивши що факти цензури існують, але це “не є державною установкою”²⁴.

Стосовно ж рекомендацій державних органів щодо висвітлення тих чи інших подій, то вони визначаються як “співпраця”. Так, С.Васильєв наголошує, що “ми почали активно працювати зі ЗМІ усіх форм власності. У нас здійснюються контакти з недержавними мас-медіа. Ми хочемо, щоб позиції влади також відображалися, щоб був баланс при висвітленні тих чи інших подій”²⁵.

Нарешті, будь-які факти цензури з боку Адміністрації Президента України заперечуються, а журналістам пропонується навести конкретні приклади політичної цензури²⁶.

Зрозуміло, що за українських реалій, оприлюднення журналістами фактів політичної цензури потребує громадянської мужності та відповідної юридичної підготовки, — а тому є малореальними.

З іншого боку, така позиція влади свідчить, скоріше, не про наміри розв’язати проблему по суті, а “забалакати” її, користуючись дійсною відсутністю класичних ознак політичної цензури в Україні.

²² Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року “Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин” №663 від 21 липня 1997р.

²³ Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо безперешкодної діяльності засобів масової інформації, дальшого утвердження свободи слова в Україні” №1323 від 9 грудня 2000р.

²⁴ Інтерфакс-Україна, 15 листопада 2002г.

²⁵ Цит. за: Марциновський А. Шокующий Васильєв. — <http://www.imi.org.ua/articles/1033455108536>.

²⁶ Див.: УНІАН, 27 вересня, 5 жовтня та 8 жовтня 2002р.

ПИТАННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Л.КУЧМИ

1996 рік

Інтерфакс-Україна, 22 юніа 1996г.¹ В ходе записи программы “60 минут с прессой” Президент Украины Л.Кучма заверил украинских журналистов, что не намерен ограничивать свободу прессы. Л.Кучма отметил, что в украинских изданиях “печатаются и анти-государственные, и антипрезидентские статьи”. “Но это — переходной этап, через это надо пройти”, — сказал Л.Кучма. “Не дай Бог, бороться с этим так, как это делается в Белоруссии”, — сказал Л.Кучма. “Как Президент я стою на том, что этого допустить нельзя, нравятся это мне или нет”, — подчеркнул он.

Інтерфакс-Україна, 7 сентябрю 1996г. Президент Украины Л.Кучма назвал “аморальной” публикацию в правительственной газете “Урядовий кур’єр” с критикой ряда печатных изданий, созданных с участием иностранных инвестиций. В ходе встречи с прессой на украинском телевидении, Президент заявил: “Я не согласен с использованием правительственной газеты в этих целях”. “Руководство газеты должно сделать свои выводы”, — сказал Л.Кучма.

При этом Президент отметил, что считает “совершенно нормальным” создание частных изданий и других средств массовой информации с участием иностранных инвесторов. Говоря о проблеме независимости СМИ, Л.Кучма отметил, что “подлинно независимой прессы у нас нет”. Заявив, что “создать такую прессу — наша совместная задача”, он подчеркнул, что “пока в Украине не создан средний класс, который бы был заинтересован в этой прессе, ее не будет”. Л.Кучма обратился к СМИ с призывом принять “Хартию поведения журналиста”, которая сделала бы невозможным появление публикаций, подобных статье в газете “Урядовий кур’єр”.

1997 рік

УНИАН, 5 декабрю 1997г. Во время встречи со студентами и преподавателями Запорожского университета Президент Украины Л.Кучма подчеркнул, что в Украине “нет независимой прессы”, и что “он знает, кому она принадлежит”. Л.Кучма отметил, что украинское законодательство позволяет кому-либо создать газету или телеканал в Украине “и никто не спросит, за какие средства”.

1998 рік

Інтерфакс-Україна, 10 марта 1998г. “Государство в значительной степени утратило контроль, прежде всего законодательный, за ситуацией на информационном рынке, а пресса — самоконтроль, ответственность перед обществом и осознание своей роли перед ним”, — заявил Президент Украины Л.Кучма. Президент Украины Л.Кучма заявил, что “из более 4-х тысяч украинских газет более половины пребывают в руках коммерческих структур, однако проблема не в том, кому принадлежат СМИ, а в том, “кому и как они служат”.

Інтерфакс-Україна, 21 марта 1998г. Глава государства указал на существование “прямой связи отдельных лиц и формирований” с большинством СМИ, отметил, что на смену цензуре “пришла не свобода слова, а стимулирование работы на заказ”. По словам Президента Украины, таким образом, общественное мнение “отравляется, недопустимо опасно раздражается общественный организм, пробуждаются темные и низкие инстинкты”.

Л.Кучма отметил, что необходимо “добиться неотложной коррекции” законов о СМИ в этой части, поставив “надежные заслоны перед разнузданностью и вседозволенностью”, а также создать “настоящую массовую, высокопрофессиональную, общеукраинскую газету”. Надо “помочь журналистам и издателям полнее осознать, что они вольны в выборе своей политической и гражданской позиции, но не свободны от последствий такого выбора”, — сказал Президент.

¹ Тут і далі за текстом інформаційні повідомлення наводяться за стрічками інформаційних агентств мовою оригіналу.

1999 рік

Интерфакс-Украина, 20 сентября 1999г. На пресс-конференции во Львове Президент Украины Л.Кучма выразил сожаление, что средства массовой информации в Украине “не так независимы, как в других государствах мира”. В то же время Л.Кучма опроверг распространяемую его оппонентами информацию о том, что он оказывает давление на прессу. По данным Президента Украины, “простые расчеты показывают, что сегодня антипрезидентская пресса выходит общим тиражом более 4 млн. экземпляров”. “Назовите мне газету, которая прославляет Президента”, — сказал Президент.

2000 рік

Интерфакс-Украина, 9 октября 2000г. Выступая на заседании Координационного комитета по борьбе с организованной преступностью и коррупцией, Президент Украины Л.Кучма обратил внимание на проблемы, существующие в информационном пространстве, ситуация с которым, как он выразился, напоминает “разборки преступных формирований”. Л.Кучма отметил, что в выяснение отношений между криминальными структурами втягиваются средства массовой информации, а также различные международные структуры. В результате этого, по мнению Президента, формируется стереотип Украины как коррумпированной страны.

Интерфакс-Украина, 7 декабря 2000г. Президент Украины Л.Кучма подчеркнул, что “выступал и выступает за свободу слова, против какого бы то ни было давления на средства массовой информации, за возможность свободного публичного выражения своего мнения”. Издания, которые относят себя к непримиримой оппозиции как выходили, так и выходят, сказал Л.Кучма, подчеркнув при этом, что не принимает позицию тех СМИ, “которые по заказу своих хозяев вольно манипулируют фактами, не гнушаются инсинуациями и наветами”. Президент не сомневается, что “впереди очередные выбросы дезинформации и откровенного вранья”.

Интерфакс-Украина, 30 декабря 2000г. Обращаясь к журналистам радио “Свобода”, Президент Украины Л.Кучма призвал их к “честному, откровенному, критичному освещению ситуации в Украине”. “Журналисты достойны уважения, когда они объективно освещают события”, — сказал Л.Кучма, отметив, что “на таких принципах мы будем сотрудничать”.

2001 рік

Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році. “Свобода слова, вільне вираження поглядів та переконань належать до базових принципів демократичного суспільства, а їхнє забезпечення є одним із провідних завдань Української держави і пріоритетів діяльності Президента України”².

Интерфакс-Украина, 2 июня 2001г. “Тяжело вспомнить хотя бы одно более-менее значительное событие, плюсы или минусы в жизни нашего общества, о которых бы свободно и без препятствий не писали, в том числе, и те, кто называет себя оппозиционными средствами массовой информации”, — заявил Президент Украины Л.Кучма на церемонии награждения журналистов по случаю их профессионального праздника. “Также вряд ли кому удастся вспомнить факт закрытия газеты или другого средства массовой информации из-за его оппозиционности”, — добавил он.

При этом Л.Кучма отметил, что “ни в коем случае не исключает критической составляющей деятельности прессы”. Вместе с тем, Президент считает, что журналист должен помнить, что в его руках “чересчур острый инструмент, который требует осторожного и взвешенного поведения с собой”. По словам Л.Кучмы, партнерство власти и прессы должно предусматривать двойную ответственность. “Постоянный настрой на разрушение, заказанные и оплаченные сливы компромата, которые граничат с моральным террором, — это путь в никуда”, — сказал он. В то же время, Глава государства признал, что в сфере СМИ существует ряд недостатков и недоработок

и не все решено в деле обеспечения свободы слова. Президент выразил надежду, что в скором времени и работники прессы и обычные граждане почувствуют позитивные изменения в доступе к решениям органов государственной власти и процессу их подготовки, “в более широком плане к вопросам, связанным с формированием и реализацией внутренней и внешней политики страны”.

Интерфакс-Украина, 14 ноября 2001г. Президент Украины Леонид Кучма заявляет, что Интернет в стране используется для дискредитации политиков и руководителей государства. По его словам, “Интернет стал как киллер”, в сеть “кидают” анонимную информацию, а потом она появляется в средствах массовой информации. “Никто в цивилизованных странах в Интернет не полезет читать грязь”, как это делают в Украине, заявил Л.Кучма. Вместе с тем, подчеркнул Президент, в Украине существует свобода слова. “Сегодня бояться сказать вслух оснований нет”, — сказал он.

УНИАН, 23 ноября 2001г. Президент Украины Л.Кучма высказал пожелание, чтобы в Украине “были украинские средства массовой информации, которые бы отстаивали украинские национальные интересы, а не интересы хозяев, их содержащих”. На встрече с преподавателями и студентами Национального университета “Острожская академия” он сказал, что среди работников СМИ есть “наемники, и это не наша вина”.

Л.Кучма назвал “вопросом из вопросов” свободу СМИ в Украине. Он уточнил, что “у нас есть свобода слова, но нет свободы средств массовой информации, потому что все они отражают чьи-то интересы”. По мнению Президента, “и Главе государства, и Правительству, и Верховной Раде необходимо серьезно задуматься над этим вопросом”. Как отметил Л.Кучма, в Украине должна существовать действительно государственная информационная политика, которая бы защищала “собственное от неукраинского”. Он напомнил, что в Украине много печатных средств массовой информации, издающихся под грифом “Украина”, и “они пользуются всеми льготами, существующими в Украине”, но “наш рынок просто перегружен неукраинскими средствами массовой информации”.

2002 рік

Виступ Президента України Леоніда Кучми перед працівниками засобів масової інформації з нагоди Дня журналіста 4 червня 2002р. “Держава, влада пам’ятають про журналістів і стараються робити все, щоб їхня праця була плідною, ефективною, корисною для суспільства. Це не завжди вдається у повному обсязі як з об’єктивних, так і суб’єктивних причин, але прагнення і старання, повторюю, є... Триває серйозна, ґрунтовна робота, спрямована на забезпечення безперешкодної діяльності засобів масової інформації, дальшого утвердження свободи слова в Україні. Водночас потрібно активізувати зусилля в реалізації завдань у цій сфері...”

Мене не залишають байдужим сигнали про факти адміністративного втручання у діяльність засобів масової інформації, переслідування журналістів за критику.

З них робляться оперативні висновки і вживаються адекватні заходи...”³

Интерфакс-Украина, 8 октября 2002г. Президент Украины Леонид Кучма заявляет о своей готовности рассматривать вместе с журналистами, создавшими стачком, конкретные факты политической цензуры в стране. “Я готов с журналистами сидеть и разбираться, что они видят под политической цензурой на конкретных примерах”, — сказал он, отвечая на вопросы на пресс-конференции во вторник в Киеве. При этом Президент отметил, что украинские телеканалы и другие средства массовой информации в основном находятся в частной собственности. “Цензуры (политической — ИФ) согласно Конституции не допускается. Тут где-то кто-то перегибает”, — сказал он. “Если есть (факты политцензуры — ИФ), давайте сидеть, искать механизмы, чтобы этого не было”, — сказал он. Вместе с тем Президент не исключил, что “где-то какое-то давление осуществляется”. “Сегодня понятно, кто хозяин — тот и диктует политику”, — отметил он.

² Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році”. — Київ, 2001, с.47.

³ Див.: <http://www.president.gov.ua/activity>.

Водночас, відсутність визначення поняття у чинному законодавстві не означає, що такого явища реально не існує.

Визначення поняття “політична цензура” є питанням політичним, що потребує переведення до правової площини. Проблема полягає у тому, щоб сформулювати визначення, яке б максимально відповідало сучасним суспільно-політичним реаліям України. А для цього слід виходити не з класичних формулювань, а базуватися на аналізі реальних механізмів здійснення та цілей впровадження політичної цензури.

1.3 МЕХАНІЗМ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНІ

Історично, поняття цензури визначалося як певна система державного (або з боку церковних структур) нагляду за закладами освіти, друку та ін. з метою не допустити поширення інформації, що визнається владою (або Церквою) небажаною, небезпечною або шкідливою²⁷. Така цензура мала і політичний характер, оскільки здійснювалася в інтересах влади або домінуючої в країні Церкви.

Цензура і зараз існує у різних, у т.ч. демократичних країнах, але вона застосовується з метою: (а) захисту прав та інтересів особи і суспільства²⁸; (б) захисту національної безпеки або інтересів держави в особливий період. Однак, політична цензура — тобто цензура з метою досягнення цілей, чи захисту інтересів окремих політичних сил, структур чи осіб — не допускається.

Суть і механізм здійснення цензури в Україні істотно відрізняються як від історичних її форм, так і від сучасної практики демократичних країн, де вона існує офіційно.

З одного боку, чинне законодавство на конституційному рівні забороняє цензуру та існування органів, які їх застосовують. По-перше, у статті 15 Конституції України зазначається: “цензура заборонена”. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України також визначає впровадження політичної цензури як загрозу національній безпеці України. По-друге, в Україні відсутня офіційна система органів цензури, що існували за часів СРСР.

З іншого боку, практика свідчить, що цензура здійснюється саме з метою захисту інтересів окремих посадових осіб державної влади, політичних сил, а отже — є політичною цензурою і засобом політичної боротьби.

Механізм здійснення політичної цензури складається з двох етапів: (1) тиск посадових осіб на власників або топ-менеджерів ЗМІ (впровадження політичної цензури); (2) безпосереднє здійснення цензури власниками або топ-менеджерами ЗМІ (схема “Впровадження та здійснення політичної цензури”).

Тиск посадових осіб на власників або топ-менеджерів ЗМІ

Як зазначалося вище, в Україні склалася система залежності бізнесу від влади. Тому власники ЗМІ, які мають інший, дійсно прибутковий, бізнес, змушені виконувати вказівки вищих посадових осіб держави стосовно здійснення певної інформаційної політики. У випадку невиконання прямих або опосередкованих вказівок посадовців, власники ЗМІ можуть втрати свої прибуткові підприємства, або зазнати суттєвих збитків²⁹.

Лише в період загострення політичної ситуації (особливо під час парламентських виборів) ЗМІ, що належать фінансово-політичним групам, можуть акцентувати увагу на інтересах цих груп — наприклад, канали “Інтер”, “1+1”, ТЕТ брали активну участь у виборчій кампанії СДПУ(о) під час парламентської кампанії 2002р. Однак, і за цієї ситуації вони не можуть вдатися до критики влади.

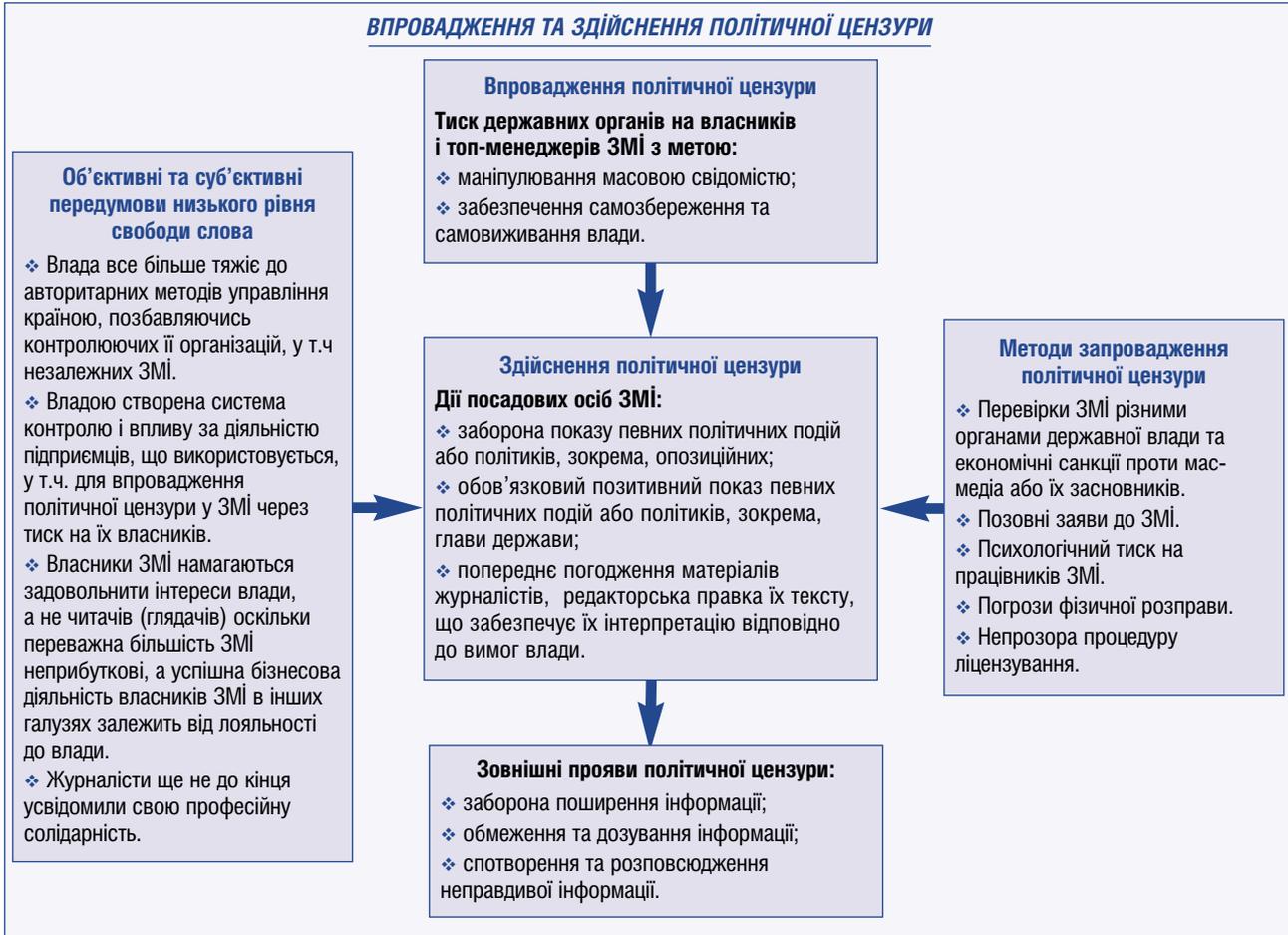
Поступово змінюються форми впливу вищих посадових осіб на ЗМІ. Раніше у переважній більшості загальнонаціональних телеканалів був куратор (контактна посадова особа) з числа представників Адміністрації Президента України³⁰. Вплив його на зміст новин був, переважно, “точковий” — під час телефонної розмови або безпосередньої зустрічі визначалися найбільш больові політичні події, куратор рекомендував як саме їх висвітлювати (або взагалі не висвітлювати). Існував також список заборонених до популяризації політиків (наприклад, О.Мороз, С.Головатий та ін.). Передбачалося обов’язкове, винятково позитивне та в максимальному обсязі висвітлення діяльності Президента України.

²⁷ Див.: Советский энциклопедический словарь. — Москва, 1985, с.1462; Краткий энциклопедический словарь. — Москва, 2002, с.658; Лоусон Т., Гэррод Д. Социология А-Я: Словарь-справочник. — Москва, 2000, с.536; Словник іншомовних слів. — Київ, 2000, с.969.

²⁸ Наприклад, заборона розповсюдження конфіденційної інформації про особу, обмеження в телебаченні та друкованих виданнях пропаганди насильства тощо.

²⁹ Методи тиску на власників і керівників ЗМІ (економічні санкції проти ЗМІ, перевірки різних контролюючих органів, позови, психологічний тиск, фізичні розправи з журналістами, ненадання ліцензій на право мовлення) викладені у наступному розділі аналітичної доповіді.

³⁰ Інтерв’ю О.Кривенка Центру Разумкова, 21 листопада 2002р. О.Кривенко в 1998-1999рр. працював редактором новин (ТСН) Студії “1+1”.

Однак, вплив на інформаційний простір не був системним. Різні куратори ЗМІ не завжди координували свою діяльність. Список цензурованих подій мав досить обмежений характер. Психологічний тиск на редакторів і журналістів чинився переважно після виходу у світ того чи іншого сюжету чи статті, що не задовольняли владу.

Зараз ситуація змінилася принциповим чином. **Влада намагається тотально контролювати інформаційний простір, створивши централізовану систему, яка має визначати обсяг і зміст інформації, її інтерпретацію у переважній більшості ЗМІ.**

Започаткована практика передачі до ЗМІ вже відредагованих відеокасет із записами певних політичних подій. Так, 29 серпня 2002р. журналісти не були допущені на засідання Кабінету Міністрів України за участю глави держави, де мали обговорюватися його пропозиції щодо проведення політичної реформи. Натомість, телеканалам запропонували відредагований відеоматеріал про засідання, зйомку якого здійснював оператор Адміністрації Президента України³¹.

Закріплюється та поширюється на всі рівні влади та державні структури практика обмеження доступу журналістів на важливі події за участю посадових осіб. Так, обмеженим є доступ до президентського "пулу", тобто до кола тих журналістів, які супроводжують

главу держави в його поїздках, насамперед, закордонних. Відбір журналістів здійснюється, перш за все, за принципом лояльності. Приміром, із пулу був усунутий журналіст А.Шевченко, який "насмівився" задавати гострі питання Президентові України.

Зараз така практика застосовується й на інших рівнях влади. Так, у квітні 2002р. журналісти не були допущені на засідання Черкаської міської ради, тому що повинно було відбутися таємне голосування; в серпні 2002р. аналогічний випадок стався у Львові.

Безпосереднє здійснення політичної цензури

Безпосередньо політичну цензуру здійснюють топ-менеджери каналів, випускаючі редактори, які ретранслюють "рекомендації" державних службовців. Так, на каналі Студія "1+1" цим займається шеф-редактор телевізійної служби новин³². Цензура в процесі створення інформаційного продукту здійснюється переважно в наступних двох формах.

1. Безпосередні вказівки стосовно заборони висвітлення певних політичних та економічних тем і діяльності певних політичних і публічних осіб (як правило, опозиційних діючій владі), а також підприємств, що належать економічним конкурентам. На редакційній нараді керівник ЗМІ може прямо заявити про те, що певні події, незважаючи на їх

³¹ Докладно див.: <http://www.imi.org.ua/divisions/1019485980534>.

³² Інтерв'ю Є.Глібовицького Центру Разумкова, 21 листопада 2002р. Є.Глібовицький працює на телеканалі Студії "1+1".

суспільну значимість, висвітлюватися не будуть; натомість, визначається характер висвітлення бажаних подій, присутність (або неприсутність) у матеріалі певних політичних лідерів.

Наприклад, за свідченням колишнього журналіста телеканалу УТ-1 О.Піддубного³³, “коли журналіст їде на значущу політичну подію, його викликають до керівника і пояснюють, що треба писати, в якому руслі, у кого брати інтерв’ю... Тексти просто переробляють редактори”³⁴. Журналіст також відзначив, що, наприклад, категорично не можна було давати до ефіру лідерів опозиційних сил В.Ющенко, О.Мороза та Ю.Тимошенко. Приклади недопущення висвітлення діяльності О.Мороза наводить також журналіст О.Кривенко³⁵.

Недавно колективом програми “Киевлянин” (телеканал “Київ”) прийняте рішення про призупинення її виробництва, оскільки керівництво каналу заборонило запрошувати до програми 12 політичних і громадських діячів³⁶. Заборона показу іноді стосується і досить високих посадових осіб. Так, голова Львівської обласної ради М.Сендак заявив, що його не допускають на телебачення³⁷.

До списку заборонених тем та організацій потрапляють і громадські організації, які мають власну обґрунтовану позицію і бачення суспільного розвитку України. Експерти Центру Разумкова безпосередньо зіткнулися з рекомендаціями “темників”, коли 3 вересня 2002р. проводили Круглий стіл з питань політичної реформи. В документі, який вперше був оприлюднений головою Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації М.Томенком саме на Круглому столі в Центрі, ЗМІ пропонувалося вилучити з репортажів будь-які тези, що ставлять під сумнів серйозність пропозицій Президента щодо проведення політичної реформи.

На Круглому столі були присутні кореспонденти шести провідних українських телеканалів, з них лише на одному (Студія “1+1”)³⁸ з’явився репортаж про проведення Круглого столу, в якому не було жодного слова про те, що Президент, можливо, був не щирим, проголосуючи свої пропозиції — а такі судження неодноразово висловлювалися під час обговорення.

На думку відомого журналіста Р.Скрипіна, “те ж, що відбувається в медіа зараз, і є замовчуванням. І це сміливо можна назвати цензурою”³⁹.

З іншого боку, практикуються безпосередні вказівки про обов’язкове висвітлення подій та діяльності певних політичних і державних осіб. Останнім часом фокус цензури зміщений саме в цю сторону (якщо раніше увага акцентувалася на тому “що не давати”, то зараз — “що давати”). За окремими даними, Адміністрація Президента України проводить моніторинг висвітлення таких тем⁴⁰. Керівник ЗМІ доводить до журналістів події і прізвища тих посадових осіб, про яких журналісти мають в обов’язковому порядку готувати сюжети або писати статті⁴¹.

Зрозуміло, що, перш за все, це діяльність глави держави. Існує також певний список осіб, у яких необхідно брати інтерв’ю про певну ситуацію в обов’язковому порядку. За свідченням О.Піддубного, “коли в Парламенті створювали більшість, умовою було писати Табачника або Тігіпка — ні кроку вліво або вправо”⁴². При цьому, список таких політиків може постійно змінюватися.

За цих умов, окремі відомі журналісти відмовляються або від виїзду на рекомендовану подію, або від авторства матеріалу. Саме так вчиняють останнім часом ряд журналістів Студії “1+1”⁴³.

2. Редакторська правка текстів та попереднє погодження матеріалів журналістів. Випускаючи редактори новин правлять закадрові коментарі журналістів з метою забезпечення необхідної інтерпретації поданих матеріалів. Після такої редакторської правки тональність сюжету змінюється принциповим чином⁴⁴. Отже, здійснюється цензура оцінок і поглядів.

На Круглому столі “Політична цензура в українських ЗМІ” були оприлюднені документи, що відбивають процес здійснення політичної цензури шляхом редакторської правки на телеканалі УТ-1⁴⁵. На інших каналах здійснення у такий спосіб політичної цензури відслідкувати дуже важко, оскільки їх документообіг комп’ютеризований. Випускаючий редактор (або навіть топ-менеджер) через мережу має доступ до всіх комп’ютерів журналістів і таким чином перевіряє їх та коригує тексти, забезпечуючи необхідну та замовлену владою інтерпретацію подій⁴⁶ (слідів втручання практично не залишається). Саме так діє, за свідченням О.Кривенка, політична цензура на Студії “1+1”. Іноді в останній момент змінюються тексти для ведучих новин, які зачитують його з телепідказчика.

³³ Проблеми журналіста, на його думку, почалися після того, як на початку жовтня 2002р. він разом з іншими трьома журналістами Національної телекомпанії України підписав Маніфест українських журналістів з приводу політичної цензури.

³⁴ Докладно див.: Шевченко А. БаламУТ. — Дзеркало тижня, 9 листопада 2002р., с.3; <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/418/36708>.

³⁵ Інтерв’ю О.Кривенка Центру Разумкова, 21 листопада 2002р.

³⁶ Докладно див.: <http://www.telekritika.kiev.ua/news/?id=5259>.

³⁷ Інтерфакс-Україна, 24 вересня 2002г.

³⁸ Україна сьогодні. — Огляд телефіру, 3 вересня 2002р.

³⁹ Докладно див. статтю Р.Скрипіна “Засоби масової інформації: сторожова шавка влади”, розміщену в цьому журналі.

⁴⁰ Див.: Результати моніторингу преси управління інформаційної політики Адміністрації Президента розсилаються губернаторам. — http://www.razom.org.ua/news/2print/?news_id=6459.

⁴¹ Інтерв’ю Є.Глібовицького Центру Разумкова, 21 листопада 2002р.

⁴² Див.: Шевченко А. БаламУТ. — Дзеркало тижня, 9 листопада 2002р., с.3; <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/418/36708>.

⁴³ Вказані інтерв’ю Є.Глібовицького та О.Кривенка.

⁴⁴ Див.: Шевченко А. БаламУТ. — Дзеркало тижня, 9 листопада 2002р., с.3; <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/418/36708>.

⁴⁵ Матеріали до Круглого столу на тему: “Політична цензура в українських ЗМІ”. — Київ, 3 жовтня 2002р., с.16-18.

⁴⁶ Докладно див.: Ковальчук О. Треба шукати адекватні форми протесту. — <http://www.telekritika.kiev.ua/interview/?id=4660>.

1.4 ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ

Політична цензура в Україні здійснюється шляхом опосередкованого (позовні заяви до ЗМІ, перевірки ЗМІ різними органами державної влади) або прямого тиску на власників або топ-менеджерів ЗМІ (пряма заборона, психологічний тиск на працівників ЗМІ, погрози фізичної розправи, економічні санкції проти видавництва або їх засновників⁴⁷) з метою встановлення тінювого контролю над редакційною політикою засобів масової інформації. Як правило, такий тиск здійснюють державні посадові особи.

Безпосередньо цензуру матеріалів ЗМІ (фактів, подій та політичних персоналій) здійснюють керівники ЗМІ або їх відповідальні посадові особи (вказівки стосовно змісту матеріалів, тональності висвітлення подій; коригування матеріалів). Аналіз масиву матеріалів, що, за свідченнями журналістів, піддавалися забороні або коригуванню, дає підстави твердити, що цензура здійснюється в інтересах діючої влади.

Узагальнюючи наведені риси, можна запропонувати наступне визначення політичної цензури в Україні. Політична цензура це незаконна заборона поширення інформації, її обмеження, дозування, спотворення, які здійснюються шляхом прямого або опосередкованого впливу представників органів державної влади, посадових осіб, власників засобів масової інформації на ЗМІ та журналістів, з метою забезпечення своїх політичних інтересів⁴⁸.

ВИСНОВКИ

Офіційно цензура в Україні відсутня і законодавчо заборонена. Водночас, практика діяльності ЗМІ та їх відносин із суб'єктами влади

свідчить про існування та поширення проявів тиску на ЗМІ, що можуть бути кваліфіковані як прояви політичної цензури, — оскільки зазначений тиск здійснюється в інтересах саме політичних кіл, структур та окремих посадових осіб. В існуванні політичної цензури впевнені значна частина журналістів, переважна більшість українських громадян, окремі парламентські політичні сили, громадські організації України, міжнародні структури.

Особливе занепокоєння викликає впровадження політичної цензури діяльності електронних ЗМІ — як найбільш впливових з точки зору формування громадської думки. Встановлення політичної цензури електронних ЗМІ відкриває найбільші можливості маніпулювання суспільною свідомістю.

Передумовами впровадження та поширення в Україні політичної цензури є: (а) характер створеної в країні системи влади, за якої уможливується її безвідповідальність і безконтрольність; (б) фінансова та організаційна слабкість структур громадянського суспільства, що зумовлює їх нездатність протистояти тиску з боку влади; (в) скрутне економічне становище ЗМІ, що об'єктивно зумовлює їх залежність від держави та/або фінансово-політичних угруповань; (г) низький рівень професійної солідарності журналістів, що перешкоджає створенню їх потужних профспілкових об'єднань.

Влада в Україні використовує різні методи впровадження політичної цензури, вдаючись до адміністративного, економічного, морально-психологічного тиску на ЗМІ, їх власників, топ-менеджерів та окремих журналістів. Цензура здійснюється шляхом: заборони поширення певної інформації, або її дозування чи обмеження; формування та поширення спотвореної інформації.

Дії влади, пов'язані із впровадженням і здійсненням політичної цензури, негативним чином відбиваються на формуванні громадської думки, на політичній та економічній ситуації в Україні; створюють пряму загрозу життю журналістів; гальмують становлення ЗМІ як інституту громадянського суспільства; погіршують міжнародний імідж України.

Наслідками продовження практики політичної цензури можуть бути: деградація ЗМІ та перетворення їх на засоби масової пропаганди; наростання недовіри громадян як до ЗМІ, так і до влади, а отже — поглиблення відчуження між суспільством і державою; згортання процесів демократичного розвитку та євроатлантичної інтеграції України. ■

⁴⁷ Детальніше про це див. у наступному розділі аналітичної доповіді.

⁴⁸ Це визначення є робочим, воно стосується специфічних українських реалій діяльності ЗМІ і не претендує на повноту і остаточність. Сподіваємося, що навколо проблеми політичної цензури в Україні розгорнеться широка громадська дискусія, у якій візьмуть участь фахівці в галузі політики, права, інформаційної сфери, і за підсумками такого обговорення буде сформульоване більш адекватне визначення згаданого явища.

2. КОНКРЕТНІ ПРОЯВИ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ ТА МЕТОДИ ЇЇ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

У цьому розділі аналізуються конкретні прояви політичної цензури та методи її запровадження, наводяться відповідні факти з практики діяльності вітчизняних ЗМІ. Такий аналіз дозволяє зробити висновок, що на відміну від країн, де цензура існує офіційно, в Україні це явище має політичний характер і впроваджується як протизаконний, прямий або опосередкований тиск представників владних структур на власників, топ-менеджерів ЗМІ, окремих журналістів.

2.1 КОНКРЕТНІ ПРОЯВИ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНІ

Політична цензура в Україні виявляється переважно за наступними напрямками: (а) заборона поширення певної інформації; (б) обмеження та дозування інформації; (в) спотворення інформації та поширення неправдивої інформації.

При цьому, необхідно зазначити, що знайти приклади застосування політичної цензури, які б могли мати правові наслідки, вкрай важко. Однак, проведений аналіз свідчить, що зазначені тенденції знаходять своє підтвердження у реальному житті ЗМІ.

Заборона поширення певної інформації

Останнім часом влада (можливо, взявши до уваги низьку ефективність агресивної інформаційної політики⁴⁹) перейшла до тактики інформаційної блокади. На зустрічі з Головою Верховної Ради України В.Литвиним представники журналістського Страйкового комітету для ведення переговорів з владою заявили: “Ще ніколи в Україні не було такої важкої ситуації із свободою ЗМІ. Для засобів масової інформації усіх форм власності є перелік тем, про які вони не повинні говорити, є список “заборонених” для згадки або повноцінного цитування політиків, є прямі вказівки, як ті чи інші теми висвітлювати”⁵⁰.

Отже, влада діє за цілком ефективним у нинішньому світі принципом “якщо подія не висвітлювалася у ЗМІ — вона просто не відбулася”. Найбільш показовий приклад — ігнорування телеканалами прес-конференцій лідерів трьох парламентських опозиційних сил 2 вересня 2002р. за участю понад 300 журналістів. Кількасекундні сюжети були показані лише на двох із шести загальнонаціональних каналів телебачення.

До того ж, за заявою лідера Соціалістичної партії України О.Мороза, автобуси з журналістами, які

прямували на цю прес-конференцію, працівники правоохоронних органів зупиняли та не допускали до м.Києва. А під час акцій опозиції “Повстань, Україно!” 16 вересня 2002р. у м.Києві до 16.00 були відключені від мовлення всі загальнонаціональні телеканали. Офіційна причина — “профілактика каналів мовлення”. Проте, експерти наголошували на політичних причинах такого відключення.

Сама акція також замовчувалася. На думку журналістки Т.Метельової, “будь-які події, так чи інакше пов’язані з протиборством політичних сил, або замовчуються..., або ж висвітлюються таким чином, щоб якнайменше зачепити владу і персонально владних осіб, і тим забезпечити себе від втрати ліцензії, чи, найменше, від несподіваних податкових перевірок. Останній приклад — події 16 вересня, про які рядовий глядач не міг скласти не лише об’єктивного уявлення, а й взагалі жодного”⁵¹.

У жовтні 2002р. на web-сторінці Львівського управління Міністерства внутрішніх справ “Антитерор” була опублікована постанова суду про порушення кримінальної справи проти Президента України Л.Кучми. Після цього начальник управління В.Рябошапка викликав журналістку цього Інтернет-видання З.Ілленко та “у брутальній формі пояснив, чим повинен займатися сайт, а також порадив зняти постанову”⁵².

Також, на думку аналітиків, замовчувалися, насамперед в електронних ЗМІ, факти свідчення майора М.Мельниченка Великому журі США, інформація про арешт редактора газети “Свобода” О.Ляшка та ін.⁵³ Під час відомого конфлікту з інформаційної стрічки агентства УНІАН була знята інформація про заяву К.Григорішина з приводу його затримання⁵⁴.

Організаторам Народного форуму “За демократичний розвиток України” відмовили у розміщенні рекламних роликів на центральних каналах телебачення⁵⁵. Приклади можна наводити і далі.

⁴⁹ Так, за даними соціологічного опитування Центру Разумкова, проведеного в серпні 2002р., 58,8% громадян не довіряють інформації про діяльність опозиції та її лідерів, що транслюється загальнонаціональними каналами телебачення.

⁵⁰ Лігачева Н. Існування політичної цензури в країні практично визнане. Що далі? — <http://www.telekritika.kiev.ua/comments/?id=4963>.

⁵¹ Див.: <http://www.telekritika.kiev.ua/question/?id=49793>.

⁵² УНІАН, 2 листопада 2002р.

⁵³ Див.: Н.Лігачева “На распутье”. — <http://www.telekritika.kiev.ua/tvweek/?id=2762>.

⁵⁴ Див.: Як Банкова приручила УНІАН. — <http://www.pravda.com.ua/archive/2002/4/3.shtml>.

⁵⁵ УНІАН, 14 вересня 2002р.

Обмеження та дозування інформації

3 вересня 2002р. народні депутати України О.Рибачук та М.Томенко оприлюднили вже згадані в попередньому розділі “темники”, які, на їх думку, надходять з Адміністрації Президента до керівників українських ЗМІ для забезпечення належного висвітлення тієї чи іншої події (або її ігнорування). Зрозуміло, що ці документи не мають жодних вихідних даних і не можуть слугувати доказом у суді. Однак, неупереджений **аналіз доводить переважний збіг настанов, зокрема, оприлюднених “темників”, з характером висвітлення згаданих у “темниках” важливих політичних подій на центральних каналах телебачення** (врізка “Аналіз “Дополнительного комментария к событиям недели 36 для служебного пользования” і матеріалів провідних каналів українського телебачення за відповідний тиждень (2-8 вересня 2002р.)”, с.20-22).

Журналісти з регіонів наводять приклади, коли управління з преси державних адміністрацій направляють для опублікування певні статті з центральних видань⁵⁶. Аналогічні факти щодо Запорізької області оприлюднив народний депутат України С.Соболев.

Можна навести і приклади виконання вимог “темників” друкованими ЗМІ. Так, газета “Киевские Ведомости” вдалася до оприлюднення невірної інформації, заявивши, що на згаданому в “темнику” Круглому столі (відбувся 3 вересня 2002р.) не був представлений весь спектр думок, оскільки на ньому були присутні вісім представників блоку “Наша Україна” плюс “незалежний політолог” М.Томенко та водночас — жодного представника СДПУ(о) та інших центристських сил⁵⁷.

Насправді, “Нашу Україну” представляли чотири особи, включаючи М.Томенка, фракцію СДПУ(о) — народний депутат В.Євдокимов; групу “Демократичні ініціативи” — народний депутат С.Гавриш. Інші центристські сили також були запрошені, але з різних причин участі у зазначеному заході не взяли. Водночас, був присутній представник Адміністрації Президента С.Горбунов, М.Погребінський (нинішній радник глави Адміністрації Президента України) та В.Малинкович (який через місяць був призначений секретарем президентської комісії із сприяння розвитку громадянського суспільства).

Аналогічна ситуація склалась і тоді, коли рекомендації “темника” щодо лідера Блоку “Наша Україна” В.Ющенка були фактично дослівно процитовані в статті “Сессия в конституционном интерьере” газети “Киевские Ведомости” (див. таблицю⁵⁸).

Про обмеження та дозування негативної інформації стосовно Президента України свідчать навіть офіційні дані, оприлюднені його Адміністрацією. Так, у листі глави Адміністрації Президента В.Медведчука до доповідача Парламентської Асамблеї Ради Європи

Рекомендації “темника” та їх використання у статті

Рекомендація “темника” стосовно висвітлення позицій В.Ющенка	Цитати із статті “Сессия в конституционном интерьере” ⁵⁹
З одного боку, “Наша Україна” говорить, що блок давно вважає необхідним перехід до парламентсько-президентської республіки , з іншого боку — відзначає, що “зараз не час”, для зміни політичної системи суспільство та політикум не дозріли.	І це тим більше дивно, якщо врахувати, що нещодавно блок “Наша Україна” вважає необхідним перехід до парламентсько-президентської республіки. А нині, на думку В.Ющенка, “не час”, суспільство і мовляв політикум не дозріли.
Така незважена і суперечлива позиція В.Ющенка може свідчити про те, що він нервує через те, що бачить реальну перспективу втрати надій на президентське крісло.	Занервував глава мегафракції Віктор Ющенко, очевидно тому, що бачить загрозу перспективу втрати надій на президентське крісло.

(ПАРЕ) Х.Северінсен ідеться про проведений у період з 12 по 18 жовтня 2002р. Головним управлінням інформаційної політики Адміністрації Президента України моніторинг 1,5 тис. загальнонаціональних і регіональних друкованих та електронних ЗМІ. За результатами моніторингу, з’ясувалося, що із зазначеної кількості ЗМІ протягом тижня лише **77 (тобто менше 5%) публікували критичні матеріали про Президента України. Критична інформація про главу держави на загальнонаціональних каналах була відсутня.**

Уніфікація подачі та інтерпретації суспільно значимих політичних подій

Подача новин у ЗМІ є, як правило, тенденційною і не враховує альтернативних точок зору, а експерти, які їх висловлюють, досить рідко залучаються до ефіру. Як заявив голова Комісії з журналістської етики В.Мостовий, найбільш частим порушенням журналістської етики є поширення інформації без дотримання “обов’язкового правила балансу та об’єктивності”⁶⁰.

З каналів телебачення зникли аналітичні програми, що представляли альтернативні точки зору на розвиток політичних процесів у державі. Не виходять в ефір: “Свобода слова” та “Медіаклуб” на ICTV; “Право вибору” на каналі “Інтер”; у зв’язку зі звільненням Р.Скрипіна припинили існування нічні програми за участю відомих політичних і громадських діячів на СТБ; “Новий канал” припинив запрошувати політиків та експертів до нічного випуску “Репортера”; на ICTV значно скорочений та перенесений з прайм-тайму випуск новин “Подробно” з Д.Кисельовим.

Водночас, блок міжнародних новин штучно розширюється, а гострих новин внутрішньо-політичного характеру — навпаки, зменшується⁶¹. При цьому, неупереджений аналіз доводить, що новини загальнонаціональних каналів дивним

⁵⁶ Докладно див. статтю І.Новожилової “Вместо цензоров — управления по прессе”. — <http://www.telekritika.kiev.ua/comments/?id=5083>.

⁵⁷ Див.: Кондратенко Д. Без согласия, или почему многие политики так резко меняют взгляды на проведение конституционной реформы. — Киевские Ведомости, 12 сентября, с.3.

⁵⁸ Докладно див.: Знайомтеся: Віктор Медведчук — третій президент України. Темник №2. — <http://www.pravda.com.ua/archive/?2094=44575>.

⁵⁹ Киевские Ведомости, 3 сентября, с.2.

⁶⁰ Див.: Провластные СМИ названы главными нарушителями этических норм. — http://www.korrespondent.net/display_print.php?ario=44575.

⁶¹ Докладно див. статтю Н.Лігачової “На распутье?” — <http://www.telekritika.kiev.ua/tweek/?id=2762>.

АНАЛІЗ
“Дополнительного комментария к событиям недели 36 для служебного пользования”¹ і матеріалів провідних каналів українського телебачення за відповідний тиждень (2-8 вересня 2002р.)².

Об’єкт дослідження — текст “Дополнительного комментария к событиям недели 36 для служебного пользования” (так званий “темник”) та текстові записи програм новин шести каналів українського телебачення за відповідний тиждень (2-8 вересня 2002 р.)³.

У тексті “Дополнительного комментария к событиям недели 36 для служебного пользования” авторами дослідження було виокремлено 22 твердження, що стосуються певних політичних подій та містять настанови стосовно порядку та характеру їх висвітлення у ЗМІ (далі — “настанови”).

Телеканал	Підтвердження	Протириччя
1. “Под знаком обсуждения телеобращения Президента Л.Кучмы к украинскому народу начнет новую сессию Верховная Рада Украины. ДСП. Просьба не акцентировать внимание на проекте Закона “О выборах народных депутатов Украины”, внесенном народными депутатами Ю.Иоффе и Г.Дашутиным”.		
УТ-1	100%	–
1+1	100%	–
“Інтер”	100%	–
ICTV	100%	–
“Новий канал”	100%	–
СТБ	100%	–
2. “Реакция общества и политиков на обращение Президента Л.Кучмы к украинскому народу 24 августа 2002 года. ДСП. Просьба не акцентировать внимание на инициативах некоторых политиков по проведению референдума о переходе к парламентско-президентской политической системе”.		
УТ-1	100%	–
1+1	100%	–
“Інтер”	100%	–
ICTV	100%	–
“Новий канал”	100%	–
СТБ	100%	–
3. “Реакция общества и политиков на обращение Президента Л.Кучмы к украинскому народу 24 августа 2002 года. ДСП. Просьба не освещать конфликт Е.Червоненко и О.Рыбачука”.		
УТ-1	100%	–
1+1	100%	–
“Інтер”	100%	–
ICTV	100%	–
“Новий канал”	100%	–
СТБ	100%	–
4. “Реакция общества и политиков на обращение Президента Л.Кучмы к украинскому народу 24 августа 2002 года. ДСП. Просьба не называть количество депутатов, которые якобы согласились войти в парламентское большинство”.		
УТ-1	–	2
1+1	–	2
“Інтер”	–	3
ICTV	–	1
“Новий канал”	–	1
СТБ	–	1
5. “Оппозиция готовится к проведению уличных акций 16 сентября. ДСП. Освещение на ТВ просьба исключить”.		
УТ-1	100%	–
1+1	–	3
“Інтер”	100%	–
ICTV	100%	–
“Новий канал”	–	2
СТБ	100%	–

Метод дослідження — порівняльний аналіз настанов “темника” та висвітлення подій у телепрограмах новин.

Мета дослідження — виявлення збігу/розбіжностей між рекомендаціями “темника” та висвітленням подій на каналах телебачення.

Система показників — якщо “темник” містив настанову про висвітлення певної політичної події, то у відповідній графі таблиці стоїть **цифра, що показує, скільки разів та на якому каналі з’являлися відповідні згадки**.

Якщо “темник” містив настанову **не згадувати певні політичні події, і реакція телеканалу співпала із зазначеною настановою, то у графі стоїть позначка “100%”,** що вказує на повний збіг настанов “темника” та реальної поведінки комунікатора.

Нижче наводяться результати порівняльного аналізу настанов “темника” та даних, що характеризують поведінку комунікатора у висвітленні згаданих у “темнику” подій.

Порядок розташування настанов у таблицях визначений авторами дослідження.

Результати подані у вигляді таблиць.

Телеканал	Підтвердження	Протириччя
6. “В 10.00 начнется церемония открытия Украинско-венгерского института информационных технологий им. Арпада Гёнца. ДСП. Просьба проигнорировать”.		
УТ-1	–	1
1+1	100%	–
“Інтер”	100%	–
ICTV	100%	–
“Новий канал”	100%	–
СТБ	–	1
7. “В 11.00 начнется пресс-конференция на тему: “Восстань, Украина!”. ДСП. Просьба игнорировать”.		
УТ-1	100%	–
1+1	100%	–
“Інтер”	100%	–
ICTV	100%	–
“Новий канал”	–	1
СТБ	–	1
8. “Комиссия по журналистской этике и общественная организация “Хартия-4” возобновляют региональные поездки по Украине. 2-3 сентября представители комиссии посетят Львов. ДСП. Просьба игнорировать”.		
УТ-1	100%	–
1+1	100%	–
“Інтер”	100%	–
ICTV	100%	–
“Новий канал”	100%	–
СТБ	100%	–
9. В 13.00 начнется пресс-конференция издательского дома “Такі справи” на тему: “Налоговики начали конкретные действия, направленные на незаконное присвоение имущества “Таких справ”. Они должны ответить за нарушение закона”. ДСП. Просьба игнорировать”.		
УТ-1	100%	–
1+1	100%	–
“Інтер”	100%	–
ICTV	100%	–
“Новий канал”	100%	–
СТБ	100%	–

¹ За основу взятий текст, оприлюднений на web-сторінці Інтернет-видання “Українська правда” (<http://www.pravda.com.ua>). Тут і далі його назва та формулювання, що містяться в ньому, для збереження аутентичності, наводяться мовою оригіналу.

² Аналіз проведений соціологічною групою Академії української преси під керівництвом доктора соціологічних наук Н.Костенко та доктора філологічних наук В.Іванова.

³ УТ-1 (“УТН-Панорама”, “Підсумки”), Студія “1+1” (“ТСН” — вечірній та нічний випуски), “Інтер” (“Подробности”, “Итоги дня”, “Подробности недели”), СТБ (“Вікна-новини”, “Вікна-опівночі”), “Новий канал” (“Репортер”), ICTV (“Факти. Підсумковий випуск”, “Факти. Докладно”). Текстові записи програм цих каналів зроблені підприємством ТОВ “Україна сьогодні”. Див.: Україна сьогодні — Огляд телефіру, 2-8 вересня 2002р. За 7 вересня 2002р. матеріали розшифровок ефіру виявлені не були, тому програми новин за цей день не аналізувалися.

Телеканал	Підтвердження	Протириччя
10. "Под знаком обсуждения телеобращения Президента Л.Кучмы к украинскому народу начнет новую сессию Верховная Рада Украины." ДСП. Просьба по вопросу формирования состава коалиционного правительства брать комментарии не у членов действующего Кабмина, а у представителей фракций, политических партий и общественных организаций".		
УТ-1	2	–
1+1	–	–
"Інтер"	1	–
ICTV	–	–
"Новий канал"	–	–
СТБ	1	–
11. "Участие Президента Л.Кучмы во Всемирном саммите по вопросу устойчивого развития в Йоханнесбурге (ЮАР)." ДСП. При освещении двусторонних встреч просьба акцентировать внимание на общении Президента с представителями европейской политической элиты".		
УТ-1	5	–
1+1	2	–
"Інтер"	4	–
ICTV	2	–
"Новий канал"	2	–
СТБ	1	–
12. "Оппозиция готовится к проведению уличных акций 16 сентября." ДСП. Представляется целесообразным "освежить" тему скандала вокруг кладбища "Орлята" во Львове, чтобы направить в иное русло протестный потенциал населения города. Можно брать комментарии у кардинала Любомира Гузара".		
УТ-1	–	–
1+1	–	–
"Інтер"	–	–
ICTV	–	–
"Новий канал"	–	–
СТБ	–	–
13. "Реакция общества и политиков на обращение Президента Л.Кучмы к украинскому народу 24 августа 2002 года." ДСП. Просьба в газетных материалах использовать текст открытого письма В.Ющенко Президенту и его статьи в "Зеркале недели" (от 31.08.02г.) для демонстрации противоречивости позиции "Нашей Украины" в отношении телеобращения Л.Кучмы".		
УТ-1	–	–
1+1	1	–
"Інтер"	–	–
ICTV	–	–
"Новий канал"	–	–
СТБ	–	–
14. "Реакция общества и политиков на обращение Президента Л.Кучмы к украинскому народу 24 августа 2002 года." ДСП. Просьба, чтобы призывы к дружбе с "Нашей Украиной" со стороны политических сил, поддерживающих Президента, озвучивались только высказанные С.Тигипко, а не другими комментаторами".		
УТ-1	2	–
1+1	3	–
"Інтер"	2	–
ICTV	1	–
"Новий канал"	1	–
СТБ	–	–
15. "1-14 сентября на Яворивском общевойсковом полигоне Западного оперативного командования пройдут совместные украинско-британские батальонные учения "Казачий экспресс-2002" в рамках программы НАТО "Партнерство во имя мира" с боевой стрельбой." ДСП. Просьба не акцентировать внимание на факте проведения боевых стрельб. Необходим показ видеоряда, демонстрирующего военных в привлекательном свете".		
УТ-1	1	–
1+1	–	–
"Інтер"	1	–
ICTV	–	–
"Новий канал"	1	–
СТБ	2	–
16. "Участие Президента Л.Кучмы во Всемирном саммите по вопросу устойчивого развития в Йоханнесбурге (ЮАР)." ДСП. Встречи с лидерами африканских государств просьба освещать во внешнеэкономическом контексте по дополнительному согласованию".		
УТ-1	–	–
1+1	1	–
"Інтер"	1	–
ICTV	2	1
"Новий канал"	–	–
СТБ	1	–

Телеканал	Підтвердження	Протириччя
17. "Генеральная прокуратура Украины продолжает расследование резонансных дел." ДСП. Просьба тщательно отслеживать информационные поводы, задаваемые Генеральной прокуратурой. Просьба не искажать информацию, предоставляемую Генпрокуратурой, сохранять все официальные формулировки".		
УТ-1	3	–
1+1	2	–
"Інтер"	6	–
ICTV	1	–
"Новий канал"	3	–
СТБ	2	–
18. "В Украине отмечается день знаний." ДСП. Просьба не злоупотреблять поздравлениями депутатов ко Дню знаний. Просьба показывать официальных лиц правительства, отвечающих за сферу образования".		
УТ-1	1	1
1+1	–	–
"Інтер"	2	–
ICTV	–	–
"Новий канал"	–	–
СТБ	–	–
19. "В 15.00 начнется "круглый стол", посвященный обсуждению политической реформы в Украине." ДСП. Просьба исключить освещение любых тезисов, ставящих под сомнение серьезность инициатив Президента".		
УТ-1	–	–
1+1	1	–
"Інтер"	–	–
ICTV	–	–
"Новий канал"	–	–
СТБ	–	–
20. "Исполняется 40 дней со дня авиакатастрофы на аэродроме Снылив." ДСП. Просьба проигнорировать попытки ряда политических партий превратить 40 дней трагедии в политическое шоу".		
УТ-1	7	–
1+1	4	–
"Інтер"	7	–
ICTV	3	–
"Новий канал"	3	–
СТБ	4	–
21. "Оппозиция готовится к проведению уличных акций 16 сентября." ДСП. Информационная работа по т.н. "Форуму демократических сил" будет проводиться по следующей логической схеме: "Форум" на самом деле является собранием назначенных представителей партий. Далеко не все силы, которые собираются участвовать в мероприятии, можно назвать "демократическими" (напр. Социально-национальная партия Украины О.Тягнибока). Ющенко должен убрать из списка участников людей, далеких от демократии, выработать правила участия в "Форуме". Тогда в нем будут готовы принять участие действительно демократические силы. Если В.Ющенко этого не сделает, он рискует окончательно дискредитировать "Форум" в глазах общественности; если В.Ющенко "вычистит" список и обнародует порядок его формирования, ожидается, что десятки и десятки различных партий и организаций направят письма с заявками об участии в адрес оргкомитета "форума". В результате появляется возможность "размывания" и забалтывания "форума", мероприятие рискует стать смешным".		
УТ-1	–	–
1+1	–	–
"Інтер"	1	–
ICTV	–	–
"Новий канал"	1	–
СТБ	–	–
22. "Реакция общества и политиков на обращение Президента Л.Кучмы к украинскому народу 24 августа 2002 года." ДСП. Позицию СДПУ(о) относительно политической реформы просьба подавать в обычном информационном режиме".		
УТ-1	100%	–
1+1	100%	–
"Інтер"	100%	–
ICTV	100%	–
"Новий канал"	100%	–
СТБ	100%	–

ВИСНОВКИ

Обсяг матеріалів для аналізу відносно невеликий. Але загалом порівняльний аналіз дає можливість зробити висновок про значний ступінь відповідності змісту програм новин телебачення настановам, що містяться у "Дополнительном комментарии к событиям недели 36 для служебного пользования".

з 22 пунктів “темника”, за 15 пунктами спостерігається повна відповідність; за п'ятьма — є певні розбіжності, за двома — значні розбіжності з настановами “темника”.

Відзначена повна відповідність настановам під №№ 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22.

Певні труднощі для аналізу становив п.22, у якому пропонувалося “позицію СДПУ(о) *относительно политической реформы* просьба *подавать в обычном информационном режиме*”. Результати дослідження свідчать, що позиція СДПУ(о) активно висвітлювалася телеканалами України, але не створювалися окремі інформаційні приводи, ця позиція не відокремлювалася від позиції інших пропрезидентських політичних сил. **Це дає можливість зробити висновок про звичайний інформаційний режим висвітлення зазначеної позиції і, таким чином, про повну відповідність настановам “темника”.**

Певні розбіжності стосуються таких настанов.

Настанова 5. “**Оппозиция готовится к проведению уличных акций 16 сентября**”. ДСП. Освещение на ТВ просьба исключить”.

Була порушена у п'яти випадках: (Студія “1+1” (*підсумковий выпуск ТСН 2 та 4 вересня*, “ТСН — Епіцентр” 8 вересня) та “Новий канал” (“Репортер” 4 та 8 вересня (*В останньому випадку — синхрон Голови Верховної Ради В.Литвина*))). Проте, висвітлення дій опозиції мало переважно негативний характер.

Настанова 6. “**В 10.00 начнется церемония открытия Украинско-венгерского института информационных технологий им. Арпада Генца**”. ДСП. Просьба проигнорировать”.

2 вересня “УТН-Панорама” (УТ-1) та “Вікна-новини” (СТБ) сповістили про відкриття Україно-угорського інституту інформаційних технологій, що було небажаним згідно з настановою.

Настанова 7. “**В 11.00 начнется пресс-конференция на тему: “Восстань, Украина!”**”. ДСП. Просьба игнорировать”.

Чотири українських канали (причому всі загальнонаціональні) проігнорували прес-конференцію лідерів опозиції, де йшла мова про таку важливу подію у політичному житті країни, як загальнонаціональна акція протесту. Лише два канали (“Новий канал” та СТБ) дозволили собі кількасекундні сюжети, що мали негативну тональність.

Настанова 16. “**Участие Президента Л.Кучмы во Всемирном саммите по вопросу устойчивого развития в Йоханнесбурге (ЮАР)**”. ДСП. Встречи с лидерами африканских государств просьба освещать во внешнеэкономическом контексте по дополнительному согласованию”.

Шість сюжетів повністю відповідали настанові; в одному — рекомендація “темника” була проігнорована. 3 вересня 2002р. в програмі “Факти” (ІСТV) прозвучало висловлювання: “Леонід Кучма поспілкувався з лідерами Кенії, Гани, Уганди, Габону, Марокко. На “чорному континенті” Україну цікавлять не тільки

чином схожі, як за сюжетами та їх інтерпретацією, так і за порядком подачі. Цю особливість українського телерадіофіру відзначила навіть доповідач ПАРЄ Г.Северінсен⁶².

Таким чином, **Україна поступово повертається до ситуації, характерної для радянських часів, коли для того, щоб ознайомитися з усіма новинами та їх інтерпретацією, досить було переглянути одну лише програму “Час” та прочитати газету “Правда”.**

⁶² Интерфакс-Украина, 16 октября 2002г.

⁶³ Для запобігання таким негативним проявам, наприклад, у ФРН в 1956р. була створена Німецька рада з питань преси. До її складу входять 10 осіб — це журналісти, обрані Німецькою спілкою журналістів і Профспілкою засобів масової інформації, а також видавці, делеговані Федеральною спілкою німецьких видавців газет і Спілкою видавців журналів. На підставі “Основних принципів журналістики (Кодексу преси)”, Рада вживає заходів з усунення порушень у журналістиці. Див.: Майн Х. Средства массовой информации в Федеративной Республике Германии. — Москва, 1996, с.14-17.

промислові та сільськогосподарські контакти, вона — за активізацію діалогу політичного”.

Настанова 18. “**В Украине отмечается день знаний**”. ДСП. Просьба не злоупотреблять поздравлениями депутатов ко Дню знаний. Просьба показывать официальных лиц правительства, отвечающих за сферу образования”.

Була порушена в одному випадку: 2 вересня в програмі “УТН-панорама” (УТ-1) демонструвався сюжет про благодійницьку діяльність у сфері освіти народного депутата Б.Губського.

Значні розбіжності зафіксовані стосовно двох настанов.

Настанова 4. “**Реакция общества и политиков на обращение Президента Л.Кучмы к украинскому народу 24 августа 2002 года**”. ДСП. Просьба не называть количество депутатов, которые якобы согласились войти в парламентское большинство”.

Тут спостерігається різка розбіжність між настановою “темника” та матеріалами новин: протягом тижня у програмах новин шести каналів телебачення України 10 разів називалася приблизна чисельність депутатів, які хочуть увійти до складу більшості. Причиною цього може бути той факт, що інформаційним приводом стали інтерв'ю Представника Президента у Верховній Раді О.Задорожного, який називав ці цифри. Саме цитуючи посадовця, більшість каналів звернулися до цієї теми.

Настанова 12. “**Оппозиция готовится к проведению уличных акций 16 сентября**”. ДСП. Представляется целесообразным “освежить” тему скандала вокруг кладбища “Орлят” во Львове, чтобы направить в иное русло протестный потенциал населения города. Можно брать комментарии у кардинала Любомира Гузара”.

Настанова була повністю проігнорована. Жодного матеріалу на цю тему у випусках новин не зафіксовано. Можливо, в цьому випадку було визнано за краще не торкатися зайвий раз болючої теми у відносинах з країною, яка виступає “адвокатом” України в стосунках із Заходом.

Узагальнюючи, можна відзначити наступне:

- ❖ в цілому, існує значний ступінь відповідності настанов, що містяться в “Дополнительном комментарии к событиям недели 36 для служебного пользования” змісту програм новин телебачення;

- ❖ повна відповідність спостерігається стосовно переважної більшості позицій “темника”, в т.ч. найбільш гострих внутрішньополітичних питань, відображених у ньому;

- ❖ часткові розбіжності існують стосовно п'яти пунктів, які є або менш значимими, порівняно з питаннями, з яких існує повна відповідність, або стосуються тих пунктів, де порушення настанови компенсується відповідною інтерпретацією матеріалу;

- ❖ значна невідповідність спостерігається лише за двома настановами. ■

Спотворення та поширення неправдивої інформації

Існує практика замовних статей з метою впливу на політичний процес шляхом дискредитації окремих громадян і посадових осіб. Як правило, в таких статтях оприлюднюється свідомо спотворена або неправдива інформація. З метою запобігання зазначеній практиці у вересні 2001р. створена Комісія з журналістської етики⁶³.

Як вважає журналіст Р.Скрипін, існують “викривлення подання інформації. Або без представлення протилежної точки зору, або змонтоване з елементарним порушенням технології. Точніше — із навмисним порушенням. Адже телебачення може зробити з дурня розумника і навпаки”⁶⁴.

Неправдива інформація (так званий “компрокат”) активно поширюється через Інтернет для її наступної “легалізації” у друкованих ЗМІ та на телебаченні.

Як зазначалося вище, ситуація особливо загострилася у передвиборчий період. Як зазначив голова Комісії з журналістської етики В.Мостовий, “вибори, а точніше, реальні дивіденди від участі у передвиборних перегонах, штовхнули наших колег, як із центральних, так і з регіональних ЗМІ, на стежину війни, а то й відкритого мародерства”⁶⁵.

Один із найбільш виразних прикладів поширення неправдивої інформації з метою здійснення впливу на політичний процес — трансляція буквально напередодні парламентських виборів 2002р. фільму “ПІАР”, що спотворено висвітлює “справу Г.Гонгадзе”.

Окремі ЗМІ розповсюджували неправдиву інформацію про те, що Блок “Наша Україна” ініціював розгляд в Івано-Франківській міській раді питання про реабілітацію вояків дивізії СС “Галичина”, а дружина лідера цього блоку К.Чумаченко є шпигункою ЦРУ.

Восени 2002р. в деяких ЗМІ (зокрема, в газеті “2000”) було оприлюднене подання Генеральної прокуратури України до Верховної Ради України щодо притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України Ю.Тимошенко. Водночас, практично в жодному з цих ЗМІ не зазначалося, що за окремими епізодами обвинувачення з Ю.Тимошенко зняті, а деякі справи вже виграні нею у судовому порядку.

Один із останніх прикладів розповсюдження завідомо неправдивої інформації — оприлюднення 11 листопада 2002р. повідомлення агентства УНІАН про те, що в Міністерстві оборони США негативно оцінюють місію заступника державного секретаря США С.Пайфера. Пізніше ця інформація була спростована офіційними американськими посадовцями.

У відповідній заяві журналістів УНІАН наголошується, що розпорядження про внесення цього

повідомлення до стрічки агентства було віддане виконуючим обов’язки генерального директора В.Юричком. “На нашу думку, — йдеться в заяві, — метою оприлюднення цього та інших подібних матеріалів на стрічці агентства є намагання зробити агентство підконтрольним певним політичним силам шляхом дискредитації його як незалежного та неупередженого ЗМІ”⁶⁶.

Отже, поширення спотвореної або свідомо неправдивої інформації широко використовується для дискредитації політичних опонентів і бажаного впливу на політичний процес. Така ситуація є своєрідним проявом політичної цензури, оскільки більшість таких матеріалів нав’язується ЗМІ.

2.2 МЕТОДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ

Політична цензура впроваджується в Україні, як правило, опосередкованими методами — через перевірки ЗМІ різними органами державної влади та економічні санкції проти ЗМІ або їх засновників, позовні заяви до ЗМІ, психологічний тиск на працівників ЗМІ, погрози фізичної розправи, непрозору процедуру ліцензування.

Перевірки ЗМІ та економічні санкції

Протягом останніх років до опозиційних ЗМІ неодноразово застосовувалися економічні санкції, а їх діяльність постійно перевірялася різними контролюючими органами⁶⁷.

⁶⁴ Докладно див. статтю Р.Скрипіна “Засоби масової інформації: сторожова шавка влади”, розміщену в цьому журналі.

⁶⁵ Див.: Дубинянська Я. Журналістська етика: вічна чи передвиборна. — Дзеркало тижня, 26 квітня 2002р, с.3; http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/search/?qnumber=390&q_a_id=7899&datetype=5&sear.x=28&sear.y=9.

⁶⁶ УНІАНівці знову потерпають від провокацій Банкової. — <http://www.pravda.com.ua/cgi-bin/print.cgi>.

⁶⁷ У січні 1998р. було припинене видання газети “Правда України”. За свідченням колишнього голови Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення свободи слова та засобів масової інформації В.Понеділка, наказ про припинення виходу газети “було забезпечено надто блискучими, жорсткими, узгодженими діями абсолютної не підпорядкованих Міністерству інформації відомств — митниці, ДП “Укрпошта”, податкової адміністрації, Контрольно-ревізійного управління, Міністерства фінансів, місцевої державної адміністрації і, що найстрашніше, — Міністерства юстиції та Генеральної прокуратури України”. Див.: Понеділко В. Журналістам обіцяли захист. Натомість тривають розправи. — Голос України, 28 березня 1998р., с.7.

У 1998р. “Комсомольскую правду в Украине” перевіряли, змінюючи одна одну, комісії санепідемстанції, пожежного нагляду, Контрольно-ревізійного управління, податкових органів і навіть Служби безпеки України. Генеральному директору “Київ-прес” (засновнику цієї газети) керівник районної податкової міліції, після того, як зловживань не виявилось, заявив: “Можеш вважати сьогоднішній день другим днем власного народження. Зазвичай, коли комісію очолюю я, той, кого перевіряють, потрапляє за ґрати мінімум на п’ять років”. Див.: Сухомозський М. Продовжуємо дискусію про цензуру. Свобода тиранії чи тиранія свободи? — <http://www.telekritika.kiev.ua/review/?id=5237>.

У жовтні 2000р. було призупинене видання газети “Сільські вісті” — Державна податкова адміністрація оштрафувала редакцію газети на суму понад два млн. грн. За свідченням народного депутата України І.Бокія, було заборонено продавати редакції папір та друкувати газету. Такі дії розцінювалися як наслідки політичної орієнтації газети, що перебуває в опозиції до діючої влади. Журналісти видання заявили про намір оголосити з 17 жовтня 2000р. безстрокове сухе голодування, до скасування заборони на вихід газети. Наприкінці жовтня 2000р. газета поновила друк.

Наведені приклади є непоодинокими — аналогічні санкції застосовувалися до газет “Свобода”, “Товарищ” та ін.

Зараз використання цих засобів тиску на ЗМІ дещо зменшилося. На початку 2001р. глава Державної податкової адміністрації України (ДПА) М.Азаров заявив, що на початку кожного року буде публікуватися перелік ЗМІ, які підлягають податковій перевірці. У жовтні 2002р. це дало йому підстави заявити, що за два роки в країні не було жодної скарги з боку ЗМІ або судового процесу, пов'язаного з відносинами “податкова — ЗМІ”⁶⁸. Підписані Меморандуми про взаємодію між ДПА та Національним союзом журналістів України і між ДПА та організацією “Репортери без кордонів” про участь представників цієї організації у проведенні перевірок ЗМІ.

Водночас, за заявою керівника радіо “Континент” С.Шолоха “радіостанцію “Континент” починає в черговий раз, повторно, позачергово перевіряти відомство пана Миколи Азарова, який ще кілька днів тому всіляко декларував недоторканність ЗМІ та малого бізнесу. До того ж, для перевірки вимагають усі документи з 1994р. Причина, мабуть, в занадто лояльному ставленні радіостанції до своїх іноземних партнерів з їх непідконтрольною редакційною політикою”⁶⁹.

Ще гірша ситуація з Інтернет-виданням *Obkom.net*, яке після перевірки органами ДПА 19 лютого 2002р. взагалі призупинило свою діяльність. Видавництво “Такі справи”, яке друкувало агітаційні матеріали для Виборчого блоку Юлії Тимошенко, внаслідок податкових перевірок втратило 76% загального обсягу виробництва”⁷⁰.

Тому, хоча в систему податкових перевірок ЗМІ впроваджені елементи прозорості, але на практиці ЗМІ залишаються, як і раніше, вразливими та залежними від дій контролюючих органів, які у свою чергу, зберігають можливості використання перевірок як засобу тиску на ЗМІ з метою впровадження політичної цензури.

Невиправдано високі суми відшкодування моральної шкоди

Невиправдано високі суми відшкодування моральної шкоди широко використовуються для тиску на ЗМІ та впровадження політичної цензури. Наприклад, у 1999р. до ЗМІ було подано 2258 позовів, згідно з якими вони мали сплатити позивачам понад 90 млрд. грн. Показовою є та обставина, що 55% позовів були ініційовані державними службовцями⁷¹.

За даними моніторингу, що проводить Інститут масової інформації, ситуація принципово не змінилася і в 2002р.⁷² Лише на контролі цієї громадської інституції перебуває 18 цивільних справ проти мас-медіа.

Водночас, центр такого роду тиску дедалі більше зміщується до регіонів. Так, керівники газет “Народне слово” (В.М’ятрович), “Україна-центр” (Ю.Мармер), “Кіровоградська правда” (В.Белінський) та Кіровоградської обласної державної телерадіокомпанії (С.Омельчук), відзначають спроби впливу на редакційну політику шляхом відповідних позовів. До зазначених ЗМІ подані позови на відшкодування моральної шкоди на суми від 100 до 500 тис. грн. за публікацію матеріалів прес-конференції в УНІАН та резолюції мітингу⁷³. У м.Зміїв (Харківська область) голова районної державної адміністрації подав позов на суму 600 тис. грн. до газети “Зміївський кур’єр”, яка регулярно публікувала критичні матеріали стосовно діяльності місцевих органів влади. Тенденцію зміщення практики судових позовів на невиправдано високі суми відшкодувань з центру до регіонів відзначила й організація “Репортери без кордонів”⁷⁴.

В умовах залежності судових органів від органів виконавчої влади позови до ЗМІ, які публікують критичні матеріали про діяльність посадовців, перетворюються на потужний інструмент тиску на мас-медіа, дозволяють впроваджувати політичну цензуру. В Україні відзначаються випадки прямого тиску на найвищому рівні на Верховний Суд України з метою забезпечення бажаного результату справ проти ЗМІ⁷⁵.

⁶⁸ Див.: Азаров: украинские СМИ — добросовестные налогоплательщики. — http://www.korrespondent.net/display_print.php?arid=58475.

⁶⁹ Шолох С. Чи дозволять нам слухати Бі-Бі-Сі та “Свободу”? — <http://www.pravda.com.ua/cg-bin/print.cgi>.

⁷⁰ УНІАН, 8 листопада 2002р.

⁷¹ УНІАН, 4 травня 2000р. За свідченням голови Національної спілки журналістів України І.Лубченка, подібні позови розглядаються в п’яти-шести судах щоденно. За даними Фонду гласності, до 70% таких справ мають відверто недобросовісний характер і спрямовані на приборкання преси фінансовими засобами та впровадження політичної цензури.

⁷² Барометр свободи слова. — <http://www.imi.org.ua/elements/barometer.shtml>.

⁷³ Див.: В Кіровограді назріває конфлікт між журналістами та суддями. — <http://www.imi.org.ua/articles/1033658/76424>.

⁷⁴ УНІАН, 30 вересня 2002р.

⁷⁵ Так, у грудні 2000р. міністр оборони О.Кузьмук направив листа голові Верховного Суду В.Бойку, в якому намагався втрутитися в діяльність судових органів з метою зміни окремих судових рішень. Зокрема, міністр стверджував, що судова влада була упередженою, коли визнала неправомірними претензії підприємства “Струм” до газети “Сегодня”. Див.: Нападимка О. Если стране нужен новый Гонгадзе, я готов стать следующим. — Сегодня, 5 декабря 2000г., с.3.

При цьому, термін “моральна шкода” не має чіткого визначення в українському законодавстві. За кілька рядків тексту позивач може вимагати сплати багатотисячних і навіть мільйонних компенсацій, виплатити які ЗМІ не в змозі⁷⁶. Так, за цитування народного прислів'я до тижневика “Дзеркало тижня” був поданий позов на суму 50 млн. грн. Сума компенсації, яку повинна була сплатити газета “Киевские Ведомости” міністру внутрішніх справ Ю.Кравченку, становила 9 млн. грн. За три з половиною роки існування газети “День” до неї подали 45 судових позовів на суму 3,5 млн. грн.⁷⁷

Примітно, що протест проти абсурдних сум компенсації моральної шкоди висловила й міжнародна правозахисна організація “Репортери без кордонів”.

На думку експертів Центру Разумкова, обмеження сум судових позовів до ЗМІ є вкрай необхідним і першочерговим. Наступними кроками мають стати: утворення Експертних рад досудового розгляду позовів до ЗМІ, розробка прозорих та об'єктивних методик обчислення сум відшкодування та, головне, — забезпечення реальної незалежності судових органів.

Психологічний тиск та фізичні розправи з журналістами

За даними Інституту масової інформації, в Україні в період 1991-2002р. загинули 25 журналістів, 13 були заарештовані або затримані, 112 — зазнали побиття або залякування фізичною розправою⁷⁸. Можливо, не всі ці випадки пов'язані з професійною діяльністю журналістів, однак органи правопорядку не надали чіткої і зрозумілої відповіді на це питання. Тим більше, що в окремих випадках версія загибелі або побиття з причин професійної діяльності журналіста є найбільш вірогідною.

Так і залишилися нерозкритими резонансні вбивства Г.Гондзе та І.Александрова. Примітно, що жертвами насилля ставали представники ЗМІ, які проводили журналістські розслідування, публікували критичні матеріали про владу або кримінальні утравання. Загинули за загадкових обставин народний депутат України, журналіст В.Бойко, черкащанин І.Грушецький, кримчанин О.Мотренко, одесит Б.Дерев'янку. І цей список не є вичерпним. Методи фізичного насильства застосовувалися до журналістів І.Сподаренка, О.Ляшка та ін.⁷⁹

Нещодавно відомій журналістці, головному редактору Інтернет-видання “Українська правда” О.Прутулі була надана охорона, що зумовлено можливістю фізичної розправи з нею. Головний редактор радіо “Континент” С.Шолох розповсюдив заяву про підготовку його фізичного усунення⁸⁰.

Під час акції опозиції 12 жовтня 2002р. був побитий журналіст О.Завада, який заявив, що це зробили міліціонери⁸¹. Скоєний напад на журналістку газети *The Washington Times* Н.Федушак, яка готувала матеріал про корупцію в Україні. За загадкових обставин зник, а потім загинув керівник “Українських новин” М.Коломієць. За однією з версій, він міг отримати сенсаційні матеріали⁸².

Генеральний прокурор України С.Пісун негативно оцінив роботу правоохоронних органів з розкриття вбивств журналістів⁸³. Такий стан справ викликав відповідну міжнародну реакцію. Організація “Репортери без кордонів” внесла Україну до переліку 21 країни, де “вбивства, викрадення та катування журналістів відзначаються повною чи частковою безкарністю з боку влади. У цих країнах катування часто санкціоновані поліцією. Судову систему контролює виконавча влада чи корумповані політичні лідери”⁸⁴.

Громадськість України практично в жодному випадку загибелі журналістів не отримала чіткої і зрозумілої відповіді, хто винен у їх вбивстві; влада не змогла забезпечити ні прозорість, ні результативність розслідувань. Фізичні розправи над журналістами, психологічний тиск на них посилюють так звану самоцензуру, обмежують професійні можливості журналістів. Їх загибель породжує атмосферу страху не лише серед журналістського корпусу, а й у суспільстві загалом.

⁷⁶ Законодавство Німеччини чітко відокремлює оцінки журналістів від відомостей, що не відповідають дійсності. Наприклад, твердження “бургомістр Х не справляється зі своїми обов'язками” вважається оцінкою журналіста, а твердження “бургомістр Х бере хабарі” — звинувачуванням, ще не доведеним у суді. В першому випадку журналіст не несе відповідальності за власні оцінки.

⁷⁷ Див.: Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — Київ, 2000р., с.211.

⁷⁸ Див.: Барометр свободи слова. — <http://www.imi.org.ua/elements/barometer.shtml>.

⁷⁹ Див.: Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні..., с.212.

⁸⁰ Див.: Директора радіостанції “Континент” хотять фізически усунути. — <http://www.kyiv.osp.com.ua/index.php?newsid=539>.

⁸¹ Див.: Олег Завада підготував заяву до прокуратури. — <http://www.imi.org.ua/elements/barometer.shtml>.

⁸² Див.: Кухар М. Зникнення Коломієця: поки що лише версії. — Дзеркало тижня, 15 листопада 2002р., с.3; http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/search/?qnumber=418&q=a_id=5465&datatype=5&sear.x=32&sear.y=12.

⁸³ Див.: Пісун негативно оцінює роботу правоохоронних органів із розкриття вбивств журналістів. — <http://www.imi.org.ua/articles/1033645256399>.

⁸⁴ Україну привіняли до Алжиру, Анголи, Бірми, Буркіна-Фасо, Іраку та Сомалі. — Політика і Культура, 4 листопада 2002р., №39, с.6.

Непрозора політика ліцензування ЗМІ

Впровадження політичної цензури здійснюється і через непрозору процедуру ліцензування телерадіоорганізацій (ТРО), яка здійснюється Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (далі — Національна рада). Вже відкрито кілька судових процесів з приводу неправомірності відмов у подовженні ліцензій на право мовлення (зокрема ТРО “Київ, радіо “Континент”. Останнє звернулося до Європейського Суду з прав людини).

За експертними оцінками, такі рішення Національної ради стосуються майже винятково тих ЗМІ, що займають опозиційну до діючої влади позицію. Так, з ефіру зник телеканал “Ютар”, що працював протягом дев'яти років і подавав незаангажовану інформацію; проблеми з подовженням ліцензії мав телеканал “Київ”; радіо “Континент”, що зараз намагаються закрити, ретранслювало новини західних радіостанцій та займало критичну позицію щодо дій чинної влади. Відмовлено у подовженні ліцензії Незалежному павлоградському телебаченню (НПТ), яке у розпал виборчої кампанії запросило до прямого ефіру Ю.Тимошенко. Працівники окремих шахт навіть визначали в якості однієї з вимог свого страйку відновлення мовлення НПТ⁸⁵.

Національною радою прийняте рішення, згідно з яким з 1 січня 2003р. українські ТРО не матимуть права ретранслювати іноземні ЗМІ без відповідної ліцензії⁸⁶, що значно обмежить доступ громадян України до незаангажованої інформації та буде ще одним свідченням впровадження політичної цензури.

З іншого боку, Національна рада часто приймає рішення на користь лояльних до влади електронних ЗМІ. За заявою Національної спілки журналістів України, “внаслідок сумнівних рішень Національної ради, в загрозливому стані опинилося державне обласне та регіональне телебачення, яке практично виштовхується з третього загальнонаціонального каналу на користь комерційної структури УНТК “Інтер”⁸⁷.

2 жовтня 2002р. прийняте відповідне рішення Національної ради про мовлення обласних і регіональних державних телекомпаній на частоті Національної телекомпанії України. За словами голови Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації М.Томенка, таке рішення було ухвалено “на догоду телекомпанії “Інтер”⁸⁸. Аналогічні процеси відбуваються і з розширенням регіонального мовлення каналу ICTV⁸⁹.

Верховна Рада України негативно оцінила діяльність Національної ради, визнавши її звіт за 2000р. незадовільним та висловивши недовіру голові Національної ради Б.Холоду. Члени профільного парламентського Комітету заявляють про необхідність створення спеціальної слідчої комісії для перевірки практики ліцензування⁹⁰.

Діяльність Національної Ради є політизованою. Непоодинокими є випадки у відмові видачі (подовження) ліцензій електронним ЗМІ, що займають критичну позицію щодо діючої влади. З іншого боку, приймаються рішення, які розширюють мовлення ЗМІ, лояльних до діючої влади. Такі дії є своєрідним методом впровадження політичної цензури та обмежують права громадян на отримання інформації.

ВИСНОВКИ

Політична цензура в Україні виявляється переважно за наступними напрямками: (а) заборона поширення інформації; (б) обмеження та дозування інформації; (в) спотворення інформації та поширення неправдивої інформації.

Таким чином, в інформаційному просторі зростає обсяг інформації, що неадекватно висвітлює реальну ситуацію та розвиток подій.

Політична цензура впроваджується в Україні, як правило, опосередкованими методами — через перевірки ЗМІ різними органами державної влади, економічні санкції проти ЗМІ або їх засновників, позовні заяви до ЗМІ, психологічний тиск на працівників ЗМІ, погрози фізичної розправи, непрозору процедуру ліцензування.

Це призводить, з одного боку, до моральної деградації влади та окремих посадовців, оскільки у політичній боротьбі застосовуються методи, не притаманні цивілізованій владі. З іншого боку, страждають журналісти, яких спонукають до самоцензури. У кінцевому підсумку, програє суспільство — оскільки такі дії зумовлюють деградацію його моральних і правових підвалин. ■

⁸⁵ Див.: Незалежного телебачення стало менше. — Дзеркало тижня, 9 листопада 2002р., с.3; <http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/show/418/36709>.

⁸⁶ УНІАН, 5 жовтня 2002р.

⁸⁷ НСЖУ Нацраді — СТОП тиск на засоби масової інформації. — <http://www.imi.org.ua/articles/1019478841160>.

⁸⁸ УНІАН, 5 жовтня 2002р.

⁸⁹ Див.: Незалежного телебачення стало менше. — Дзеркало тижня, 9 листопада 2002р., с.3; <http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/show/418/36709>.

⁹⁰ УНІАН, 5 жовтня 2002р.

3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Протягом останнього часу рівень забезпечення свободи слова в Україні суттєво знизився і наблизився до критичної межі. В країні створена система здійснення політичної цензури, яка охопила практично всі сегменти інформаційного простору.

Масового характеру набуло використання засобів політичного, економічного, адміністративного, силового тиску на засоби масової інформації та окремих журналістів з метою унеможливлення публікації критичних матеріалів стосовно Президента України та його Адміністрації, центральних і місцевих органів виконавчої влади, їх керівників. Політична опозиція в Україні практично позбавлена можливості доносити до громадян через ЗМІ інформацію про свою діяльність.

Більшість загальнонаціональних ЗМІ, перш за все електронних, перетворилися на складові системи формування віртуальної інформаційної реальності, яка передбачає висвітлення лише рекомендованих подій суспільно-політичного життя та водночас — замовчування тих, які можуть розцінюватися як загроза позиціям влади.

Все це відбувається на тлі декларування керівництвом держави його відданості ідеалам демократії, прийняття нормативно-правових актів стосовно посилення відкритості і прозорості влади, які за таких умов можуть розцінюватися як заздалегідь розраховані лише на пропагандистський ефект, а не на виконання.

Такий стан справ суперечить проголошеному курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, вкрай негативно позначається на міжнародному іміджі України, зменшує рівень довіри до неї з боку зарубіжних держав.

Збереження існуючих тенденцій у сфері свободи слова матиме руйнівні наслідки для української держави та суспільства. Звільнення влади від будь-якого контролю з боку суспільства, її закритість і непрозорість є поживним ґрунтом для наростання авторитарних тенденцій. Особливе занепокоєння викликає можливість проведення наступних президентських виборів поза контролем “четвертої влади”. Збільшення рівня недовіри між суспільством і владою загрожує їй повною втратою суспільної легітимності.

Орієнтація ЗМІ на виконання замовлень влади веде до їх поступової деградації, зниження довіри до них у суспільстві, до нівелювання в журналістському середовищі професійних цінностей об'єктивності та неупередженості. Все це може призвести до втрати **Україною своїх демократичних здобутків та її руху в напрямі встановлення в країні авторитарного, антидемократичного та антинародного за своєю суттю політичного режиму, що унеможливить її входження до кола цивілізованих держав.**

ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ ЦЕНЗУРИ

Існування в Україні незаангажованих та впливових ЗМІ, протидія політичній цензурі можливі за умови вирішення наступних завдань.

Перше. Здійснення конституційної реформи, внесення змін і доповнень до Конституції України, інших законів України, які б унеможливили зростання авторитарних тенденцій у країні, закріпили засади демократії і громадянського суспільства. Зазначені зміни повинні забезпечити перехід України до парламентсько-президентської республіки, до пропорційної системи виборів, за якої будуть забезпечені механізми формування Уряду парламентською більшістю та встановлення його політичної відповідальності.

Друге. Забезпечення прибутковості ЗМІ. Без вирішення цього завдання ЗМІ будуть змушені обслуговувати своїх власників, їх політичні та фінансові інтереси, а не інтереси громадян.

Третє. Підвищення рівня професійної солідарності журналістів. Необхідно активно сприяти становленню дієвої Незалежної профспілки працівників ЗМІ, яка б виконувала функцію захисту прав журналістів, незалежно від їх політичних уподобань. Потрібно активізувати роботу утвореного журналістами Страйкового комітету, серед першочергових ініціатив якого могли б бути: продовження переговорів з власниками ЗМІ; оприлюднення конкретних прикладів цензури; підготовка (у разі необхідності) акцій протесту на захист свободи слова.

Виконання цих завдань сприятиме створенню реальних можливостей для забезпечення свободи слова та протидії політичній цензурі в Україні. Більш конкретні заходи, переважно законодавчого та організаційного характеру, викладені нижче.

ЗАХОДИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ ЦЕНЗУРИ

Серед першочергових заходів, спрямованих на підвищення рівня свободи слова в Україні, створення умов, які унеможливають існування в країні політичної цензури в будь-яких формах, необхідно здійснити наступні.

З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Верховній Раді України:

❖ під час внесення змін і доповнень до законів України “Про інформацію”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про інформаційні агентства” взяти до уваги наступне визначення поняття “політична цензура”: “**політична цензура — це незаконна заборона поширення інформації,**

її обмеження, дозування, спотворення, які здійснюються шляхом прямого або опосередкованого впливу представників органів державної влади, посадових осіб, власників засобів масової інформації на ЗМІ та журналістів, з метою забезпечення своїх політичних інтересів”.

❖ внести зміни та доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, якими встановити адміністративну та кримінальну відповідальність посадових осіб, засновників ЗМІ, умисні дії яких пов'язані зі встановленням політичної цензури;

❖ внести зміни та доповнення до законів України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення і радіомовлення”, якими передбачити створення акціонерних товариств для заснування ЗМІ з двома типами акцій: (а) акції класу А, що належать власникам, які інвестують капітал у розвиток даного ЗМІ. На ці акції нараховують дивіденди, однак, акціонери позбавлені права на управління акціонерним товариством; (б) акції класу Б, що передаються в управління всім журналістам, які працюють у даному ЗМІ. На ці акції дивіденди не нараховуються, однак, акціонери беруть участь у формуванні інформаційної політики ЗМІ;

❖ внести зміни та доповнення до Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, до Цивільного кодексу України, якими передбачити: (а) чіткі критерії визначення розміру компенсації заподіяної моральної шкоди; (б) верхню межу сум компенсації заподіяної моральної шкоди відповідно до собівартості, наприклад, одного разового тиражу друкованого ЗМІ (собівартості однієї передачі телерадіоорганізації), у яких були розповсюджені неправдиві відомості, та/або підвищення розміру державного мита до 5% від суми позовних вимог; (в) розмежування оцінок журналістів та звинувачень, що можуть не відповідати дійсності; (г) правовий статус комісії з питань журналістської етики (як досудових органів), який би передбачав надання ними експертних висновків для судових органів при розгляді відповідних справ і прийнятті рішень.

❖ внести зміни та доповнення до законів України “Про податок на додану вартість”, “Про державну підтримку ЗМІ і соціальний захист журналістів”, “Про оподаткування прибутку підприємств”, “Про Єдиний митний тариф”, інших законодавчих актів, якими передбачити пільгове оподаткування українських ЗМІ (крім видань еротичного, рекламного, розважального характеру); скасувати ПДВ на папір та друкування (на всьому технологічному циклі); звільнити мито на газетний папір, поліграфічне обладнання; податок на прибуток на добровільні пожертвування, гранти, благодійні внески, що надаються ЗМІ; вартість розповсюдження преси встановити залежно від ваги тиражу видання та відстані його доставки, але не вище граничних розцінок, встановлених Кабінетом Міністрів (крім видань еротичного, рекламного, розважального характеру);

❖ скасувати положення статті 27 Закону України “Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення”, якими Раді надається право

(за погодженням з Міністерством фінансів України) встановлювати максимальні рівні розцінок на рекламу.

Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади вжити організаційних заходів:

❖ посилити контроль над діяльністю монополістів в окремих сегментах інформаційного простору, здійснити їх поетапну демонополізацію. Провести тендер на визначення кількох компаній, які б займалися розповсюдженням друкованих ЗМІ, заборонити їм відмовлятися від розповсюдження видань з будь-яких причин, окрім фінансових. Скасувати рішення про обмеження кількості Інтернет-провайдерів, які здійснюють передачу даних за кордон;

❖ здійснювати перевірки ЗМІ лише згідно із заздалегідь оприлюдненим планом, не частіше одного разу на рік, за обов'язковою участю представників громадських організацій журналістів;

❖ забезпечити максимальну відкритість, парламентський контроль над розслідуванням тяжких злочинів проти журналістів, можливість (у разі необхідності) звернення за допомогою до зарубіжних урядових і неурядових організацій.

Громадським організаціям, журналістам:

❖ заснувати Фонд підтримки журналістів, які постраждали внаслідок впровадження політичної цензури та були звільнені з роботи;

❖ заснувати власну “гарячу лінію”, за допомогою якої повідомлялися б факти політичної цензури; забезпечити необхідний правовий супровід та подання відповідних позовів до суду;

❖ створити власну продакшн-студію, яка б у вільних від політичної цензури умовах виготовляла власний телевізійний продукт суспільно-політичного спрямування. Провести переговори з вітчизняними спонсорами та західними грантодавцями про надання необхідних коштів¹. Зазначена продакшн-студія могла би стати основою для створення Суспільного телебачення в Україні;

❖ провести переговори з донорськими організаціями щодо накопичення коштів для заснування: щоденної незалежної газети; інформаційного агентства; типографії;

❖ утворити робочу групу із журналістів та відповідних фахівців для участі в розробці змін і доповнень до чинного законодавства України, які б унеможливили політичну цензуру в Україні.

З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОГО ТА БЕЗПЕЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Верховній Раді України:

❖ ухвалити Концепцію роздержавлення ЗМІ, якою передбачити: (а) поступову, протягом двох-трьох років, передачу прав засновників від держави до державних госпрозрахункових підприємств, з наступною приватизацією; (б) обмеження, а потім і припинення бюджетного фінансування ЗМІ після їх роздержавлення; (в) заборону надалі органам державної влади та місцевого самоврядування, підприємствам з бюджетним фінансуванням засновувати ЗМІ, крім інформаційних видань та web-сторінок у мережі Інтернет;

¹ За оцінками експертів, перша інвестиція у таку студію складає приблизно \$5-15 млн., протягом наступних трьох-чотирьох років (до виходу на рівень прибутковості) ще \$5-10 млн. щорічно.

❖ скасувати положення статті 13 Закону України “Про телебачення і радіомовлення”, яким забороняються створення та діяльність телерадіоорганізацій з іноземними інвестиціями, у статутному фонді яких більш ніж 30% іноземних інвестицій та передбачити можливість створення телерадіоорганізацій, у статутному фонді яких є до 50% іноземних інвестицій;

❖ провести парламентські слухання з питань створення Суспільного телебачення та радіомовлення;

❖ внести зміни та доповнення до законів України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення і радіомовлення”, якими рекомендувати ЗМІ здійснювати попередню правову експертизу матеріалів, що можуть містити інформацію, потенційно здатну завдати моральної шкоди;

❖ внести зміни та доповнення до законів України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення і радіомовлення”, в яких визначити обов’язковість оприлюднення у вихідних даних ЗМІ прізвищ їх власників (засновників);

❖ внести зміни та доповнення до Закону України “Про телебачення і радіомовлення”, якими визначити чіткі і прозорі критерії ліцензування телерадіоорганізацій, зокрема фінансово-економічні, технічні та професійні, творчі та соціально-культурні тощо, які б внеможливили прийняття політично вмотивованих рішень, впровадження політичної цензури.

Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади вжити організаційних заходів:

❖ створити систему Суспільного телебачення та радіомовлення, фінансування якої передбачити за рахунок абонентської плати власників телевізорів (радіоточок);

❖ посилити контроль над виконанням чинного законодавства в інформаційній сфері.

Громадським організаціям, журналістам:

❖ наполягати на ухваленні статутів редакцій, у яких визначити принципи редакційної політики ЗМІ та відносини у трикутнику “власник - керівник ЗМІ - журналіст”;

❖ укладати колективні та індивідуальні договори з власниками ЗМІ, в яких визначити права власників і журналістів;

❖ прийняти Хартію етики журналіста, в якій викласти основні морально-етичні та корпоративні правила поведінки журналістів; створити спеціальний, обраний усіма журналістами, видавцями, орган (Раду з питань діяльності ЗМІ), який би фіксував порушення зазначених правил та вживав до порушників заходів громадського осуду.

З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Верховній Раді України:

❖ внести зміни та доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення,

якими встановити адміністративну відповідальність державних службовців за невиконання статті 32 Закону України “Про інформацію”, у т.ч. заборонити їм на певний час займати посади на державній службі;

❖ внести зміни та доповнення до статті 27 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, статті 34 Закону України “Про телебачення і радіомовлення”, якими передбачити повідомлювальний принцип акредитації журналістів при органах державної влади, їх вільний доступ на брифінги, прес-конференції посадових осіб за редакційними посвідченнями;

❖ внести зміни та доповнення до статті 32 Закону України “Про інформацію”, якими визначити обов’язковість відповіді на інформаційні запити та звернення громадян, подані електронною поштою.

Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади вжити організаційних заходів:

❖ впровадити практику публічного обговорення проектів нормативно-правових актів Кабінету Міністрів, міністерств, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій; публікувати тексти проектів нормативно-правових актів у центральній та місцевій пресі, відповідно; практикувати обговорення запланованих державних рішень на радіо та телебаченні;

❖ поширити практику організації “гарячих телефонних ліній” на рівень місцевих державних адміністрацій, регулярно публікувати в місцевій пресі звіти про їх діяльність за певні періоди часу (аналогічні звіти про дії Уряду оприлюднювати в газеті “Урядовий кур’єр”);

❖ створити web-сторінки всіх міністерств, центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій, на яких розміщувати повну та всебічну інформацію щодо їх діяльності, зокрема: відомості про організаційну структуру, персональний склад та основні види діяльності установи, номер “гарячого телефону”, тексти нормативних актів, прийнятих установою, оперативну інформацію, важливі повідомлення, бланки документів тощо;

❖ щорічно публікувати звіти міністерств, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування про проведену роботу, обсяги та структуру витрат бюджетних (позабюджетних) коштів;

❖ створити єдину систему зв’язків органів державної влади із громадськістю; при місцевих державних адміністраціях утворити Громадські ради, на засідання яких виносити актуальні питання регіонального розвитку та шляхи їх вирішення; передбачити, що до складу Громадських рад можуть входити представники політичних партій, громадських організацій, вчені, підприємці, представники ЗМІ.

На нашу думку, реалізація цих пропозицій сприятиме захисту права на свободу слова в Україні, уможливленню політичної цензури та забезпеченню демократичного шляху розвитку держави. ■

Іван ЧИЖ,
голова Державного
комітету
інформаційної
політики, телебачення
та радіомовлення
України

Які заходи здійснюються Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України для забезпечення свободи слова в Україні? Чи існує в Україні політична цензура, і якщо так, то в яких формах вона здійснюється?

Говорячи про проблеми забезпечення свободи слова, доцільно виходити з основоположних факторів, які в усіх цивілізованих країнах визначають рівень цієї найважливішої складової демократичного суспільства. Це, перш за все, наявність необхідної законодавчої бази, достатня розвиненість ринкових відносин, формування оптимальної кількості ЗМІ, відповідний рівень журналістської етики.

Законодавство України, що регулює інформаційну сферу, в цілому достатньо ефективно захищає свободу слова в Україні. Проте окремі норми раніше прийнятих законів застаріли, або є не повною мірою адекватними тим змінам, що відбуваються в суспільстві. Ряд статей потребують коригування з метою наближення їх до норм законодавства Європейського Союзу.

З метою вдосконалення законодавчої бази, Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення (Держкомінформ) України підготував проект стратегічного документа, який визначає розвиток інформаційної галузі України — **Концепції національної інформаційної політики**. Головна мета Концепції — сприяння встановленню правових норм забезпечення свободи слова та права на інформацію, з одного боку, та на поширення інформації і захист інформаційних ресурсів в інтересах гарантування інформаційної безпеки, — з іншого. Зараз проект Концепції знаходиться на розгляді в Кабінеті Міністрів України.

Чинне законодавство України вже зараз є дуже об'ємним і потребує кодифікації відповідно до європейських норм. Після прийняття Концепції нами планується розробка **Інформаційного кодексу України**.

Наближенню до норм відкритого інформаційного суспільства слугуватимуть запропоновані нами зміни до законів України “Про інформаційні агентства”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення”.

Паралельно з роботою по вдосконаленню законодавства про ЗМІ Держкомінформ серйозну увагу приділяє формуванню у суб'єктів інформаційної діяльності належного ставлення до виконання норм законів і підзаконних актів. Зокрема, у 2002р. Держкомінформ забезпечив повне виконання Постанови Верховної Ради України стосовно порядку висвітлення роботи Парламенту Національною телекомпанією України та Національною радіокомпанією України.

Відсутність в Україні достатньо розвинутих ринкових відносин, низькі темпи розвитку виробництва, дефіцит державного бюджету негативно впливають на ситуацію у ЗМІ в цілому та на стан свободи слова, зокрема. Саме економічні причини полягають в основі падіння тиражів періодичних видань, відсутності серйозних вітчизняних рекламодавців, хронічній фінансово-виробничій кризі багатьох підприємств Державного концерну радіозв'язку, радіомовлення і телебачення (що належить до сфери управління Державного комітету зв'язку та інформатизації України (Держкомзв'язку)) України. Лише протягом останнього часу вижили передавачі в Харкові, Тернополі, Чернівцях...

Держкомзв'язку як державний замовник трансляції телерадіопрограм не забезпечує повною мірою права громадян на отримання інформації. Переважна більшість технічних засобів поширення радіопрограм або не працюють, або працюють з меншою потужністю.

Так, із загальної радіопередавальної потужності в 6400 кВт у діапазоні довгих і середніх хвиль (поширення УР-1, УР-2, УР-3) використовується лише 300 кВт, а з 7000 кВт потужностей радіопередавачів коротких хвиль, що мають поширювати програми іномовлення, використовуються лише два радіопередавачі по 100 кВт.

Число радіоточок проводового мовлення скоротилося з 15 млн. одиниць до шести.

Потужність мережі Першого Національного каналу УТ-1 зменшилася на 50%. Так, телевізійний передавач у м.Ковелі номінальною потужністю 25 кВт працює потужністю 1,5 кВт.

Державні радіопроекти УР-1, УР-2, УР-3 практично відсутні в ефірі по всій Україні у верхньому УКХ ЧМ діапазоні 88-108 МГц. (окрім м. Києва, де транслюються передачі УР-2).

Серед дев'яти телевізійних каналів, що транслюються супутниковими мережами, немає жодного державного. До Держкомінформу щодня надходять численні листи обурених радіослухачів і телеглядачів з проханням відновити трансляцію державних телерадіопрограм.

Сказане чи надруковане слово не доходить до мільйонів наших громадян, а це викликає справедливе обурення співвітчизників.

Серйозною перешкодою на шляху реального забезпечення свободи слова стали неопірні штрафні санкції до ЗМІ, відповідно до судових рішень, та недостатній рівень дотримання норм журналістської етики.

Стосовно першого моменту, то тут справа за Верховною Радою України. Було б доцільно новому Парламенту повернутися до питання законодавчого обмеження граничних розмірів штрафних санкцій до ЗМІ.

Що ж до журналістської етики, то вона перебуває у прямій залежності від рівня професійної освіти працівників періодичних видань, теле- і радіокомпаній. У цьому плані суттєву позитивну роль має відіграти Комплексна цільова програма “Журналіст”, розроблена Держкомінформом і подана на затвердження до Кабінету Міністрів України.

До проблеми існування в Україні так званої політичної цензури. Слід зазначити, що чинне законодавство, зокрема стаття 15 Конституції України прямо забороняє цензуру в Україні. Держкомінформ, як уповноважений орган центральної виконавчої влади, ніколи не запроваджував методів утистки преси або обмежень свободи висловлювань. ЗМІ різних форм власності іноді бракує об'єктивності, глибокого розуміння соціально-політичних процесів в Україні. Значною мірою це зумовлюється впливом засновників на власні ЗМІ. І хоч цензури, в класичному розумінні цього слова, ми не можемо фіксувати, але на практиці “цензором” іноді виступає фактично керівник засобу масової інформації, який наймається його власником. Їх стосунки нагадують відоме прислів'я “хто платить, той і замовляє музику”. Таким чином, проблема утистки журналістів і свободи висловлювання думок криється не стільки в недосконалому законодавстві, скільки в традиціях і ментальності господарів ЗМІ та їх менеджерів і в економічній несвободі.

Серйозною перепоною у забезпеченні свободи слова є фінансова неспроможність інформаційної сфери. Оскільки вона не може існувати за рахунок суто власної діяльності, керівники ЗМІ змушені тією чи іншою мірою обслуговувати інтереси політичних кіл, що часто стає чинником обмеження висловлювання власної позиції журналістів, а це вже фактично є виявом цензури.

Аби поставити заслін проявам утиску прав журналістів на свободу слова, необхідно:

- ❖ передбачити відповідальність засновників і власників ЗМІ за утиск прав журналістів. Зараз така відповідальність передбачена лише стосовно посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування (стаття 19 Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”);
- ❖ розширити повноваження Держкомінформу щодо здійснення нагляду за дотриманням права на вільне висловлювання думок у ЗМІ, зареєстрованих у встановленому законом порядку;
- ❖ активніше застосовувати незалежне (досудове) регулювання конфліктів у ЗМІ (Третейський інформаційний суд).

Реалізація зазначених Пропозицій та низки інших невідкладних і перспективних заходів Держкомінформу щодо розвитку засобів масової інформації, дозволить створити додаткові умови для вирішення актуальних проблем журналістики та журналістів, сприятиме подальшому утвердженню свободи слова в Україні.

Сергій ВАСИЛЬЄВ,
керівник
Головного управління
інформаційної
політики Адміністрації
Президента України

Чи відповідає нинішній стан свободи слова в Україні загально визнаним європейським стандартам, і якщо так, то за якими критеріями це визначити?

Українська держава створила достатні правові засади для приведення у відповідність із загально визнаними європейськими стандартами стан справ зі свободою слова. Президент, виконавча влада будують свої стосунки із засобами масової інформації у відповідності з Конституцією та чинним законодавством, що регулює цю сферу.

Однак, процес “європеїзації” вітчизняних ЗМІ затягнувся і просувається дуже нерівномірно, оскільки переважна більшість його суб’єктів по-різному розуміє “загально визнані європейські стандарти”. За умови, коли у кожного ЗМІ свій “стандарт”, говорити про одні критерії “свободи слова” неможливо.

Якраз у цьому і полягає основна проблема, навколо якої виникло стільки політичних спекуляцій. Обговоренню цих професійних журналістських питань і варто було б присвятити науково-практичну конференцію у форматі парламентських слухань. Саме лише термінологічне узгодження загально визваних понять у медійній сфері відразу б зняло напругу у журналістському середовищі і припинило б політизацію творчо-виробничих стосунків всередині редакційних колективів.

Чи існує в Україні політична цензура, і якщо так, то в яких формах вона здійснюється?

Редакційна політика ЗМІ — це і є форма цензури, в т.ч. політичної. Будь-який головний редактор цензурує (редагує) матеріали, готуючи їх до друку, у телерадіоэфір. Це його професійні обов’язки.

Ігор ЛУБЧЕНКО,
голова
Національної спілки
журналістів України

Яким чином в Україні можливо захистити права журналістів?

Чи існує в Україні політична цензура, і якщо так, то в яких формах вона здійснюється?

Захистити права журналістів в Україні можна в єдиний спосіб — сумлінно виконувати закони, суворо карати за їх порушення. Законів у нас досить, вони забезпечують можливість повного утвердження свободи слова в Україні. Біда в тому, що їх безкарно ігнорують.

Лише один приклад на підтвердження сказаного та у відповідь на друге питання.

Відразу після підписання Указу Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади” (1 серпня 2002р.), сесія Жовтневої районної ради на Миколаївщині збиралася, щоб переглянути статут редакції районної газети “Вісник Жовтневщини”. Метою акції було викинути трудовий колектив редакції з числа співзасновників газети (який, до речі, забезпечує до 70% коштів на випуск видання). Що й успішно зробили. При цьому: з проектом нового статуту журналістів не познайомили, на обговорення питання відвели аж 10 хвилин, слова редакторів не дали. За новим статутом, редактора призначатимуть дві особи — голова райдержадміністрації і голова райради. Навіть у компартійні часи не доходили до такого, тоді редакторів “районки” затверджували пленум райкому партії і сесія районної ради.

Голова Жовтневої райдержадміністрації О.Стахорський постійно демонструє, що він у районі — і Конституція, і закон. Скажімо, надрукувала газета матеріал про засідання однієї з постійних комісій райради, як він тут же пише редакторів: “Прошу Вас надати пояснення з приводу цієї публікації...” Вже не кажучи про те, що така вимога — грубе порушення законодавства про пресу, але яке діло голові райдержадміністрації до того, що саме редакція написала про засідання депутатської комісії?

Та і О.Стахорський, і голова райради В.Ганжела йдуть далі — пишуть листа директору друкарні: “Газету до друку не приймати без погодження із засновниками — Жовтневою райдержадміністрацією і Жовтневою районною радою”. Стаття 15 Конституції України проголошує: “Цензура заборонена”. Але що О.Стахорському і В.Ганжелі Конституція?

Ще в серпні я закликав Президента України звільнити пана Стахорського з посади за брутальне порушення законів України. Глава держави цього не зробив. Натомість, я отримав відписку від заступника глави Адміністрації Президента України О.Іщенко про те, що Миколаївська облдержадміністрація запропонувала О.Стахорському та В.Ганжелі вжити відповідних заходів щодо дотримання діючого законодавства, “а також недопущення в подальшому неправомірного втручання в діяльність засобів масової інформації”.

І що? Комітет з питань преси та інформації облдержадміністрації запопадливо, за кілька днів, перереєструє газету. Пан Стахорський надсилає редакторів газети Т.Фабрикову попередження, що у зв’язку з реорганізацією видання вона буде звільнена з 4 листопада 2002р. Яка реорганізація? Газета — що, виходитиме без редактора? Яке право має глава адміністрації звільняти редактора, якого затверджувала сесія ради? До речі, незважаючи на неодноразові усні й письмові звернення редактора, їй не видали рішення сесії, для того, щоб можна було у судовому порядку оскаржити позбавлення трудового колективу права бути засновником газети.

Журналісти видання надіслали факс про всі ці неподобства на ім’я С.Васильєва. Єдиний результат цього звернення: до редакції прийшов заступник О.Стахорського і забрав два телефонні апарати.

Коли редактор газети потрапила до районної лікарні, туди прийшов працівник прокуратури, зажадав історію її хвороби та пояснень, коли її виписуть. 8 листопада під тиском місцевої влади Т.Фабрикову виписали таки з лікарні. Того ж дня її звільнили з роботи, а “швидка” відвезла її до обласної лікарні.

ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ СЛОВА І ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНІ В ОЦІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ

Ігор ЖДАНОВ,
директор політико-правових програм
Центру Разумкова

Юрій ЯКИМЕНКО,
провідний експерт
Центру Разумкова

У цій статті аналізуються результати соціологічного опитування журналістів України з проблем свободи слова, політичної цензури та шляхів майбутнього розвитку засобів масової інформації.

Центр Разумкова не вперше звертається до опитування професійної журналістської аудиторії: аналогічні дослідження проводились в 1996р. та 2000р. Особливістю цього опитування є його масовість і широта географічного охоплення — окрім столичних журналістів, опитувалися їх колеги з обласних і районних центрів України¹.

Узагальнення результатів опитування дає підстави до таких головних висновків: рівні свободи слова та доступності інформації в Україні, на думку професіоналів, є низькими; більшість журналістів підтверджують наявність політичної цензури в Україні та особисто стикалися з її проявами. Водночас, готовність журналістів до боротьби проти подальшого поширення політичної цензури є на сьогодні невисокою.

Свобода слова та доступність інформації

Головні якісні характеристики інформаційного простору України — рівні свободи слова та доступності інформації — дістали низькі оцінки журналістів. За п'ятибальною шкалою², середня оцінка рівня свободи слова склала 2,6 бали, рівня доступності інформації — 2,9 бали (узагальнені дані наведені у врізці “Якісні характеристики інформаційного простору України: оцінки журналістів”).

Загалом, рівень свободи слова 42,2% опитаних журналістів оцінили на “3”; негативні оцінки (сума оцінок “1” та “2” бали) дали 44,4%; позитивні (сума оцінок “4” та “5”) — 12,0%. Рівень доступності інформації для населення оцінили на “3” — 46,6% опитаних; віддали перевагу негативним оцінкам — 27,9%; позитивним — 23,2%.

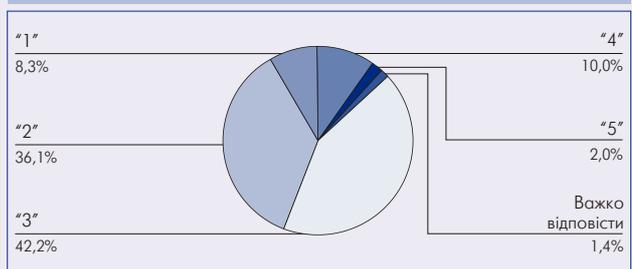
¹ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 12 по 26 листопада 2002р. Опитано 727 журналістів, які представляють центральні, обласні, районні, місцеві засоби масової інформації. Опитування проводилося в усіх областях України, АР Крим, містах Києві і Севастополі.

Центр Разумкова висловлює свою вдячність Національній спілці журналістів України, громадській організації “Хартія 4” та Інтернет-виданню “Телекритика” за допомогу в проведенні цього дослідження.

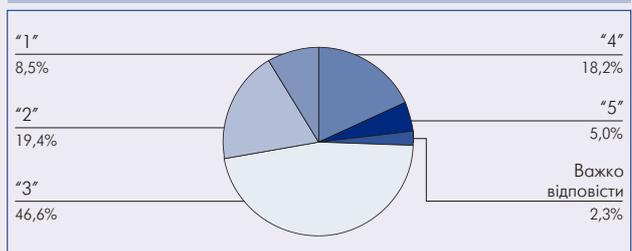
² Стосовно рівня свободи слова: “1” — повна відсутність свободи слова, “5” — необмежена свобода слова. Стосовно рівня доступності інформації: “1” — мінімальний рівень доступності інформації, “5” — максимальний.

ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ОЦІНКИ ЖУРНАЛІСТІВ

Оцінка рівня свободи слова в Україні,
% опитаних

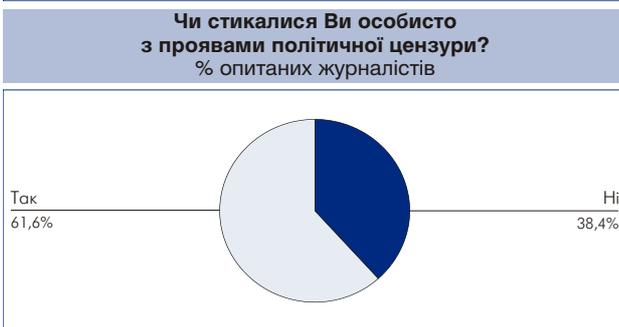
Оцінка доступності інформації для населення України?
% опитаних

Таким чином, співвідношення негативних і позитивних оцінок у першому та другому випадках свідчать, що рівень доступності інформації для населення журналісти оцінюють дещо вище, ніж рівень свободи слова. Можливо, це пов'язано з тим, що респонденти враховували можливість громадян отримувати інформацію не лише з українських ЗМІ, але й з інших джерел; водночас, стан свободи слова сприймається журналістами через їх власний досвід роботи, а тому його оцінка є більш об'єктивною.

Політична цензура

Результати опитування засвідчили, що переважна більшість (86,2%) журналістів визнає існування в Україні політичної цензури: 64,7% — вважають, що вона “існує”; 21,5% — “скоріше існує”. Лише 3,1% опитаних стверджують, що політична цензура в Україні “не існує”, а 6,1% — “скоріше не існує” (див. діаграму).

З якими формами здійснення політичної цензури Ви стикалися?*
% журналістів, хто стикався з цензурою

Самоцензура журналістів, спричинена побоюванням негативних наслідків публікації тих чи інших матеріалів	57,3
Вилучення редактором небажаних, з політичної точки зору, фрагментів з авторського матеріалу, редагування, яке суттєво змінює його політичні акценти	54,8
Проведення керівництвом “роз’яснювальних бесід” з журналістами, в яких висловлюються побажання щодо необхідного характеру висвітлення тих чи інших політичних подій, діяльності державних і політичних діячів	54,5
Пряма вказівка керівнику ЗМІ чи журналісту з державного органу	50,8
Пряма вказівка керівництва щодо необхідного характеру висвітлення тих чи інших політичних подій, діяльності державних і політичних діячів	47,6
Відмова в оприлюдненні підготовленого журналістом матеріалу через його політичні аспекти	27,7
Доведення керівництвом до журналістів списку небажаних для згадки чи цитування осіб (політиків, експертів тощо)	24,7
Поширення у редакціях ЗМІ анонімних інструкцій, в яких наводиться перелік подій та осіб, не бажаних для висвітлення, інструкції щодо характеру коментарів про політичні події	8,4
Інші форми	5,1

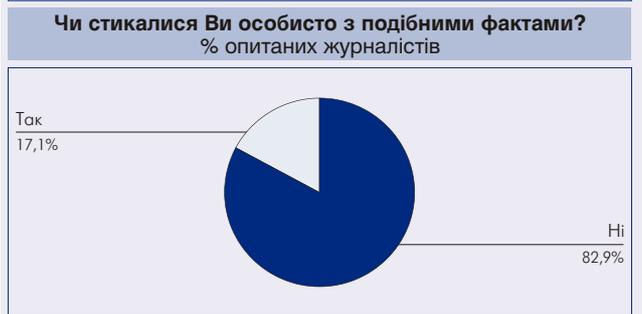
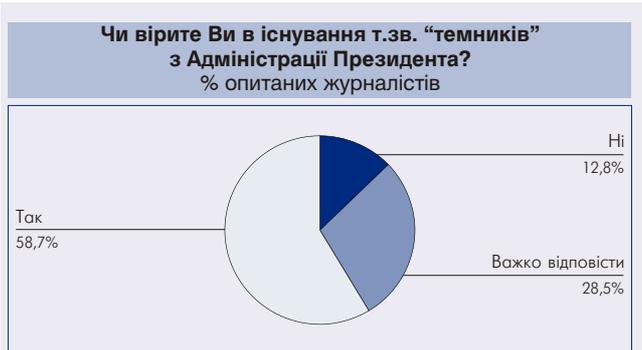
* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді

При цьому, як видно з діаграми “Чи стикалися Ви особисто з проявами політичної цензури?”, більшість (61,6%) опитаних **пересвідчилися в її існуванні на власному досвіді**. Значно менша частка (38,4%) опитаних стверджують, що не стикалася особисто з проявами політичної цензури.

Найбільш поширеною формою політичної цензури є, на думку опитаних, “самоцензура журналістів, спричинена побоюванням негативних наслідків публікації тих чи інших матеріалів” — так вважають 57,3% респондентів. Про ступінь поширеності різних форм політичної цензури можна судити з таблиці “З якими формами здійснення політичної цензури Ви стикалися?”.

Зроблені журналістами оцінки дають підстави також констатувати, що значна частина **керівників українських ЗМІ використовують різні форми цензури, зокрема — контролюють характер висвітлення тих чи інших політичних подій, діяльності державних і політичних лідерів, редагують журналістські матеріали, змінюючи політичні акценти**.

Понад половини (58,7%) опитаних журналістів **переконані в існуванні так званих “темників”, що походять з Адміністрації Президента України; не вірять в їх існування — 12,8%**.

При цьому кожен шостий (17,1%) журналіст особисто стикався з фактами існування “темників”. Водночас, переважна більшість (82,9%) опитаних особисто з подібними фактами не стикалися.

Питання “темників” є особливо гострим у контексті дискусій навколо політичної цензури в Україні. **Показовий результат опитування журналістів полягає не лише в тому, що значна частина опитаних на підставі власного досвіду підтвердили існування “темників”, а й у тому, що більшість журналістів розцінює нинішній стан свободи слова як такий, що допускає можливість подібних форм впливу влади на ЗМІ.**

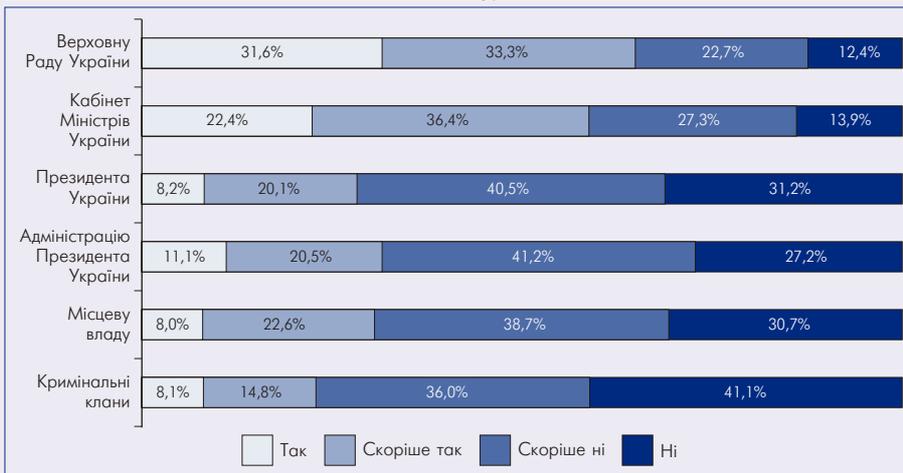
Чи можуть українські ЗМІ публікувати критичні матеріали про...?

Більшість журналістів засвідчили, що публікація критичних матеріалів в українських ЗМІ здатна викликати негативні наслідки для самих ЗМІ, якщо об'єктом критики є: кримінальні клани — 77,1% опитаних³, Президент України — 71,7%, місцева влада — 69,4%, Адміністрація Президента України — 68,4%.

Дещо іншою є думка про Уряд і Парламент. Менше половини (41,2%) опитаних переконані, що без негативних наслідків не можна критикувати Кабінет Міністрів України; 58,8%⁴ — впевнені в тому, що такі публікації нічим не загрожують; 35,1% опитаних вважають, що негативні наслідки можуть статися після публікації критичних статей про Верховну Раду України; протилежної думки дотримуються 64,9% опитаних (врізка “*Наявність/відсутність негативних для ЗМІ наслідків публікації критичних матеріалів*”).

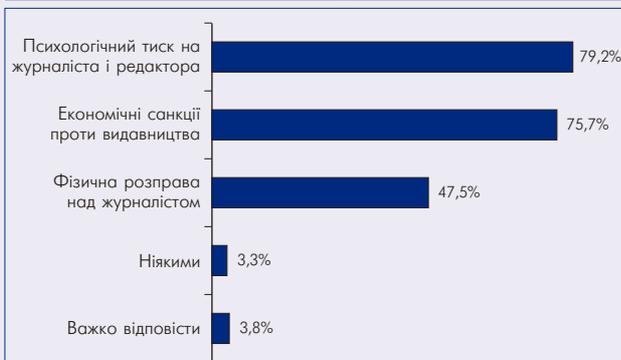
НАЯВНІСТЬ/ВІДСУТНІСТЬ НЕГАТИВНИХ ДЛЯ ЗМІ НАСЛІДКІВ ПУБЛІКАЦІЇ КРИТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Чи можуть, на Вашу думку, українські ЗМІ без негативних наслідків для себе публікувати критичні матеріали про...?
% опитаних журналістів

Якими, на Ваш погляд, можуть бути негативні наслідки публікації критичних матеріалів?*

% опитаних журналістів

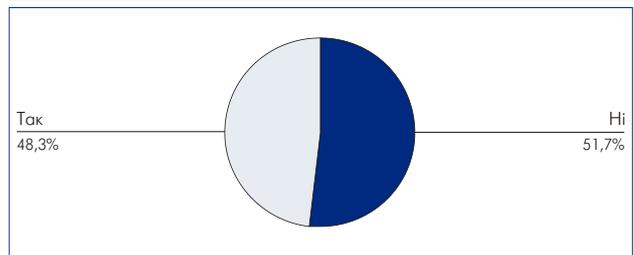

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

³ Тут і далі в цьому абзаці — сума відповідей “так” і “скоріше так”.

⁴ В описі цього питання відповіді сумуються за принципом.

Чи стикалися Ви з фактами погроз, пов'язаними з вашою професійною діяльністю? % опитаних журналістів

Серед конкретних наслідків публікації критичних матеріалів журналісти відзначили, перш за все, наступні: психологічний тиск на журналіста та редактора (79,2%); економічні санкції (75,7%); фізичну розправу над журналістом (47,5%).

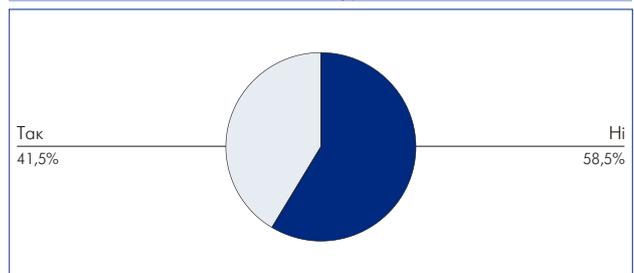
Майже половина (48,3%) журналістів особисто стикалися з фактами погроз, пов'язаних з їх професійною діяльністю; не стикалися — 51,7% (діаграма “*Чи стикалися Ви з фактами погроз, пов'язаними з вашою професійною діяльністю?*”).

Отже, побоювання негативних наслідків публікації критичних матеріалів є досить високим та, водночас, обґрунтованим, якщо врахувати, що майже кожен другий журналіст зазнав погроз у зв'язку зі своєю професійною діяльністю. Можна припустити, що саме ці побоювання є не останнім чинником зазначеної вище самоцензури журналістів — найбільш поширеної, за їх власним визнанням, форми політичної цензури.

Чи будуть українські журналісти боротися проти цензури? Якщо ні — то чому?

Більшість (58,5%) журналістів не мали практики боротьби з проявами політичної цензури; протилежну позицію засвідчили 41,5% респондентів (див. діаграму).

Чи боролися Ви самі проти політичної цензури? % опитаних журналістів

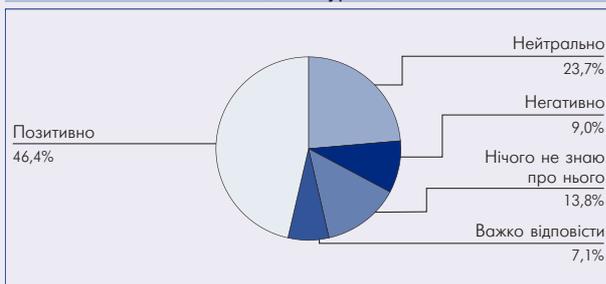
Водночас, позиції журналістів стосовно можливої участі в такій боротьбі є досить суперечливими. Про це свідчать наступні дані (див. візку).

З'ясувати, хоч і частково, що спричиняє зазначену суперечливість позицій журналістів, можна, звернувшись

ГОТОВНІСТЬ ЖУРНАЛІСТІВ ДО ЗАХИСТУ

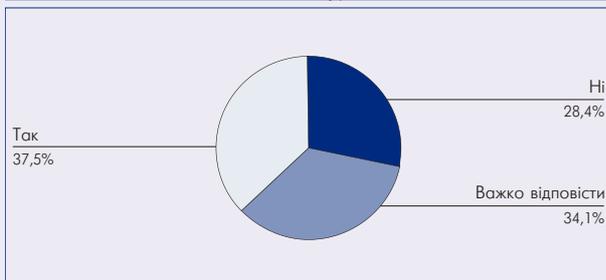
(1) Майже половина (46,4%) журналістів позитивно ставляться до створеного Страйкового комітету. Водночас, майже кожен четвертий (23,7%) засвідчив нейтральну позицію; 9% — негативне ставлення; 13,8% — повідомили, що нічого не знають про створення Страйкому (див. діаграму).

Як Ви ставитесь до створеного представниками ЗМІ страйкового комітету?
% опитаних журналістів

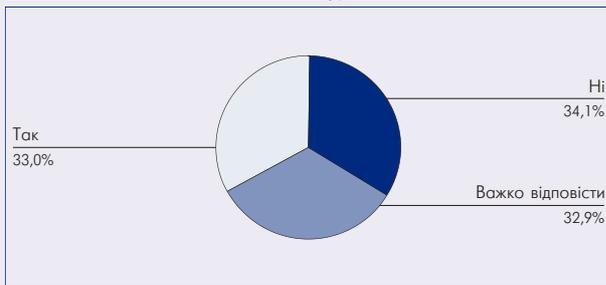
(2) Понад третину (37,5%) журналістів готові взяти участь у всеукраїнському страйку працівників ЗМІ, якщо такий буде оголошений. Водночас, 28,4% респондентів не мають наміру участі в страйку; 34,1% — не змогли визначитися з відповіддю (див. діаграму).

Чи готові Ви взяти участь у всеукраїнському страйку працівників ЗМІ, якщо такий буде оголошено?
% опитаних журналістів

(3) Третина (33%) опитаних готові виступити в суді в якості свідка у справі про політичну цензуру. Водночас, трохи більша частина респондентів (34,1%) визнали свою неготовність до цього (див. діаграму).

Чи готові Ви виступити в суді як свідок у справі про політичну цензуру?
% опитаних журналістів

до їх відповідей на питання про перешкоди боротьбі проти політичної цензури в Україні.

Головними перешкодами ефективній боротьбі журналістів проти політичної цензури названі, перш за все, наступні: економічна залежність журналіста від власника ЗМІ (75,6%); відсутність професійної солідарності журналістів (42,8%); побоювання репресій з боку влади, кримінальних структур (41,2%) (див. таблицю).

Що перешкоджає ефективній боротьбі журналістів проти політичної цензури?*

% опитаних журналістів

Економічна залежність журналістів від власників ЗМІ	75,6
Відсутність професійної солідарності журналістів	42,8
Побуювання репресій з боку влади, кримінальних структур	41,2
Відсутність підтримки з боку громадськості	29,3
Неефективність такої боротьби	21,8
Нерозуміння журналістами неприпустимості існування політичної цензури	12,2
Інше	3,6
Важко відповісти	4,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді

Дієвість такого чинника, як економічна залежність, опосередковано підтверджується і невеликими сумами коштів, що їх респонденти готові жертвувати до Фонду підтримки журналістів, який створюється Страйковим комітетом представників ЗМІ. Слід зауважити, що **готовність до такої пожертви засвідчили дві третини (66,6%) опитаних**. Водночас, суму понад 100 грн. можуть пожертвувати лише 6,2% респондентів; кожен дев'ятий (11,9%) визнав, що не має такої можливості; вагалися з відповіддю — 21,4% опитаних.

Одним із чинників незалежності журналістів є **рівень їх заробітної плати**. Більшість (51,9%) опитаних оцінюють належний рівень оплати своєї праці показниками, що значно перевищують рівень середньої заробітної плати в Україні, — 200-300 у.о. (26,6%) та 300-500 у.о. (25,3%)⁵. Якщо врахувати, що, мабуть, на кожного працюючого журналіста припадає одна особа, яку він утримує (дитина, хтось із батьків), то навіть 500 у.о. — це три з половиною прожиткових мінімуми на особу. А якщо врахувати, що це бажана заробітна плата, то можна припустити, що реальна є у кілька разів меншою.

Отже, головним важелем впливу на журналістів є економічний, що полягає у їх залежності від власників ЗМІ. У свою чергу, власники ЗМІ так само є залежними від влади (у їх прибутковому бізнесі). Таким є невибагливий, але ефективний механізм, що забезпечує можливість як впровадження та здійснення політичної цензури журналістської діяльності, так і стримування (аж до повного блокування) громадської активності журналістів.

⁵ Ще 16,5% опитаних бажаною заробітною платою назвали 100-200 у.о. на місяць; 8,5% — 500-700 у.о.; 6,5% — 700-1000 у.о.; 5,4% — 1000-1500 у.о.; 8,7% — 1500 у.о. і більше. 2,5% респондентів згодні отримувати до 100 у.о. на місяць.

Хто і як впливає на засоби масової інформації в Україні?

Серед владних і суспільних інституцій на першому місці за позитивним впливом на ЗМІ виявилися, як це не парадоксально, фінансово-економічні групи. За п'ятибальною шкалою, вищими балами ("5" і "4") оцінили позитивний вплив зазначених груп на ЗМІ 19,2% опитаних (таблиця "Оцінка впливу влади і суспільних інститутів на ЗМІ"). Напевне, це пов'язане зі сподіваннями, що стосунки між роботодавцями та журналістами будуватимуться за західними стандартами, супроводжуватимуться підвищенням заробітної плати.

Оцінка впливу влади і суспільних інститутів на ЗМІ,*
% опитаних журналістів

	Оцінка впливу					Важко відповісти
	1	2	3	4	5	
Президент України	21,4	22,7	30,9	11,0	2,9	11,1
Адміністрація Президента України	27,3	23,9	25,0	9,3	3,3	11,2
Кабінет Міністрів	7,6	18,9	49,6	8,9	2,3	12,7
Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України	11,2	19,1	38,0	13,6	4,6	13,5
Верховна Рада	7,0	16,1	48,8	14,5	2,9	10,7
Політичні партії	11,2	21,9	40,1	12,1	2,7	12,0
Кримінальні клани	33,6	24,5	21,2	3,3	2,0	15,4
Фінансово-економічні групи	17,4	22,4	27,8	12,7	6,5	13,2

* За п'ятибальною шкалою, де "1" — повністю негативний вплив, "5" — повністю позитивний

Після фінансово-політичних груп ідуть: Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (18,2% опитаних); Верховна Рада України (17,4%); політичні партії (14,8%); Президент України (13,9%); Адміністрація Президента України (12,6%); Кабінет Міністрів України (11,2%) і навіть — кримінальні клани (5,3%).

Друге місце в рейтингу позитивного впливу на ЗМІ Держкомінформ, очевидно, посів завдяки намаганням покращити умови праці журналістів. Третє місце Верховної Ради визначене, мабуть, окрім іншого, присутністю у своїй залі плюралізму думок, що так імпонує журналістам, — як би обмежено та вибірково не висвітлювали цей плюралізм окремі українські мас-медіа.

Трійка лідерів за негативним впливом має наступний вигляд: кримінальні клани (58,1% опитаних); Адміністрація Президента України (51,2%); Президент України (44,1%). Без коментарів.

Взагалі, перевага рейтингів негативного впливу всіх суб'єктів, охоплених опитуваннями, може пояснюватися не лише реальними або можливими наслідками, а й природним прагненням ЗМІ бути незалежними.

До кого український журналіст звернеться за захистом?

У захисті своїх прав журналісти сподіваються перш за все, на наступні структури: Національну спілку журналістів України (27,6% опитаних); органи правосуддя (23,8%); профспілку представників ЗМІ, що створюється зараз (22,6%).

Дещо меншими є сподівання на захист з боку Служби безпеки України (21,2%); значно меншими — на Страйковий комітет, створений представниками ЗМІ (14,2%); Міністерство внутрішніх справ України (13,2%); місцеві державні адміністрації (10,8%); Держкомінформ (8,3%). Інші структури назвали 22,2% опитаних; 20,1% — не змогли визначитися з відповіддю.

Наведений розподіл відповідей свідчить як про відсутність переважно значимої для журналістів державної чи громадської структури, так і про низький рівень їх віри в здатність, наприклад, органів правосуддя, захистити права журналістів.

Яка інформація переважає в інформаційному просторі України?

Більшість (53,6%)⁶ журналістів переконані, що в інформаційному просторі України переважає інформація негативного характеру. Протилежної думки дотримуються втричі менше респондентів (16,4%)⁷.

42,1% опитаних схиляються до думки про те, що в інформаційному просторі переважає інформація, яка поглиблює розкол суспільства; протилежної думки — про переважання інформації, що сприяє консолідації суспільства — дотримуються 16% респондентів. Перевагу інформації, що компрометує владу в очах громадян, відзначають 43,3% опитаних; не поділяють таку точку зору 22,3% (діаграми "Інформація, що переважає в інформаційному просторі України", с. 37).

Серед причин, якими можна пояснити саме такі оцінки наповнення інформаційного простору України, можна відзначити наступні. **По-перше**, це сучасні реалії життя переважної більшості українських громадян, коли на загальному негативному тлі доводиться "на окремих прикладах" показувати, що "не все так погано в нашому домі". **По-друге**, це переважання в інформаційному просторі так званих "жовтих" ЗМІ, для яких "хорошою новиною є погана новина". **По-третє**, переважання інформації, що "компрометує владу в очах громадян", зумовлена, насамперед, реальними причинами — загальним соціально-економічним становищем країни, яке жодним чином не сприяє зростанню поваги громадян до влади.

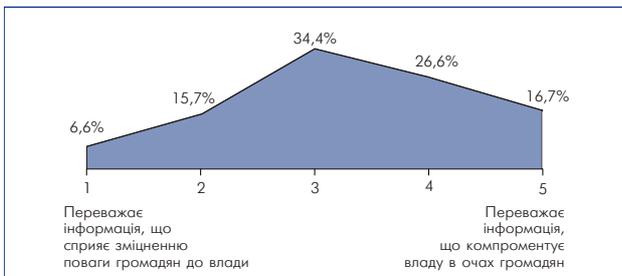
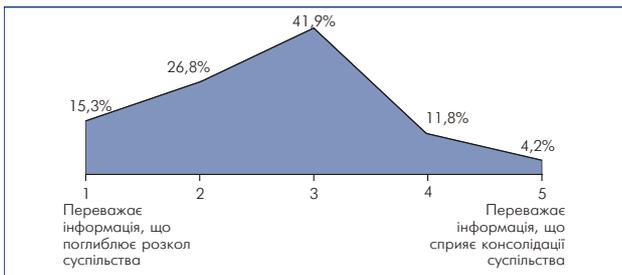
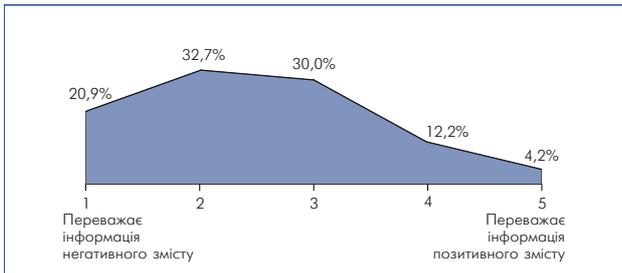
До характеристик інформаційного простору України слід додати і поширеність у ньому практики

⁶ Сума оцінок "1" і "2" за п'ятибальною шкалою.

⁷ Сума оцінок "4" і "5" за п'ятибальною шкалою.

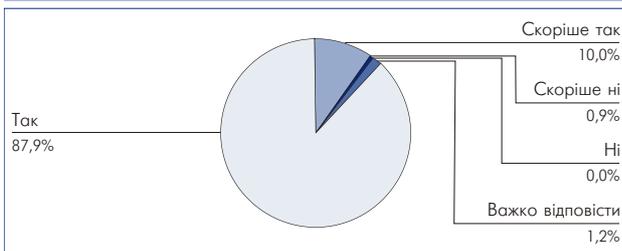

Інформація, що переважає в інформаційному просторі України, % опитаних

замовних статей. В існуванні такої практики впевнені практично всі (97,9%) журналісти (87,9% — “так”; 10% — “скоріше так”). Жоден з респондентів не відповів на це питання “ні”, і лише 0,9% відповіли “скоріше ні” (див. діаграму).

Чи існує в Україні практика замовних статей? % опитаних журналістів

Отже, зважаючи на професійну компетентність журналістів, слід визнати, що інформаційний простір України в його нинішньому стані зданий скоріше негативно впливати на суспільство. Він перевантажений негативною і викривленою (замовні статті) інформацією і навряд чи сприяє адекватній орієнтації громадян у суспільно-політичних реаліях.

ВИСНОВКИ

Найважливіші характеристики інформаційного простору України — свобода слова та доступність інформації — більшістю опитаних журналістів оцінюються як незадовільні.

Переважає більшість журналістів (понад 86%) визнають існування в Україні політичної цензури у вигляді опосередкованого тиску влади на представників ЗМІ.

Найбільш поширеними формами політичної цензури є: (1) самоцензура журналістів, спричинена побоюванням негативних наслідків публікації тих чи інших матеріалів; (2) вилучення редактором небажаних з політичної точки зору фрагментів з авторського матеріалу, редагування, яке суттєво змінює його політичні акценти; (3) проведення керівництвом “роз’яснювальних бесід” з журналістами, в яких висловлюються побажання щодо необхідного характеру висвітлення тих чи інших політичних подій, діяльності державних та політичних діячів; (4) пряма вказівка керівнику ЗМІ чи журналісту з державного органу.

Понад половини опитаних журналістів переконані в існуванні “темників”, що походять з Адміністрації Президента. Прикрим є те, що певна частка журналістів вважають це допустимою формою впливу влади на ЗМІ.

Серед різних інституцій найбільш небезпечними об’єктами для журналістської критики є кримінальні структури, Президент України та місцеві органи влади. Найменш небезпечним — Верховна Рада України. Найбільший негативний вплив на ЗМІ, за оцінками журналістів, справляють кримінальні клани, Адміністрація Президента та Президент України.

Найбільш імовірними наслідками публікації критичних матеріалів журналісти вважають психологічний тиск на журналіста і редактора, а також економічні санкції проти видавництва. Майже кожен другий журналіст стикався з фактами погроз, пов’язаних з його професійною діяльністю.

Відсутність незаконного тиску є бажаною умовою праці для переважної більшості журналістів. Водночас, серед українських журналістів немає достатньої готовності до особистої участі в боротьбі з політичною цензурою та захисті від неї, зокрема, до дієвої підтримки діяльності створеного Страйкового комітету, проведення всеукраїнського страйку, до свідчення в суді з питання політичної цензури. У захисті своїх прав журналісти найбільше схильні покладатися на власну організацію — НСЖУ, дещо менші частки опитаних покладаються на судові органи, профспілку, що створюється, та СБУ.

Головною перешкодою у боротьбі проти політичної цензури є економічна залежність журналістів від власників ЗМІ, які, у свою чергу, залежать від влади. Тому забезпечення економічної ЗМІ є головною передумовою унеможливлення політичної цензури. ■

СВОБОДА СЛОВА В УКРАЇНІ В ОЦІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Андрій БИЧЕНКО,
директор соціологічної служби
Центру Разумкова

Свобода слова є одним з головних чинників розвитку громадянського суспільства та невід'ємною складовою права громадян на отримання інформації. Саме наявність свободи слова перетворює засоби масової інформації на ефективний інструмент контролю громадян - платників податків над державою.

З іншого боку, вона забезпечує зворотний зв'язок між суспільством і державою, що дозволяє діючій владі приймати рішення більш виважені та відповідні сподіванням громадян, а отже — такі, що користуються суспільною підтримкою і сприяють встановленню та зміцненню довіри громадян до влади.

Яким є рівень забезпечення свободи слова в Україні? Чи існує політична цензура в Україні? Чи можуть ЗМІ критикувати діяльність інститутів державної влади?

Для вивчення громадської думки з цих та інших питань соціологічною службою Центру Разумкова з 18 по 28 жовтня 2002р. було проведено загальнонаціональне соціологічне дослідження¹. У цій статті наводяться його результати.

Рівень свободи слова

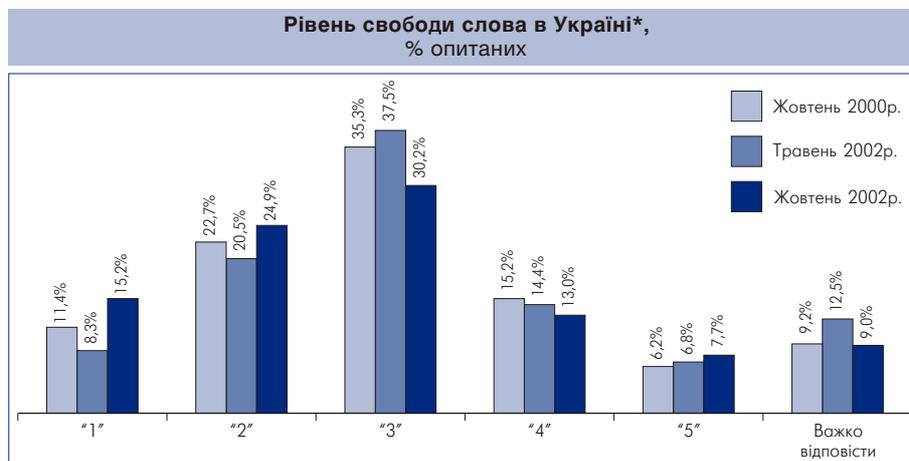
Оцінки громадянами рівня свободи слова є переважно низькими (діаграма "Рівень свободи слова в Україні"). Найбільш значима частка опитаних (40,1%) дотримуються незадовільних оцінок: майже чверть респондентів (24,9%) оцінили рівень свободи слова на "2"; кожен шостий (15,2%) — на "1". Оцінку "3" (задовільно) вважають прийнятною майже третина (30,2%) респондентів. Вищими балами оцінили рівень свободи слова в Україні 20,7% громадян: "4" — 13,0% опитаних; "5" — 7,7%.

Середня оцінка за п'ятибальною шкалою склала 2,7 бали, тобто, не дістає "задовільного"

¹ За вибіркою, що репрезентує доросле населення України з 18 по 28 жовтня 2002р. було опитано 2000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Опитування проводилося у 117 населених пунктах, включаючи села, селища міського типу, малі, середні та великі міста. Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

рівня. Показово, що оцінка рівня свободи слова протягом останніх двох років майже не змінилася: у жовтні 2000р. вона складала 2,8 бали, у травні 2002р. — 2,9 бали.

Отже, на думку громадян, рівень свободи слова в Україні є досить низьким (нижчим від задовільного), тенденцій до його підвищення громадська думка не відзначає.

* За п'ятибальною шкалою, де "1" — повна відсутність свободи слова, "5" — наявність необмеженої свободи слова.

Рівень свободи ЗМІ: політична цензура, практика замовних матеріалів, безпека професії журналіста

Зараз в українському суспільстві точаться гострі дискусії навколо проблеми існування політичної цензури в національному інформаційному просторі. Окремі політичні сили намагаються запевнити і народ України, і весь світ у відсутності цензури, вдаючись іноді до досить спірних аргументів. Серед них є і заперечення значимості громадської думки — на тій підставі, що громадяни не є професіоналами, а отже — не можуть судити про наявність чи відсутність такого складного явища, яким є політична цензура.

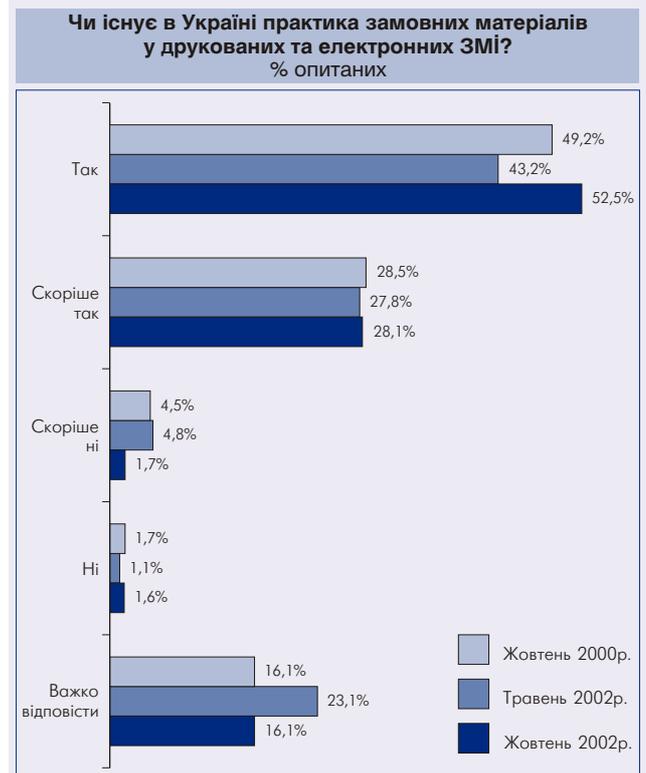
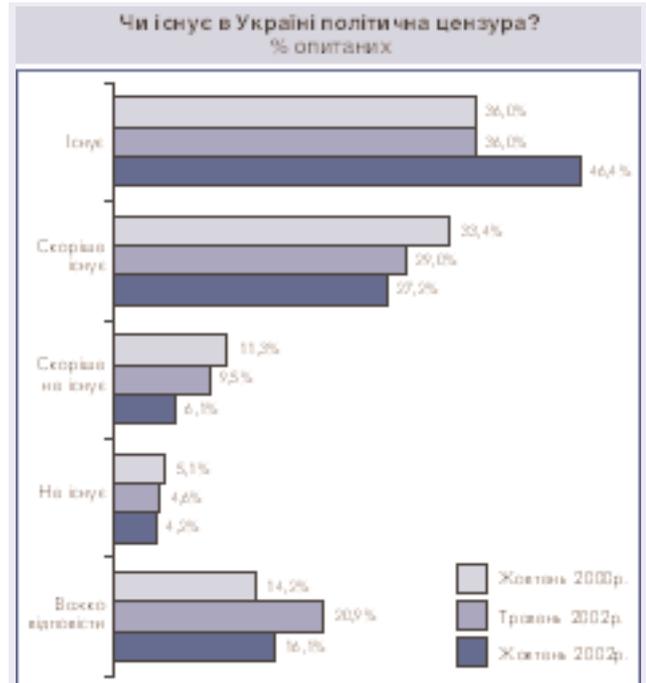
Проте, навряд чи треба бути професіоналом, щоб бачити різючі відмінності між інформацією, яку подають ЗМІ, перш за все — офіційні, і реальним життям.

Лише один приклад. Під час парламентської виборчої кампанії 2002р. в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі реальні політичні симпатії більшості українців були віддані політичним силам, опозиційним до діючої влади. Водночас, переважна більшість ЗМІ, знову — перш за все, офіційні, схвально відгукуються винятково про парламентську більшість, що її намагаються формувати політичні сили, за які проголосували менш ніж 20% виборців. Зрозуміло, що така ситуація не може не зумовлювати враження наявності політичної цензури в Україні та, крім того, сприяти підвищенню довіри до ЗМІ².

Отже, громадська думка відзначає не лише наявність, але й посилення політичної цензури в Україні (діаграма “Чи існує в Україні політична цензура?”). У жовтні 2002р. три чверті респондентів відповіли, що цензура в Україні “існує” (46,4%), або “скоріше існує” (27,2%). Два роки тому³ сумарний показник був помітно нижчим: 36,0% і 33,4%, відповідно. Примітно, що за період з травня по жовтень 2002р. частка респондентів, твердо переконаних в існуванні в Україні політичної цензури, зросла на 10,4%!

Громадяни відзначають також існування в Україні практики замовних матеріалів у друкованих та електронних ЗМІ. До визнання існування такої практики схильються переважна більшість (80,6%) опитаних (52,5% дали відповідь “так”, і 28,1% — “скоріше так”) (діаграма “Чи існує в Україні практика замовних матеріалів у друкованих та електронних ЗМІ?”).

Виразним свідченням дійсного уявлення громадян про рівень свободи ЗМІ є, зокрема, оцінка ними професії журналіста — понад три чверті опитаних (78,7%) вважають професію журналіста в Україні небезпечною (діаграма “Чи вважаєте Ви професію журналіста в Україні небезпечною?” на наступній сторінці). Таке уявлення

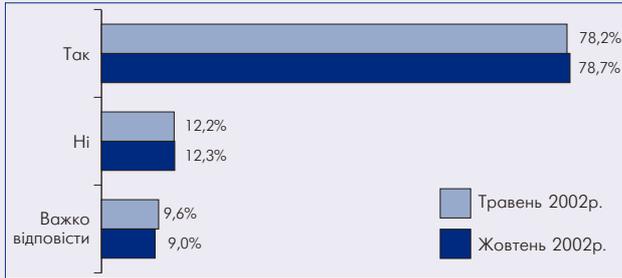

про журналістську працю, крім іншого, очевидно, ґрунтується на непоодиноких випадках вбивств і загадкових смертей журналістів, що так і залишаються нерозкритими.

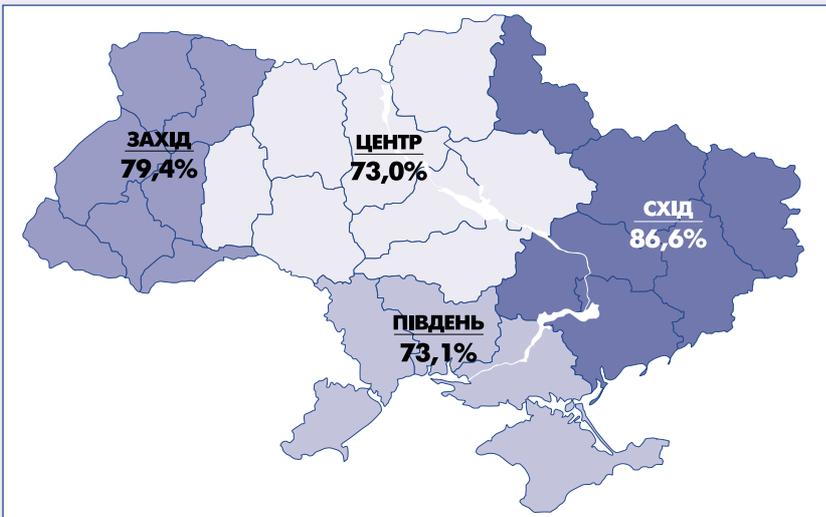
² За результатами соціологічного дослідження, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” та компанією Taylor Nelson Sofres Ukraine, більшість респондентів (57,3%) наскільки довіряють, настільки й не довіряють ЗМІ України. Повністю довіряють українським ЗМІ 19,6% опитаних і майже стільки ж (18,4%) — зовсім не довіряють. Опитування проводилося з 30 жовтня по 7 листопада 2002р., за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками та охоплює всі регіони України. Опитано 1200 респондентів. Похибка репрезентативності не перевищує 3%.

³ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 23 вересня по 3 жовтня 2000р. Опитано 2000 громадян віком від 18 років у всіх регіонах України. Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Чи вважаєте Ви професію журналіста в Україні небезпечною?
% опитаних

Чи вважаєте Ви професію журналіста в Україні небезпечною?
% відповідей "так"

Варто зауважити, що небезпечною професію журналіста вважають переважно жителі Сходу України⁴ — 86,6% респондентів. А 86,5% опитаних у цьому регіоні погоджуються з тим, що в друкованих та електронних ЗМІ існує практика замовних матеріалів. Примітною є та обставина, що саме на Сході пропрезидентські партії і блоки показали найкращі результати на парламентських виборах, і саме ці партії і блоки зараз заявляють про відсутність політичної цензури в Україні.

Кого можуть критикувати українські ЗМІ?

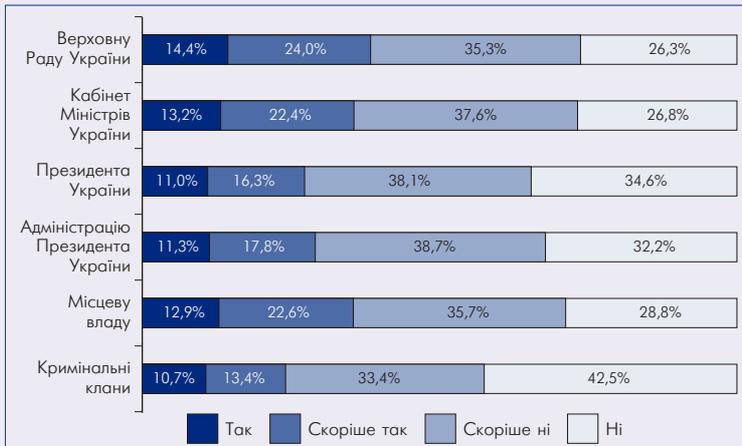
Громадяни дуже скептично оцінюють можливість появи у ЗМІ критичних матеріалів про органи державної влади. Більшою мірою, на думку опитаних, українським ЗМІ слід остерігатися лише наслідків публікації критичних матеріалів про кримінальні клани. Так, у тому, що негативні наслідки для ЗМІ матиме публікація критичних матеріалів стосовно Президента України, тією чи іншою мірою впевнені 72,7% опитаних; а стосовно кримінальних кланів — 75,9%. Дещо доступнішими для критики громадяни вважають місцеві органи влади, Кабінет Міністрів України та український Парламент⁵ (діаграма "Чи можуть українські ЗМІ без негативних наслідків для себе публікувати критичні матеріали про...?").

Особливо прикорм є той факт, що найімовірнішим наслідком критики, на думку респондентів, може бути фізична розправа над журналістом — таку думку поділяють 63,1% опитаних. Понад половину (59,9%) респондентів відзначили також імовірність психологічного тиску на журналіста та редактора: половина (50,0%) — економічних санкцій до ЗМІ. Лише 5,3% респондентів переконані, що жодних негативних наслідків критика не спричинить (діаграма "Якими можуть бути негативні наслідки публікації критичних матеріалів?").

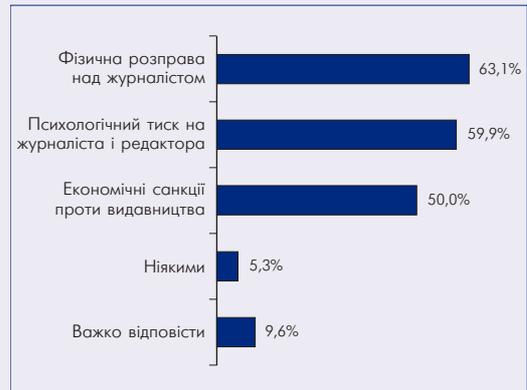
Підтримка боротьби журналістів проти політичної цензури

Громадяни не лише констатують жалюгідний стан свободи слова в Україні. Вони, принаймні вербально, готові підтримати журналістів у їх

Чи можуть українські ЗМІ без негативних наслідків для себе публікувати критичні матеріали про...?
% опитаних

Якими можуть бути негативні наслідки публікації критичних матеріалів?*
% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

⁴ Застосовується наступний поділ областей за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області. **Південь**: АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області. **Схід**: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області. **Центр**: м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області.

⁵ Згідно з результатами соціологічного дослідження, проведеного громадською організацією "Українське демократичне коло", більшість громадян (56%) вважають, що здійсненням політичної цензури в Україні керує Адміністрація Президента України. У вісім разів менше опитаних (7%) вважають, що цим займається Верховна Рада (це другий показник).

боротьбі за свободу слова (врізка “Готовність до підтримки боротьби журналістів проти політичної цензури”). Як видно з наведених у названій врізці діаграм, майже половина респондентів (49,9%) позитивно поставилися б до можливого страйку журналістів проти політичної цензури, незважаючи на те, що лише чверть опитаних (25,1%) чули про створення журналістами страйкового комітету. Негативне ставлення до можливого страйку висловили лише 4,4% опитаних, а понад третину (35,6%) поставилися б до страйку нейтрально.

34,3% респондентів висловили готовність зробити пожертву до Фонду підтримки журналістів, які втратили роботу внаслідок політичної цензури. І хоча більшість із тих, хто міг би зробити пожертву, обмежилися б незначними сумами (34,4% — 1-2 грн.; 29,0% — 3-5 грн.), проте важливим є сам факт підтримки, адже для багатьох громадян України навіть витрата п'яти гривень є досить відчутною.

Досить показовою є наступна обставина. Згідно з результатами одного з попередніх загальнонаціональних опитувань Центру Разумкова, лише 15,6% громадян висловлюють готовність матеріально підтримати страйкуючих представників “своєї галузі” та лише 9,9% — працівників “інших галузей”⁶. Порівняння (хоч і досить умовне) цих показників з числом тих, хто виявив готовність матеріально допомогти журналістам (34,3%), може опосередковано свідчити про розуміння громадянами України значимості журналістської праці для демократичного розвитку українського суспільства, впровадження правових засад у практику суспільної життєдіяльності.

Загалом, журналісти в боротьбі проти політичної цензури мають вагомий підстави розраховувати на розуміння та підтримку з боку співгромадян.

Висновки

Більшість українських громадян дають низькі оцінки існуючому рівню свободи слова в Україні. Середня оцінка за п'ятибальною шкалою становить 2,7 бали, тобто не дістає рівня “задовільно”. Порівняно з аналогічними показниками попередніх опитувань, середня оцінка не має тенденції до підвищення.

Збільшується, порівняно з попередніми опитуваннями, відсоток респондентів, які констатують наявність політичної цензури в Україні. Переважна більшість громадян професію журналіста вважають небезпечною.

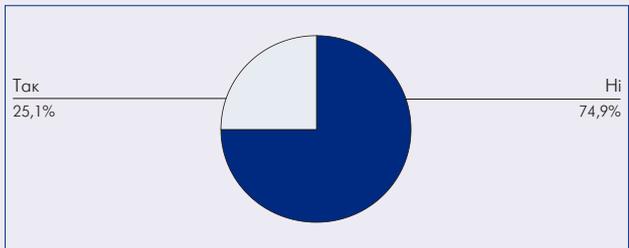
Найбільш небезпечною для ЗМІ, на думку громадян, є критика кримінальних кланів. Проте, і критика владних структур також може мати негативні наслідки. Найбільш значимі частки опитаних відзначають можливість негативних наслідків публікації критичних матеріалів про Президента України та Адміністрацію Президента.

Найімовірнішим наслідком публікації критичних матеріалів громадяни вважають фізичну розправу над журналістом.

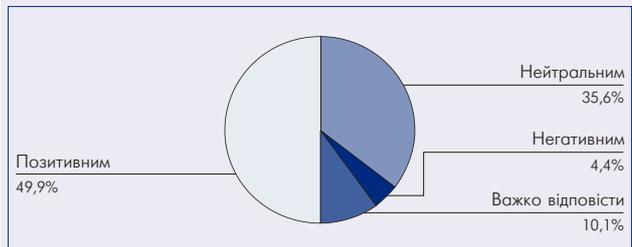
Громадяни України переважно з розумінням ставляться до проблем журналістів і готові підтримати їх у боротьбі проти політичної цензури, в т.ч. матеріально.

ГОТОВНІСТЬ ДО ПІДТРИМКИ БОРотьБИ ЖУРНАЛІСТІВ ПРОТИ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ

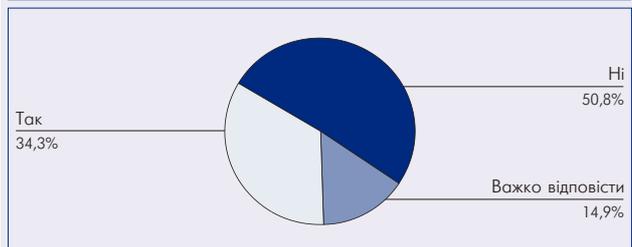
Чи чули Ви про те, що у зв'язку з посиленням політичної цензури українські журналісти створили страйковий комітет?
% опитаних

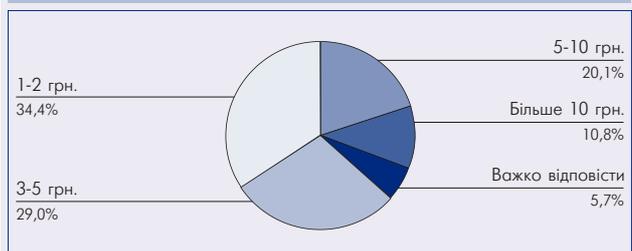
Яким було б Ваше ставлення, якщо журналісти оголосили б страйк, протестуючи проти політичної цензури?
% опитаних

Зараз в Україні створюється Фонд підтримки журналістів, які втратили роботу внаслідок політичної цензури. Чи могли б Ви зробити пожертву до цього фонду?
% опитаних

Яку суму Ви могли б пожертвувати на підтримку журналістів?
% до тих, хто міг би зробити пожертву

Ситуація зі свободою слова в Україні є негативною і має тенденцію до погіршення. Проте, більша частина населення ще з часів Радянського Союзу звикли жити в умовах відсутності свободи слова, і тому жорстка контрольованість інформаційного простору не призводить до гострих форм політичного протесту. Однак, у суспільстві існує помітний потенціал і готовність виправити ситуацію. ■

⁶ Опитування проведено з 7 по 16 серпня 2002р. в усіх регіонах України. Опитано 2004 респонденти віком від 18 років. Похибка вибірки становить 2,3%. Узагальнені результати опитування див.: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу “Рівень і чинники громадської активності в Україні: соціологічне опитування Центру Разумкова”. — Київ, жовтень 2002р.

ДЕФІНІЦІЇ СВОБОД або Деякі обережні думки, висловлені на адресу народомобраних депутатів у день парламентських слухань про свободу слова, або її відсутність

Микола ВЕРЕСЕНЬ,
журналіст

Здається, що дискусія навколо наявності чи відсутності цензури в Україні триває. І може варто, з оглядом на це, припустити, що суспільство, журналістське середовище та державні чинники ніяк не знайдуть спільного розуміння цього слова, тобто не в змозі визначитись у дефініціях. Між тим, якщо ми віддаємо собі звіт у тому, що слово це давньоримське, то може саме давні римляни можуть поділитися з нами тим, як вони визначали слово “цензура”.

В первісному розумінні це слово є похідним від слова “цензор”, яке, у свою чергу — похідне від слова “ценз”, і всі ці слова мають швидше відношення до податків, ніж до журналістики. Отже, “ценз” (*census*) — це оцінка майна, або розширено — це періодична оцінка майна громадян для поділу їх на податкові класи. Людей, які займалися цією оцінкою, називали цензорами, і їх на цілу Римську Імперію було аж два. Крім цього, вони ж відстежували поведінку та політичну благонадійність громадян, тобто платників податків. Таким чином, “цензор” — це державний чиновник, а цензура здійснювалася державною установою.

Відтак і оскільки державної установи, яка б відала цензурою, в Україні немає, то і цензури, відповідно, теж. Але ті, хто так стверджує, не знайомі з головним Законом формальної логіки, який кричить виголошує: “Якщо чукча не їсть свинину, і я не їм свинину, то це не означає, що я чукча”.

По-перше, хочу Вас запевнити, що за підрахунками мене і моєї родини, в мене немає жодної краплі крові від будь-якого північного народу, а по-друге, Ви вже зрозуміли, до чого я все це намагаюся схилити. До того, що головне слово, яке варто обговорювати з огляду на задану тему, — це слово “держава”.

Формально, в Україні не існує офіційно визнаного державного органу, що здійснює цензуру, якщо не брати до уваги інформаційні відділи Адміністрації Президента, які теж не є відверто конституційними. З іншого боку, майже неможливо розділити інтереси Державної Влади і власників засобів інформації.

Ліпше висловитися так: “Немає майже жодного великого бізнесу (винятково такий, а не малий чи середній, може утримувати ЗМІ), який би не завдячував Владі своїм існуванням, і який би не був повністю залежний від Влади. Влада і Бізнес — є той неказковий, але фантастичний змії з двома

головами, які підживлюють одна одну і не звертають уваги на решту організму, що ми назвемо Суспільством. Судинами ж, що повинні об'єднувати всі частини організму, є ЗМІ. Отже, тільки в разі, коли Бізнес і Влада будуть розрізані, як сіамські близнюки, можна буде говорити про якісь цивілізовані перспективи, — але відомо, що така операція завжди є карколомно складною, і якщо її не зробити, то близнюки швидко і майже разом помирають. Ну, а що буде з країною, де разом помруть і Влада, і Бізнес, Ви знаєте самі.

Є ще одне латинське слово, яке важко оминати. Це слово *“informare”* — тобто “зображати”, або “складати уявлення про що-небудь”. Це дуже точна дефініція. Ще раз повторимо — “складати уявлення про що-небудь”. Хто може скласти уявлення про причини відставок багатьох попередніх урядів або призначення нових? Хто складе уявлення, про те, як стати в Україні мільйонером або не потрапити за ґрати? Хто уявляє собі, якими є зовнішня політика країни, або мовна? Як гинуть журналісти? І чи продавав Президент України ці “Кольчуги”, чи не продавав?

Здається, що жоден громадянин уяви про все це так і не склав, але газети пишуть і телебачення розповідає, і якщо якісь газети пишуть, що продавав, то вони автоматично опозиційні, а як ні — то ні. Тобто, ті, що пишуть, що не продавав, не займаються журналістикою, а займаються піаром Президента та його адміністрації, а ті, що кажуть, що беззастережно продавав, — займаються антипіаром Президента.

Хоч є і така, дискусійна в парламентській залі, точка зору. Оскільки питань накопичилося до Влади багато, і всі вони досі без відповідей, то, може, треба міняти Владу, і тоді вже люди зможуть, нарешті, скласти уявлення про що-небудь. Тобто, за логікою Жванецького — “Може, щось у консерваторії підправити...”. Один із висновків цих роздумів на давньоримську тему може бути такий: в Україні не існує цензури, бо не існує інформації.

Все це була така собі філософія. А тепер як пересічний громадянин, схилиючи голову перед народомбраною мудрістю і жодним чином не даючи порад, беру на себе ввічливу сміливість коротко окреслити питання та стисло розглянути деякі проблеми.

По-перше, в Україні існує свобода слова, але не існує свободи ЗМІ. Ви можете сказати: “губернатор дурень” — в тролейбусі, але навряд чи зможете написати “губернатор помиляється” в газеті. А відсутність свободи слова означає неможливість висловлювати свої думки і в тролейбусі, і в газеті.

По-друге, в Україні треба не вибудовувати медіа-законодавство, а рішуче нищити це законодавство. Як менше регламентації, то менше чиновництва та його впливу. Широко кажучи, чим менше регламентації, тим менше Держави. А преса — це не Держава, а суспільний інструмент, покликаний суспільством контролювати Державу. Це передусім стосується газет. Написав брехню, отримав позов — відповідай у суді. Це, до речі,

і буде боротьбою з піаром і, до того ж, може швидко навчити журналістів коректності й охайного ставлення до роботи. Законодавство може регламентувати, наприклад, мовні аспекти, як також і деякі аспекти ліцензування електронних ЗМІ (за винятком Інтернету).

По-третє, ЗМІ — це соціальний бізнес, це не цвяхи або верстати. Медіа користується соціум — і власники ЗМІ несуть відповідальність не тільки перед своїми смаковими уявами або акціонерами, а й перед суспільством. Власник не може вимагати від свого ЗМІ говорити, що йому або Владі заманеться — бо Влада може бути і фашистською. А для отримання прибутків найвигіднішим каналом буде порнографічний канал для юнацтва, у якого будуть і рейтинги, і реклама, і гроші. Правила поведінки медіа, і в першу чергу — їх власників, прописані в багатьох країнах світу, і може варто призупиняти права власності на ЗМІ в разі, якщо господар забуде, що це соціальний бізнес.

Четвертий і п'ятий пункти за важливістю можуть стояти на першому місці в сенсі внутрішнього функціонування преси — це юридичне супроводження та медіальний бізнес-менеджмент. Як навчити ЗМІ бути незбитковими, а журналістів — юридично коректними? Як навчити суддів звертати свої погляди на європейське законодавство, імплементоване до українського?

Неприбуткові ЗМІ не можуть бути вільними. А що до юридичного супроводження — то треба зазначити, що на заході від України — для того, щоб отримати диплом журналіста, треба один рік з чотирьох вивчати юриспруденцію.

Далі потребує окремої розмови ланцюг Влада-Власник-Редактор-Журналіст. Наприклад: чи може міністр запросити з собою у відрядження за державний кошт журналіста, і чи може журналіст погодитися на таке запрошення (приміром — у Сполучених Штатах, журналіст, щоб полетіти в літаку Президента, мусить сплачувати за цей

переліт з гаманця редакції). Може, це питання журналістської етики, яка в усіх нормальних країнах давно вже є частиною законодавства. В українському випадку, відсутність такої частини в законодавстві не є провиною законодавця, а є фактом, що свідчить про недолугість і невігластво журналістського середовища. Може, варто провести низку круглих столів щодо поведінки учасників ланцюга Влада-Власник-Редактор-Журналіст.

Наступний пункт — це Влада й Опозиція та їх відповідальність перед суспільством, а якщо бути формально коректним, безвідповідальність. І Влада, і опозиція зобов'язані інформувати суспільство про свої дії, але дуже часто і представники першої, і другої не мають часу для спілкування з пресою. Причому тенденція така, що представники опозиції все ж таки більш прихильні до преси, але до того моменту, доки вони не пересідають в крісло Влади. Сама ж Влада унеможлиблює об'єктивність журналістів, які зобов'язані подавати якнайбільше точок зору. Натомість, чиновники нехтують інтересами журналістів і не коментують соціально значущі проблеми.

І нарешті, останній пункт. Знов більш філософський, ніж прикладний. Слово — це один з небагатьох талантів, які важко йдуть з-під примусу. Можна написати реквієм на замовлення, або картину, або щось побудувати, але сказати — важко. Ну, не виходило у Шевченка, або Українки, або у Пастернака чи Бродського. Навіть у Горького “Мать” — вийшло, а “Отец” — ні. Хоча його дуже просили. Скільки небезталанних журналістів не можуть реалізуватися так, як хоче хтось на Печерську. І не зможуть. Ну, не напишуть Мостова чи Портніков статтю під красивою

назвою “Жить стало лучше, жить стало веселее!”. І Рахманін не напише “Да здравствует наше родное правительство!”. І можна сперечатися, добре чи погано аналізує Погорелова, або чи не забагато “жовчі” у Коробової — але всі вони такі, як є, і саме цим відрізняються від інших. І якщо всі вони і інші почнуть писати на замовлення, — то вже не будуть портніковими, мостовими, рахманіновими, погореловими або коробовими, а будуть всі як один — пупкіними і цюпкіними. І тоді дійсно — “лучше и веселее”. До речі, вже років п'ять, як почався процес переходу журналістів до редактури, — і не тому, що дуже виріс фах, а щоб не писати. І головне — не підписувати, бо соромно.

І що найцікавіше. Всі Ви, шановні депутати, майже все це добре розумієте, але майже всі — нічого не робите, щоб читати цікаві газети, дивитися цікаві програми та слухати цікаві передачі.

Я зараз оце пишу і думаю: скільки Вас буде в залі на слуханнях, до яких, власне, я і пишу. А для тих, хто все ж таки присутній, я б сказав прямо: не треба думати, що в Україні немає заборони на професію. Вона є. І має назву — Журналіст. Якщо Вам буде легше, коли я скажу, що журналісти не бездоганні, то я можу навіть підкреслити, що в більшості вони зовсім не бездоганні. Понад те, вони, тобто ми, ділимо відповідальність з Владою за стан справ у ЗМІ, причому в пропорції 50 на 50. Але поки немає вільних ЗМІ, журналістам нема де вчитися, і вони можуть назавжди залишитися невігласами.

Врешті решт, питання в тому, що у Влади є влада, а преса влади не має, і тому я особисто, попри низьку якість журналістики, за пресу. До того ж за пресою суспільство, а за Владою знов Влада, а потім абсолютна влада. А абсолютна Влада і абсолютна держава — це абсолютна відсутність суспільства, а це в свою чергу, один телеканал, одна газета і одне радіо. Щось схоже на пана Оруелла і його Великого брата, або пана Великого Сталіна з його табірним СРСР. Чудова перспектива для України у XXI столітті. Бездоганна сірість.

P.S. Фактично ми знову, як і сто і тисячу років тому, маємо справу з традиційною темою — боротьби добра і зла, або вчорашнього і майбутнього, чорно-білого і різнобарвного, закритого і прозорого, між Савонаролою і Медічі, сльозами і сміхом, тюрмою і волею, монолітністю і багатоголоссям або одностайністю і плюралізмом. І в цей день, як і сто і тисячу років тому, у кожного є свій вибір — і у мене, і у Вас. ■

КНЯЗЬ ТЬМИ ТА ТЕМНИКІВ*

Вахтанг Кіпіані,
журналіст

Темники (це скорочення від російського терміну “теми неділі”) як засіб осідлання і знищення української журналістики є ноу-хау Віктора Володимировича Медведчука. І той, хто з цим не погодиться, або боягуз, або негідник, або просто мало знає.

Відомий політолог і поки що не дуже вправний політик Микола Томенко, автором цих анонімних і дуже технологічних текстів, не є. Тезу про Миколіне авторство озвучив кілька днів тому (здається, на “Громадському радіо”) Сергій Васильєв, який наразі працює начальником Головного управління інформаційної політики АП. Єдиний сенс згадувати про цю тупу відмазку — щоб не забути підшити її до кримінальної справи, яку Генпрокуратура могла б порушити за фактом численних публікацій про політичну цензуру в Україні.

Кожен, хто знає Томенка, підтвердить: він усе робить дуже публічно. А Медведчук і Васильєв — навпаки (як каже один мій колега, “нас саме цьому вчили в школі КДБ”). А якщо серйозно, то кожен політичний журналіст знає, що темники розсилались “від Марата” і навіть “від Васильєва”, але аж ніяк не “від Миколи”.

Вперше українські журналісти стикнулись із цим явищем на початку осені 2001р., коли зауважили, що отримані ними редакційні завдання як на диво стали збігатись із “вказівками”, отриманими від редакторів і менеджерів інших газет і телеканалів.

Типова ситуація. Початок традиційної прес-конференції у понеділок у Верховній Раді. Кілька колег-журналістів просто-таки вимагають слова. Але після першого ж запитання когось із сусідів рук уже не тягнуть. А навіщо, адже відповідь на редакційне завдання вже отримана.

Вершиною ненормативної мудрості есдеків особисто для мене стала спроба співробітниці прес-служби Верховної Ради України А.Я. всунути мені в долоню прямо на прес-конференції тодішнього першого віце-спікера Медведчука шматочок паперу.

Це не була записка з пропозицією романтично зустрітись у старому парку неподалік Маріїнського палацу. Це була шпаргалка: вирізане із темника

цілком конкретне запитання до лідера об’єднаних соціал-демократів, пов’язане із ухваленням Земельного кодексу.

Нічого надзвичайного у бажанні політика відповідати лише на ті запитання, до яких він найкраще готовий, немає. Для того, щоб виглядати переконливішим, аргументованішим, кращим за конкурентів існує інститут прес-секретарів, помічників, врешті-решт — партійних мас-медіа. І якби кореспондент офіційного органу СДПУ(о) “Нашої газети +” поставив “вигідне” запитання Медведчуку, хто б кинув у нього камінь?

Кінець виборів

Кінець виборчої кампанії був суцільним дежавю. Однакові сюжети на телебаченні, аналогічні думки в газетах. Невідомо звідки виникали якісь дивні політсуб’єкти, які виконували свої “дурно-пахнущие” ролі і зникали назавжди.

Я — старий рухівець. Не за віком, слава Богу. Просто, починаючи із березня 1990 року, завжди

* Оpubлікована Інтернет-виданням “Українська правда”, див.: <http://www.pravda.com.ua/archive/?2108-3-new>.

підтримував і голосував за націонал-демократів. Було й цікаво, й водночас боляче спостерігати за конвульсіями декого зі старих рухівців (наразі говорю про вік і партійність), які заради навіть не “шмату гнилої ковбаси”, а... Медведчука, із завзяттям ганьбили спадщину НРУ, поминаючи все ім'я славної пам'яті В'ячеслава Максимовича Чорновола.

Мене нудило, коли я бачив нардепів Бойка та Філіпчука, які старанно розігрували ролі “правдивих рухівців” у дешевій малоросійській оперетці, написаній групою т.зв. “російських іміджмейкерів” та місцевими епігонами з виборчого штабу респектабельного соціал-демократа, лицаря червоної троянди, всеукраїнського діда мороза Віктора Медведчука.

Переді мною підшивка Темників (до речі, в Томенка такого комплекту немає). Подарували, відкрию вам один секрет, Вікторе Володимировичу, ваші ж люди. Вони не стукачі (вас це слово, я чомусь впевнений, не ображає, правда?), вони просто хотіли, щоб для вас прийшов час розплати.

Ось прямі цитати з Темників за осінь-зиму 2001р. (подаються мовою оригіналу). Дякуючи цим текстам те, що інтуїтивно відчувалось, отримало нарешті підтвердження.

“Состоится первый этап общего съезда Народного Руха Украины “За единство” и других участников новосозданного избирательного блока “Народный Рух Украины”. Интерпретация: показывать. Полноценная партия, борется за победу. Запустить информацию — “а кто будет первым в списке? Может быть Конев? Или Понамарчук?” Оторвать, таким образом, бренд НРУ от имени Бойко. Просто Рух”.

“Съезд НРУ(е). Интерпретация: не иронизируем по данному вопросу. Не называем это “проектом”. Они недовольны, как повернулась ситуация с другими Рухами, у них есть свои резоны, они ищут выход, хотят сохранить Рух. Брать интервью, показывать. Не акцентировать на спящих делегатах и т.п. Толерантное освещение. Рекомендуемый заголовок в газетах — “Рух — €!” Повышать ставки НРУ(е), давая прогнозные оценки большого количества процентов, которые они наберут на выборах. Подчеркивать большое количество региональных организаций, входящих в структуру НРУ(е)”.

“Организационное оформление нового руховского блока “Народный Рух Украины”. Интерпретация: освещаем. Не хвалим, но говорим: “Это серьезно”. В комментариях избежать скепсиса”.

“Состоится пресс-конференция избирательного блока “Народный Рух Украины”. Отель “Национальный”. Интерпретация: широкое освещение. Важно. Это — настоящий Рух”.

“Состоится форум “Молодёжь за избирательный блок “Народный Рух Украины”. Интерпретация: широкое освещение. Раскручивать. “Это — настоящий Рух”. “Молодые руховцы уходят в блок Народный Рух”.

Для тих, хто ще не розібрався: “справжній” НРУ Бойка-Філіпчука і Медведчук — це одна шайка-лейка. Ось доказ:

“Ассоциация региональных СМИ Украины. Выступление В.Медведчука. Интерпретация: освещать в полном объеме. (И Медведчука, и других участников мероприятия). По партиям и блокам — показывать мнения Медведчука, Симоненко, Яковенко (лидер т.наз. КПРС — В.К.) и Бойко. Их позиция, в целом, будет сходной”.

Партнером рухманів Бойка-Філіпчука-Конєва-Понамарчука були такі собі партейкі — “Центр”, за якою виразно стирчали вуха Деркача-манєнького і яку з ентузіазмом розкручувала газета Рабиновича “Столичные новости”, та “Організація українських націоналістів в Україні”. Остання, попри назву, до історичної ОУН (і бандерівців, і мельниківців, і двійкарів) жодного відношення не має. Це просто спроба кількох спритних ділків зробити політичну кар’єру на використанні легендарного імені.

У Темниках і молодшим партнерам “НРУ” приділено достатньо уваги.

“ОУН в Украине” на этой неделе завершает подготовку акции против “олигархического блока Ю.Тимошенко”. Интерпретация: освещать. Привязывать Тимошенко к повышению тарифов”.

“Проходит акция ОУН — “Украина без Мороза и Тимошенко”. Интерпретация: информационное сопровождение акции”.

“Просьба игнорировать”

Майже в кожному з Темників після викладу суті події, яка має відбутись є ввічливе прохання, а по суті наказ до виконання — “Просьба игнорировать”. Але не всі автори-аноніми були такими чемними — доводилось стикатись із прямо-таки хамським — “Не давать!”.

Які ж події штаб Медведчука вважав недостойними для оприлюднення? І де, не в партійних ЗМІ, які в будь-якій виборчій кампанії грають роль

бойових листків, а в загальнонаціональних мас-медіа, зокрема центральних телеканалів!

“Печерский местный суд Киева рассмотрит иск Ю.Тимошенко об обжаловании формулировки ее увольнения с поста вице-премьера. Интерпретация: ПРОСЬБА ИГНОРИРОВАТЬ”.

“Пресс-конференция лидера избирательного блока Юлии Тимошенко “Новые правила, новые условия политической игры”. Интерпретация: ПРОСЬБА ПРОИГНОРИРОВАТЬ”.

“В Киеве пройдет пресс-конференция: “Что гарантирует успех на выборах-2002: государственные или политические технологии?”. Участвуют шеф-редактор журнала “Політична думка” В.Полохало, главный редактор журнала А.Дергачев и директор Центра политического анализа и консультирования при журнале С.Макеев. Интерпретация: ПРОСЬБА ПРОИГНОРИРОВАТЬ”.

“В Киеве состоится “круглый стол” на тему: “Социальный фактор и его использование в предвыборной кампании 2002 года”. Организатор — Комитет избирателей Украины. Интерпретация: ПРОСЬБА ИГНОРИРОВАТЬ”.

“В Киеве пресс-конференция при участии президента Ассоциации фермеров и землевладельцев Украины Ивана Томича “Налоговый кодекс — петля на шее крестьянина. Кому это выгодно?”. Интерпретация: ПРОСЬБА ИГНОРИРОВАТЬ”.

“Посол США в Украине Карлос Паскуаль планирует посетить Ивано-Франковскую область. В ходе визита он планирует подписать Договор о сотрудничестве между администрацией Ивано-Франковской области и Проектом инициативы выдачи государственных актов на землю, принять участие в церемонии выдачи государственных актов на право владения землей в одном из сел Прикарпатя и встретиться со студентами Прикарпатского университета им. Стефаника. Интерпретация: ПРОСЬБА ПРОИГНОРИРОВАТЬ”.

“Создание блока Хорошковского “НЛО”. Интерпретация: ПРОСЬБА ИГНОРИРОВАТЬ МЕРОПРИЯТИЯ БЛОКА”.

“Состоится съезд партии “Молода Україна”. Интерпретация: ИГНОРИРОВАТЬ”.

“Налоговики заявили о том, что собираются ввести контроль за сделками по продаже футболистов и взимать с них налоги. (Последствия письма Томенко в ГНАУ). Интерпретация: ПРОСЬБА ПРОИГНОРИРОВАТЬ”.

“Брифинг Антимонопольного Союза на тему: “Электроэнергетика: грабим потребителя или цивилизуем монополию?”. Интерпретация: ПРОСЬБА ПРОИГНОРИРОВАТЬ”.

“Общегородская выставка “Столичное образование”. Ожидается участие мэра А.Омельченко. Пресс-конференция А.Омельченко. Интерпретация: НЕ ДАВАТЬ!”

“Для лоббирования интересов Луганской области и обоснования необходимости проведения выездного заседания Кабмина (г.Брянка, углереструктуризация,

бюджетные ассигнования) облгосадминистрация организует поездку в область группы журналистов представителей общегосударственных СМИ. Официальный повод — рассмотрение перспектив развития угольной отрасли области. Интерпретация: НЕ ДАВАТЬ!”

“Херсонская городская партийная организация Всеукраинской Чернобыльской Народной партии проводит Всеукраинский митинг протеста чернобыльцев против дискриминации прав, хронических невыплат и сокращения финансирования. Интерпретация: НЕ ДАВАТЬ!”

“В Украине пройдет съезд Украинской партии зеленых (ПЗУ). Интерпретация: уточнить, какая именно партия проводит съезд. Если Рабиновича — ИГНОРИРОВАТЬ, если Кононова — в информационном режиме”.

Україна з Кучмою. “В інформаційному режимі”

Важко сказати, яка частина українців, що голосували за есдеків, зробили це з ідеологічних мотивів. Але ясно, що чимало людей, особливо в провінції, купились на штучні й фальшиві посмішки Віктора Медведчука та Оксани Марченко, на кольорові проспекти, на відкриті “під вибори” юридичні консультації, кадрові агентства тощо.

Соціальний меседж СДПУ(о) склався із чотирьох паралельно розкручуваних проєктів — “Кадровий резерв”, “Криза-2005”, “Земельний кодекс”, “Дембель” (“на базі громадських прийомних СДПУ(о) проводяться юридическі консультації “дембелей” по вопросам их социально-правовой адаптации”). Кожен споживач інформаційної продукції так чи інакше з’їв призначену йому частину “локшини”.

Чи ви забули телесюжети, де генерали науки (академіки Патон, Горбулін та інші), політики (Медведчук, Кононов), чиновники імітували діяльність “Комітету із подолання інфраструктурної кризи-2005”. Поважні люди стали обличчям відомої маніпуляційної технології — коли увага переноситься із найближчої і головної — найбажанішої — мети, на те, що буде колись. Начебто ціль (власне вибори) нібито ні до чого. З’ява

Медведчука в колі знаних вчених і фахівців інших галузей повинна була справити потрібне враження на конкретну частину аудиторії, засвідчувала наявність стратегічного мислення — бач, як далеко дивиться...

Після виборів про “інфраструктурну кризу” Медведчук благополучно забув. Проте, темі не дадуть припасти пилом, рік 2004-й вже не за горами...

“Проект “Кризис-2005”. Заседание “комитета-2005” на тему: “Старение конструкций металла и бетона”. Интерпретация: будет роздана дополнительно. Проектному отделу — замечание — проект в полном провале. Нужны срочные реанимационные меры”.

Вже за тиждень об’єднані реаніматори щось чимось намастили, щось десь підкрутили й машина маніпуляції запрацювала знову.

“Проект “Кризис-2005”. Заседание “комитета-2005” на тему: “Старение конструкций металла и бетона”. Интерпретация: Широко освещать. Комитет расширяется. Новыми членами стали Кононов и Патон”.

“Проект “Кризис-2005”. 29 ноября состоится круглый стол “Вызов времени в лице “Кризиса-2005”: проблема адекватности ответа”. Интерпретация: освещать в полной мере. Ученые всерьез отнеслись к инициативе политика. Это бывает редко. У них может быть инициатива создать при комитете то ли ученый совет, то ли общественное обсуждение”.

Минув ще один тиждень. Президент Національної Академії Наук Борис Євгенович Патон, щодо якого було проведено типово гебістську спецоперацію “втемну”, ще не знає про існування в свіжому темнику нової директиви. Авторитетів тепер титруватимуть як членів команди Медведчука, а вже потім ти лауреат, Герой Соціалістичної праці, академік...

“Проект “Кризис-2005”... В СМИ титруют вначале как членов комитета, а потом уже дают остальные регалии”.

Ну, і нарешті про те, що між передвиборного цинізму у виконанні есдеків не існує.

“В Киеве пройдет пресс-конференция в связи с катастрофой на Киевской городской станции переливания крови, где вышло из строя устаревшее оборудование. Также будут рассматриваться вопросы

донорства и проблем людей, больных гемофилией. Интерпретация: привязать к теме “Кризиса-2005”.

Вони, даруйте за слово, “опускають” не тільки пресу загалом. Вони знищують рештки професійного й чисто людського авторитету своїх же людей — редакторів, випускових, продюсерів. Чого вартує така теза “Пленарное заседание Верховной Рады. Интерпретация: в информационном режиме”.

Пане Медведчук, що у вас у голові? Або інакше — що у вас із головою? Ну, хочеться, щоб вас особисто показували по всіх телеканалах — будь ласка. Ну, треба по-чорному відпіарити Ющенко — нехай. Але давати дозволи (!) висвітлювати події загальнонаціонального значення “в информационном режиме”... Пригадується, в одній з казок Джанні Родарі якийсь тоталітарний фрукт задумав ввести податок на повітря. Ідеї Темників — на диво подібні.

Ще приклад свободи преси “с барського плеча”: “Крымский парламент примет решение о начале предвыборной кампании в Верховную Раду АРК. Интерпретация: в информационном режиме. Никого не поддерживаем, никого не дискредитируем”.

Навіть президент України і той уже потрапив до кола персон, на висвітлення яких треба питати дозволу у лідера СДПУ(о): “Президент Украины Л.Кучма посетит с поездкой Славутич и Чернобыльскую АЭС. Поездка приурочена к первой годовщине закрытия Чернобыльской АЭС. Интерпретация: в информационном режиме”.

Шкода, що Леонід Данилович про це не знає. А якби дізнався? Дуже поінформовані джерела в адміністрації президента (ще домедведчуківського періоду) стверджують, що президента НТКУ Вадима Опанасовича Долганова, який завжди себе публічно іменував “людиною президента”, зняли якраз за... сумлінне виконання Темників.

Розповідають, що один із високочільних доброзичливців напросився до гаранта в гості якраз перед черговим випуском “УТН-Панорами”. І ніби випадково поклав на стіл Темник на цей день. Коли сюжети і підводки точно повторили інтонації та прямі вказівки документу, реакція Леоніда Кучми була миттєвою.

І якби не страсбурзьке відрядження дружини пана Долганова, то служити б йому — як мінімум до жовтня 2004р. — начальником радіоточки на хуторі Михайловський... ■

ДОЖИЛИ – ЯКИЙСЬ З ОЛІГАРХІВ СКОРО СТАНЕ ОСТАННІМ ГАРАНТОМ НЕВИКРИВЛЕНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

*Олександр КРИВЕНКО,
журналіст*

Це б хто повірив півтора роки тому, що канал Ай-Си-Ти-Ви (бо, власне, чого його писать англійською абеткою, коли там англomовними пахне незрівняно менше, ніж росіянами?) не поливатиме свіженьким лайном опонентів влади всіх разом, а хлопчисьок і юнок з Комітету “За правду!” осібно, а вергатиме громи в бік адміністрації самого Президента! Якщо так і далі піде, то Піховшек через 18 місяців звирятиме биття свого епіцентричного серця з ритмом “двигуна” Віктора Юценка.

Є такий спеціальний орган в країні — Національна рада з питань телебачення і радіомовлення. Ця Рада — за законодавчим визначенням — має здійснювати функції контролю над діяльністю телерадіокомпаній. І те, що олігархи завзято змагаються за вплив на її склад — найкраще свідчення дієвості цієї структури. Бо саме вона дає “потрібним” людям ліцензії на мовлення в ефірі, а в “непотрібних” — відбирає.

Аби не ходити далеко за прикладами, гляньмо в одну з архівних комірчин. Квітень 2001-го. Ще бувають пристрасті по опозиції і менше року залишається до парламентських виборів. Нацрада відбирає ліцензію на телемовлення у Вінниці в компанії “Іштар” (близькій до активного члена майбутнього блоку “Наша Україна”) на користь київського “ТЕТУ” (нечужого соціал-демократам об’єднанням). У Харкові місцеве й не зовсім “ручне” “Радіо 50” мусить поступитися “прогнозованому” столичному “Хит FM”. Телевізійному “Каналу-5” у Нікополі Нацрада вдесьтеро скорочує потужність передавача (а, отже, відповідно — кількість глядачів). І, нарешті, натружені руки Нацради доходять до київського ефіру — ліцензію на частоту

100,9 МГц в столиці передають харківській (чи донецькій?) компанії “Оникс”, відібравши її в київської станції “Континент”, яка не тільки транслює “західні голоси” (Бі-Бі-Сі, Німецьку хвилю, Голос Америки), а й активно здійснює власне інформаційне мовлення.

В усіх цих випадках постраждали кивали на політичний підтекст пертурбації. Нацрада оперує економічною аргументацією.

Чи щось змінилося з того часу? Та ні, бо Нацрада і надалі видає ліцензії на телерадіомовлення суб’єктам підприємницької діяльності, а не засобам масової інформації. А відтак, за певної “спритності рук” будь-яку телевізійну чи радіокомпанію можна позбавити ліцензії саме з економічних причин. Скажімо, в товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), яке зареєстроване як ТРК (телерадіокомпанія) приходиться планова (чи позапланова) податкова перевірка і знаходить порушення бухгалтерського діловодства бодай на 10 гривень. Згідно з нашим законодавством, цього достатньо, аби заблокувати банківські рахунки ТОВ. Слідом йдуть вмотивовані претензії ділових партнерів (рекламодавців, наприклад), що в результаті цілком

може вилитись у зняття цього ТОВ з реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності. А далі автоматично — позбавлення ліцензії, виданої Нацрадою.

Хочу додати, що “за певної спритності рук” підставою для аналогічних ускладнень в діяльності нещасного ТОВ можуть стати претензії пожежної чи санепідемічної інспекцій. Бо ж обов'язкова наявність певної кількості вогнегасників чи корита з піском теж передбачена нормативними актами. І жоден суд, жодні вітчизняні чи зарубіжні правозахисники потім не доведуть, що причиною вилучення з ефіру тієї чи іншої ТРК стали політичні причини.

Поки що менеджерам українського ефіру з Нацради не спало на думку (чи забракло кмітливості?) поставити подібну технологію “на конвеєр”, але українське законодавство таку можливість їм залишає, принаймні, на майбутнє. Так само — можливість вдаватися до такого прийому, як “особливі ліцензійні умови”. Тобто, тій чи іншій ТРК ефірну ліцензію можуть надати на “особливих умовах”. Скажімо, виробляти певну кількість дитячих програм, чи програм, присвячених національним меншинам або проблемам місцевого самоврядування. Теоретично, такою “особливою умовою” можуть стати славослов'я на адресу мера, губернатора чи Президента. А недотримання згаданих умов (що за просто з'ясується в процесі ретельного моніторингу) тягне за собою різноманітні каральні санкції, аж до втрати ліцензії. І знову ж таки, жоден суд не виправдає “порушників”, а визнає рацію за Нацрадою.

Подібні можливості (хай навіть гіпотетичні) до зловживання необхідно законодавчо відсікти. Так само, як і реальну можливість апарату Нацради маніпулювати заявками пошукувачів ефіру — реєструвати їх чи не реєструвати на власний розсуд. І часто на власний розсуд приймати рішення — є подавач заявки на ліцензію телерадіоорганізацією, чи ні.

І вже тотальним правовим волюнтаризмом та політичною упередженістю тхне від рішення Національної ради з питань телебачення і радіомовлення від 30 жовтня 2002р. — провести ліцензування ретрансляцій програм іноземних мовників в Україні. Тобто, Нацрада збирається визначати, які зарубіжні випуски новин можна ретранслювати в Україні, і які місцеві компанії мають право це робити. Сергій Шолох, керівник опального радіо “Континент”, дотепно та влучно змалював ймовірний розвиток подій після такого рішення: ті з українських мовників, які виявляться “гідними честі”, залуплять з Бі-Бі-Сі чи Радіо “Свобода” десятків-других мільйонів доларів за свої послуги. Нікого не здивує, якщо ті відмовляться платити. І не буде в українського слухача реальної можливості послухати невідконтрольні українському чиновнику інформаційні програми. І все виключно

через бізнесові причини — жодної політики, чи — тим паче — обмежень свободи доступу громадян до інформації.

Отже, як бачимо навіть з цих коротких нотаток, Нацрада — орган грізний та дієвий. Щоправда, лише тоді, коли бодай п'ятеро з восьми його членів об'єднані спільним поривом. Донедавна так і було — заможний та впливовий дніпропетровський (за походженням) підприємець і політик володів “контрольним пакетом” голосів цього товариства з обмеженою відповідальністю та необмеженими повноваженнями. Однак після того, як Парламент “перетряхнув” свою четвірку, стійкий баланс порушився. Сьогодні згаданий олігарх втратив більшість, але її не має і його конкурент. От і настала епоха сум'яття та неприйнятих рішень.

Тобто теперішнім складом Національна рада з питань телебачення і радіомовлення не може прийняти жодного рішення стосовно покращання стану свободи слова чи відновлення справедливості щодо “безвинно убієнних” мовників. Разом з тим, сумнівно, що назбирається п'ять із семи (поки Верховна Рада не спромоглася обрати ще одного свого представника) активістів, які дружно здобудуть чергову перемогу над совістю та здоровим глуздом. Однак і перше, і друге означає, що краще не стане: чітких і прозорих правил гри на українському телерадіопросторі не з'явиться.

От і залишається покладати надії на якогось “прозрілого” олігарха, який збере в одну колоду контрольний пакет членів Нацради і накаже їм служити демократії та справедливості, а не політичній кон'юктурі та мамоні заробітчання. Скажете, марна надія? Але хто б ще півроку тому повірив, що канал Ай-Си-Ти-Ви вергатиме громи в бік адміністрації самого Президента! А все лише тому, що “залили за шкуру сала”. От такий простий шлях, відкритий колись фізіологом Павловим: головне, щоб сало заливали регулярно — тож і повага до демократії стане безумовним рефлексом. ■

МОЖНО ЛИ ПРОТИВОСТОЯТЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ СМИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ?*

Наталья ЛИГАЧЕВА,
журналист

Для начала — базовый тезис, который определяет логику автора этой статьи. По мнению автора, ни рыночные механизмы, ни политическая воля не способны — сами по себе, вне объединения инструментария — решать эффективно проблему эмансипации прессы. И рыночная цензура (собственников, рекламодателей), и государственная цензура (со стороны представителей разных ветвей власти) — одинаково сильные и опасные враги свободы прессы.

В то же время, нет ничего более эффективного в деле эмансипации прессы, чем свободная и честная рыночная конкуренция, регулируемая действиями политически ответственной власти — законодательной, исполнительной, судебной. Ответственной в смысле согласия с тем, что, говоря словами славного американского судьи Холмса, известного своими усилиями по обозначению критериев и границ свободы слова, *“высшие ценности легче достигать путем медленного обмена идеями, что лучшим критерием правды является способность идеи добиваться одобрения в условиях рыночной конкуренции, а также, что правда является единственным фундаментом, на котором мы можем безопасно реализовать наши планы”*.¹

Более того, следует признать, что для запуска в действие основных законов честной конкуренции и создания реального — а не всего лишь так называемого — рынка масс-медиа может быть достаточно (!) одной лишь политической воли политически ответственной власти. Увы, в Украине в условиях нынешнего политического режима во главе с Леонидом Кучмой ни ответственной власти, ни, разумеется, подобной политической воли нет. Т.е., на *“революцию сверху”*, которая могла бы наиболее оперативно дать старт рыночной либерализации и политической эмансипации, рассчитывать по-прежнему не приходится.

Но и *“революция снизу”* не может произойти лишь по одному желанию самих журналистов (даже поддерживаемых общественными организациями) — вне заинтересованности в изменении нынешних “правил игры” подавляющего числа собственников медиа. Парламент — вне которого невозможно провести необходимые реформы в условиях противодействия им исполнительной власти — состоит из представителей тех самых политико-финансовых групп, которые и есть основными “держателями” СМИ в Украине. Значит, пока теневая медиа-экономика, покупаемая за лояльность к Президенту и Со., не станет менее выгодной, чем прозрачное ведение медиа-бизнеса в условиях максимальной его защищенности от недобросовестной конкуренции и произвола государства — ничего реально в нашем информационном пространстве в нынешних условиях не изменится.

Есть ли предпосылки для возникновения некоего реформаторского консенсуса у собственников отечественных СМИ и политико-финансовых сил, эти СМИ контролирующих? И если есть — то как количество этих предпосылок увеличить?

В попытке ответить на этот вопрос, очевидно, и состоит суть тех действий, которые были приняты в сентябре-октябре украинскими журналистами, избравшими Организационный комитет

* Друкється мовою оригіналу.

¹ Из отдельного мнения судьи Холмса по делу “Абрамс против США”, 1919 год. См. Гольдман Р., Лентовска Э., Франковски С. Верховный суд США о гражданских правах и свободах. — Бега, Польша, 1997г., с.112.

по созданию Независимого профсоюза работников СМИ и Забастовочный комитет. Вне уверенности в том, что определенные принципиальные изменения в законодательстве по СМИ могут быть поддержаны уже сегодня большинством народных депутатов — проведение 4 декабря 2002г. парламентских слушаний “Общество, СМИ, власть: свобода слова и цензура в Украине” представляется бессмысленным.

По мнению автора, экономической предпосылкой для постепенного изменения интересов и позиции собственников СМИ является нынешний рост рекламного рынка в стране, который позволяет всерьез говорить о возможности зарабатывать на владении медиа не только политические дивиденды, но и вполне реальную экономическую прибыль. Пока это было нереально — владельцам СМИ, реально зарабатывавшим на совсем других бизнесах, было, по большому счету, все равно, насколько рыночны законодательные нормы, регулирующие “рынок” наших СМИ.

Сейчас времена медленно, но меняются. И уже, возможно, в обмен на согласие внести в Закон “О рекламе” нормы, отменяющие запрет на прерывание фильмов рекламой, парламентское большинство согласится на принятие, например, законодательной нормы, обеспечивающей прозрачность отношений собственности и контроля (включая политический) в сфере СМИ? Хотите решить проблему увеличения рекламных поступлений в своих СМИ? Согласитесь тогда с тем, что публика должна знать, кому реально принадлежит, например, телеканалы “Интер”, “1+1”, ICTV, СТБ, ТЕТ и т.д. Кто является акционерами, кто учредителями акционеров, кто — главными кредиторами, кто — главным рекламодателем, кто — главным поставщиком (политического) контента... В том числе — по мнению, скажем, одного из авторов проекта новой редакции закона “О средствах массовой информации” России Михаила Федотова, в их законе должна быть норма, обязывающая прояснять отношения собственности СМИ и через аффилированных лиц. А также законодательно должно быть закреплено такое понятие, как *контролирующее лицо* — т.е., тот, кто благодаря тем или иным обстоятельствам имеет возможность влиять на решения, принимаемые той или иной медиа-организацией². Думается, Украине подобные нормы, позволяющие сделать прозрачной и так называемую редакционную политику СМИ — тоже пришлось бы весьма кстати.

А если договориться провести через Парламент законодательные нормы по льготному налогообложению СМИ — например, отмене НДС, или снижению начислений на фонд оплаты труда — то, может быть, собственники украинских СМИ согласились бы и “по-белому”, прозрачно платить зарплату журналистам? Это кардинально изменило бы систему тотальной зависимости журналистов от владельцев СМИ.

Или, еще важнее, вдруг бы собственники медиа согласились проходить через аудит, последствием которого — при выявленности факта многолетней

неприбыльности издания — должно быть закрытие последнего? Подобная мера позволила бы уйти от финансового содержания медиа-изданий в качестве орудий политической борьбы за счет доходов в другом бизнесе, включая теневой.

Своеобразным “пакетным голосованием”, очевидно, можно было бы найти в Парламенте необходимые голоса и для внесения поправок в Закон “О Национальном совете Украины по вопросам телевидения и радиовещания”, которые бы сделали прозрачным процесс лицензирования телерадиокомпаний, с изменением существующих норм оплаты за лицензию, не учитывающих сейчас разницу основных коммерческих параметров их деятельности. Это бы кардинально изменило ситуацию с финансовым положением региональных ТРК, которые сейчас, фактически, в силу непомерных для них проплат и отсутствия в регионах развитого рекламного рынка, впадают и в финансовую, и в политическую зависимость как от местных госадминистраций, так и от политико-экономических группировок³.

Что можно предложить “взамен” этим самым олигархическим структурам, владеющим СМИ? А почему бы — и не закон о разгосударствлении всех СМИ в стране?! Закон, благодаря которому, конечно же, они приберут к рукам самые “лакомые” кусочки из ныне функционирующих государственных, муниципальных СМИ. Но — в условиях прозрачного аудита, а также в условиях отсутствия столь тотальной возможности давить на конкурентов через административные рычаги, которыми обладают только структуры местных госвластей — для монополизации рынков региональных СМИ у них будет гораздо меньше возможностей.

В необходимости принятия подобных и (или) массы других рыночных поправок в законы и нормативные акты по СМИ не только нужно, но и можно убеждать как представителей сил оппозиции и “Нашей Украины”, так и пропрезидентских парламентских фракций. Некоторые из них тоже могут быть заинтересованы пусть даже только в локальных, но прогрессивных изменениях “правил игры”. Необходимы также:

❖ публичное, в т.ч. и усилиями самих журналистов, разоблачение мифа о том, что украинское законодательство в области СМИ — одно из наиболее прогрессивных в мире. На самом деле, оно действительно весьма демократично, но сплошь построено на законодательной практике стран развитой рыночной экономики и развитого “традиционного права”. Однако, в условиях переходных от нерыночной экономики обществ, да еще и в условиях не проведенной кадровой люстрации советской номенклатуры, законодательство в области СМИ должно, прежде всего, стимулировать движение медиа к собственно рынку. Эту задачу наша законодательная база по СМИ практически не выполняет;

❖ организованное, системное давление общественных организаций на парламентский профильный комитет по вопросам свободы слова и

² См. Новое время, №33, 18 августа 2002г.

³ См. Курус І. Чому існує цензура? — Телекритика, 24.10.2002; <http://www.telekritika.kiev.ua/comments/?id=5116>.

информации с целью не только общественной экспертизы старых законов по СМИ и совместной работы над новыми поправками и новыми законами. Но и с целью определения тактических направлений “главного удара” в данное время, в данной конкретной политической и экономической ситуации — исходя из реалистичности поддержки той или иной законодательной инициативы депутатами. Увы, до этого нередко свобода прессы в Украине проигрывала, в т.ч. из-за отсутствия скоординированных действий прогрессивных политических и общественных сил, что приводило то к нереалистичности предлагаемых депутатами изменений в законодательство, то к отставанию разработчиков законодательных инициатив от назревших проблем в деятельности СМИ.

Политические предпосылки для проведения законодательных реформ в области СМИ — это обострившийся политический кризис в стране, заставляющий разных политиков “не класть яйца в одну корзину”, вынуждающий думать о необходимости демонополизации влияния на СМИ. Это самая мощная по количественному составу парламентская фракция в лице “Нашей Украины”, которая до сих пор сохраняет шанс формирования парламентского большинства на своей основе. Это растущие противоречия между членами пропрезидентских фракций, тем более подстегиваемые, чем более неумолимым становится понимание все большим числом политиков-бизнесменов, что единственным способом самосохранения при Медведчуке-гипотетическом президенте может быть только добровольный “отказ” от приглянувшегося юристам-футболистам собственного бизнеса, включая политический.

Должны ли использовать эти противоречия журналисты и те силы, которым сейчас свобода прессы политически выгодна — в попытке изменить ситуацию с тотальным давлением власти и стоящих за ней политико-финансовых группировок на СМИ? Безусловно.

Со стороны политиков, по мнению автора, в данный момент необходимо и целесообразно ставить один главный вопрос: разгосударствление СМИ, при котором бюджетные издания и

телерадиокомпании должны стать либо частными, либо общественными. Эти проблема должна стать программным требованием в области медиа всех тех политических сил, которые хотят реальных перемен в Украине.

Тем более, что не создание “оппозиционных медиа-холдингов”, будь-то и “территория без цензуры”, а создание общественных (независимых) СМИ, с наблюдательными советами из представителей разных политических сил и максимально объективистской незаангажированной редакционной политикой — вот что должно стать политической целью таких сил. Это может стать и вполне реализуемой перспективой, если создавать не только “под себя”, а для всех тех, кто сейчас испытывает дискомфорт от недостаточной представленности в СМИ своих позиций. Тем более, что кто сказал, что общественные СМИ могут строиться только на базе центральных изданий, да еще и только телеканалов? Можно начинать и с регионов. А в мире, кстати, существует множество схем финансирования подобных общественных или независимых СМИ, включая, причем, не только инвестиции меценатов или гранты, а и рыночные механизмы, с использованием рекламных поступлений от малого и среднего, регионального бизнеса. Есть также и разработки новых технологических систем (скажем, того же “электронного села”).

И, наконец, что должны — и уже могут делать, сопротивляясь политическому давлению и политической цензуре, сами журналисты?

❖ Создавать боевой и реально защищающий права журналистов — вне зависимости от их политических симпатий и партийной или олигархической принадлежности их изданий — профсоюз. Именно такой профсоюз может стать фундаментом настоящего корпоративного объединения против цензуры государства и цензуры собственников изданий. В т.ч. — и за счет легализованной возможности как локальных, так и общеукраинских журналистских забастовок.

❖ Используя зреющие противоречия в парламенте большинства, в т.ч. в связи с подспудным, но все-таки реальным недовольством “зачисткой” информационного пространства одной группировкой, добиваться от Парламента принятия Закона “О политической цензуре”. Закон должен дать либо максимально детализированное определение “политической цензуры” (попытка этого была предпринята и самими журналистами в дополнении к “заявлению участников учредительного собрания украинских журналистов “Политическая цензура в Украине”). Либо обозначить *в качестве цензуры любое предварительное согласование любым способом (правом, отстранения от создания продукта, психологического давления и т.п.) со стороны любых лиц (редакторов, топ-менеджеров, владельцев СМИ, контролирующих лиц, госчиновников) — подачи общественно-значимых фактов (не комментариев).* Мера общественной значимости фактов — в случае конфликта — должен определять только суд. Закон “О политической цензуре” должен также установить меру ответственности как юридических, так и физических лиц за применение цензуры.

❖ Добиваться от законодателей внесения изменений в Закон “О печатных средствах массовой информации (прессе) Украины”, статьи 12 и 18. Эти изменения должны определить: (а) ответственность собственника (учредителя) издания за несоблюдение задекларированных им при регистрации изданий программных целей, вплоть до закрытия издания. При этом (б) главной целью частного издания должно быть получение прибыли. Целью государственного (общественного) СМИ — удовлетворение общественной потребности в значимой, плюралистической и объективной информации. Программные цели должны быть публично задекларированы в Программе издания, утвержденной собственником.

Разумеется, что и нарушение прозрачно установленных (но не нынешних) принципов лицензирования и задекларированной программой политики телерадиокомпаний тоже должно завершаться — в одинаковой мере для всех, и за этим должен следить и тот же журналистский профсоюз — судебным разбирательством, вплоть до изъятия лицензии.

❖ Добиваться, в т.ч. угрозой журналистских забастовок, от собственников изданий принятия Уставов редакций принадлежащих им СМИ (на основе требований статей 21 и 22 Закона “О печатных средствах массовой информации (прессе) Украины”). В редакционных Уставах должны определяться в т.ч. и принципы редакционной политики — на основе стандартов профессиональной журналистики и журналистской этики. Редакционные Уставы должны стать основой подписанных между собственниками и учредителями изданий и редакционными коллективами Договоров, предусматривающих обязанности и меру ответственности за нарушение их положений как собственника, так и работников издания.

❖ И, наконец, в вопросах о диффамации законодатели и политики сейчас склонны переносить акценты на ограничение суммы судебных исков или предварительную оплату пошлины размером в 5-10% от суммы иска. Между тем — да, это, с одной стороны, защищает медиа-издания от расправ путем доведения их до банкротства. С другой стороны — это лишает многих граждан возможности защищаться от произвола и безответственности заказчиков и авторов ангажированных материалов в СМИ

Нам кажется, что более демократическим механизмом разрешения споров по диффамации была бы максимальная защита оценочных суждений журналистов — так, чтобы суды, фактически, почти не имели возможности осуждать за комментарии, а не за сообщение недостоверных фактов. А также

необходимость доказательства истцом наличия злого умысла у журналиста, сообщившего недостоверную информацию.

При наличии таких механизмов и одновременно сохранении возможности довольно высоких сумм судебных исков (пусть и ограниченных, скажем, пошлиной), мы бы сохранили одновременно необходимость “по полной программе” отвечать за умышленное распространение недостоверных фактов, что, возможно, остудило бы пыл заказчиков и авторов “заказных компроматов”. Возможно, при такой постановке вопроса и найдется в зале Парламента достаточно голосов для урегулирования исков по диффамации? Что даст возможность и журналистам проявлять больше настойчивости в попытках отказаться от участия в создании заказных компроматов?

Только консолидация усилий политиков, собственников СМИ и журналистов — при содействии общественных организаций — и сможет сдвинуть с места дело освобождения украинской прессы от тотальной политической зависимости от государства и олигархических структур. Главными направлениями такой консолидированной деятельности сегодня могут стать:

1) законодательное обеспечение рыночных преобразований в сфере СМИ;

2) законодательное обеспечение защиты собственников СМИ, редакционных коллективов и отдельных журналистов от политической цензуры государства. Включая разгосударствление медиа в Украине и создание общественных изданий;

3) создание системы профессиональной консолидации журналистов по защите своих прав, а значит, и интересов общества, “сторожевым псом” которого является демократическая пресса. ■

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДО СВОБОДИ СЛОВА В УКРАЇНІ*

Олег МЕДВЕДЄВ,
журналіст

Цензурний аспект, безумовно, є найбільшчим і найпомітнішим для широкого загалу. Але простим скасуванням цензури та припиненням політичного тиску на ЗМІ проблема свободи слова не вирішується. Для цього потрібно розв'язати цілу низку тісно взаємопов'язаних політичних та економічних питань. Створення умов для економічної незалежності мас-медіа є вкрай необхідним кроком, але він нічого не дасть доти, доки бізнес як такий не набуде політичної незалежності від владобюрократії.

Під час кожної політичної кризи влада все дужче закручує краник, перекриваючи кисень засобам масової інформації. Так було під час президентських виборів 1999р., “оксамитової революції” та так званого референдуму 2000р., касетного скандалу 2000р., виборів-2002 та, нарешті, спікеріади та акції “Повстань, Україно!”. Із затуханням кризи ситуація в ЗМІ ніколи не поверталася на докризовий рівень. Отож усі, хто є причетними до ЗМІ, давно звикли до роботи в умовах постійного тиску з боку влади та цензурних обмежень. Але те, що почалося від часу приходу Віктора Медведчука на посаду глави Адміністрації Президента (АП) навіть затяті “беспредельщики”, напевне, оцінили б як “беспредел”: ні тобі закону, ні тобі “панятій”.

Зрозуміло, юридичних доказів тому, що зондеркоманду по викоріненню вільнодумства в ЗМІ очолює особисто Медведчук, немає. Але, оскільки Адміністрацію очолює Медведчук, а біля керма “міністерства правди” — його людина, то ситуація, що склалася, викликає певні персональні асоціації. Отож, історія української журналістики розділилася на два періоди — до Медведчука та при ньому. З хиткою надією на те, що буде й після нього.

Сентенції про відкритість влади приємно тішать — навіть попри те, що, завдяки майорові Мельниченку, наша влада й так є найпрозорішою з усіх влад, в сьогоденні та в минувшині сущих. Як дипломатично висловлюється Сергій Васильєв,

голова інформаційного управління АП, “з боку влади активізується взаємодія із ЗМІ усіх форм власності, регулярно роз'яснюється — у т.ч. недержавним ЗМІ — позиція влади, “щоб вона була почута”. Так само рибалка, який глушить рибу динамітом, претендує на те, щоб його почули.

“Доводиться переконувати громадськість, що влада насправді має цивілізоване обличчя, і не є страхітливою потворою, як її намагаються представити окремі ЗМІ”, — каже Васильєв. Однак, багато кому здається, що своєю повсякденною практикою цей добродій доводить якраз протилежне, за що йому та його безпосередньому шефові опозиція має бути вдячною більше, ніж собі самій. У будь-якому випадку, підвищення у світовому рейтингу вогонів свободи слова, вже неминуче за підсумками 2002р., Президентові забезпечила власна ж Адміністрація.

Адже критерій демократії полягає не в тому, як гарно та велеречно розповідають про першу особу держави, у якій красивій залі відбувається її пресова конференція та якими технічними засобами озброєна прес-служба — якби Сталін жив сьогодні, то в нього, напевне, теж була б така ж модерна зала для спілкування з журналістами, як і в Кучми. Критерій демократії — це інформаційні можливості опозиції. Попри те, що Леонід Кучма наголошує на “чималій” кількості видань “антипрезидентського спрямування”, Медведчук в інтерв'ю Бі-Бі-Сі таких назвав всього лише п'ять.

* Ця стаття — резюме численних матеріалів автора на тему свободи слова.

По-друге, варто взяти до уваги, що загальний тираж опозиційних видань не перевищує 900 тис. примірників на 48 млн. людей. По-третє, час, коли газети були головним інструментом впливу на громадську думку, минув ще у середині ХХ століття. На зміну їм прийшло телебачення, до якого опозиція доступу не має, бо, як сказав Леонід Данилович, воно є приватною власністю, й політику диктують власники. Твердження цілком справедливе, якщо не цікавитися, до кого, в свою чергу, прислухаються власники, і щодо якої персони вони вимагають від журналістів виключно позитивних публікацій.

За всієї гостроти проблеми цензури в Україні, вона, однак, не є єдиною важливою проблемою, бо, крім створення політичних умов для вільної преси, необхідно подбати й про економічне підґрунтя свободи слова.

Лібералізація рекламного ринку

Реклама на сьогоднішній день залишається основною статтею прибутків засобів масової інформації — принаймні тих з них, які намагаються позиціонувати себе як бізнес-проекти. Та й власники політичних медійних проектів не проти мінімізувати свої видатки за рахунок рекламних грошей, адже ними створено низку цілком пристойних, з точки зору контексту, ЗМІ, що дає моральне право бодай на часткове відшкодування інвестованих коштів.

Керівники газет і телеканалів цілком слушно ставлять питання про лібералізацію рекламного законодавства України, чи не найжорсткішого в Європі. Лише після того, як рекламний ринок належним чином розігріється, набере стійких темпів зростання, можна буде вводити різного роду обмеження.

Безумовно, наразі конче потрібно дозволити переривання фільмів роликками, бо їх надмірна сукупність на початку та в кінці телепрограм значно знижує ефективність реклами, девальвує її ціну, і в результаті маємо чи на найдешевшу в Європі телераклату та збиткове телебачення.

Варто подумати про тимчасове зняття заборони на рекламу алкоголю і тютюну на телебаченні і, поза всякими сумнівами, на три-п'ять років відкласти повну заборону на рекламу цього виду товарів. Його можна було б ввести синхронно з Євросоюзом, котрий збирається вдатися до такого кроку, здається, з липня 2005р.

Неприпустимою та такою, що загрожує національній безпеці, є ситуація, коли все наше телебачення, разом узяте, збирає ледве більше реклами, ніж російське радіо — і це при тому, що ринок радіореклами сливе у них самим занедбаним сегментом рекламного ринку. Загальний обсяг ринку української реклами поступається російському вп'ятеро — та й то, за найоптимістичнішими оцінками.

Безпосереднім наслідком цього прикрого факту є потужна інтервенція російського телевізійного продукту в Україну, де катастрофічно не вистачає грошей на власне виробництво. Ця тенденція помітно підсилилася з початком поточного телевізійного сезону. Найбільш яскравим і

болючим прикладом є денационалізація телеканалу "1+1". Лідери телеринку помітно збільшують імпорт російського продукту. За законодавцями телевізійних мод підуть і інші — такими є закони контролювання.

Отож, можна скільки завгодно дратуватися рекламою. Але треба усвідомити, що без реклами національного телевізійного продукту в принципі бути не може. І чим більше обмежень існуватиме на ринку реклами, тим виразнішою буде тенденція до перетворення наших телеканалів у посередницькі телебудки, що ретранслюють російські канали — СТС чи які-небудь ще.

Але куди вже далі? Система українських ЗМІ й без того є регіональною підсистемою російського ринку ЗМІ. Це повною мірою стосується й друкованих видань. Багато які з них не дотримуються встановлених законом пропорцій місцевих і російських матеріалів, й українського в них — хіба що "вивіска" та свідчення про реєстрацію.

Тут не зайвим буде зауважити й про в цілому жалюгідний стан українського ринку мас-медіа у порівнянні з російським — з точки зору як кількісних, так і якісних параметрів. Росіяни — можу це твердити, як людина, яка має досвід редакторської роботи не тільки в Києві, але й в Москві, як ельцинських, так і менш ліберальних путінських часів — мають значно кращі і економічні, і політичні умови для розвою мас-медійного ринку. Навіть з урахуванням останніх законодавчих новацій, що обмежують свободу висвітлення терористичних актів. Анітрохи не хочеться ідеалізувати Росію, але тамтешні журналісти "гуляють" на значно довшому поводку.

Роздержавлення медійного простору

Клімат у сфері ЗМІ значною мірою формується величезним неринковим сектором державних і муніципальних мас-медіа, а також дотаційними партійно-олігархічними телеканалами і виданнями, що є суто політичними проектами. Прості та ясні правила ведення бізнесу — не для них. Вони існують не за законами ринку, а всупереч їм, і сильно ускладнюють життя тим, для кого ЗМІ є бізнесом.

В бюджетах засобів масової інформації неринкового сектора надходження від реклами чи дистрибуції не є основними і життєво необхідними. Проте — оскільки власники цих мас-медіа так чи інакше все-таки прагнуть до скорочення дотацій і мінімізації витрат на свої політичні інструменти — вони все-таки жадають від менеджменту, хоча і не завжди, якого-ніякого обсягу реклами і надходжень від дистрибуції. За таких обставин комерційні медіа-проекти серйозно потерпають від несправедливої конкуренції.

За даними Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, 224 органи виконавчої влади і 348 держадміністрацій є засновниками загальнонаціональних друківаних видань. Серед засновників регіональних і місцевих видань — 788 місцевих рад, 518 державних установ і 246 державних підприємств.

То ж не вже в нашій злиденній державі нема куди більше витратити гроші, крім як на утримання цілої медіа-імперії з обласних і місцевих газет, кожна з яких сама по собі, втім, бідна як церковна миша. Особливо розбагатіти їм не допомагає навіть те, що, крім прямого бюджетного фінансування, вони мають пільги при оренді приміщень, нижчі ціни на папір і друк. Вони користуються й таким благом, як директивна передплата. Близьким до влади бізнес-структурам рекомендується подавати рекламу саме в ці видання.

Роздержавлення повинне стати одним із ключових напрямів інформаційної політики. Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України же, схоже, виходить зі зворотного, й у нещодавно оприлюдненому проекті державної програми “Журналіст”, навпаки, ставить завдання “поліпшення умов діяльності ЗМІ, засновниками яких є органи державної виконавчої влади і місцевої влади й органи місцевого самоврядування”.

Однак, в обласних центрах і великих містах існує вже достатня кількість місцевих телеканалів і приватних газет, а також FM-радіостанцій для того, щоб держадміністрації могли спокійно залишити цей ринок і зайнятися іншими, більш важливими справами.

Органи влади повинні бути обмежені в праві засновувати, видавати і фінансувати власні ЗМІ, а більша частка тих, що вже ними наплоджені — мають приватизуватися. Інформаційні інтереси держави можливо реалізувати за допомогою адресної підтримки суспільно значимих програм (освітніх, дитячих, пізнавальних) у приватних ЗМІ — на тендерній, зрозуміло, основі. Хай вчать працювати з пресою, а не командувати нею.

Існування державних ЗМІ виправдане лише на рівні районів, у багатьох з яких поки що немає приватних медіа. Необхідно також зберегти державні україномовні ЗМІ в тих обласних центрах і великих містах Східної та Південної України, де, крім них, практично більше немає ніяких україномовних видань, бо влада покалічену колоніальними століттями українську мову облишила один на один зі стихією дикого ринку.

Позитивна дискримінація для україномовних ЗМІ

На цьому тлі в журналістському менеджменті ширяться поразенські і капітулянтські настрої, міцніє їх готовність упокоритися з роллю російських сателітів. Українські керівники мас-медіа оцінюють і перспективи хоча б часткової українізації інформаційного простору.

Мовна сфера в нас — це єдиний сектор, що функціонує за законами дикого ринку. Регулююча функція держави здійснюється в перекручений спосіб: вона не дає зітхнути там, де в її послугах, за великим рахунком, ніхто не бідує, але умиває руки, коли дійсно необхідне її втручання.

Зрозуміло, що україномовна преса не має перспектив у Донецьку чи Луганську. Але чому в Києві влень з вогнем не відшукаєш україномовної газети, і навіть “Високий замок” поставляє сюди російськомовний тираж?

Так, реальність така, що російськомовні газети в Києві продати легше — тим більше, що реалізуються вони за демпінговими цінами. Тому кожен бажаючий організувати тут винятково україномовну популярну газету побоюється прогоріти.

Україномовна меншість і всі, зацікавлені в збереженні нашої національної ідентичності, так сказати “національно заклопотані”, як нас називають опоненти, — мають повне право на так звану позитивну мовну дискримінацію. Трьохсотрічне гоніння на нашу мову і багатовікова русифікація дають нам право на компенсаційний пакет, у т.ч. на пільгові економічні умови для україномовного інформаційного продукту. І не треба соромитися цього вимагати! Давайте розмовляти на цю тему з нашими російськомовними співвітчизниками. Впевнено, більшість з них зрозуміють проблему. У всякому разі, як затверджують автори монографії “Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній”, написаної за результатами соціолінгвістичного дослідження мовної ситуації в Києві, “кияни психологічно готові до дерусифікації мовно-культурного життя міста”.

Питання гостро і, може бути, трохи емоційно ставив Іван Драч, за що і був підданий несправедливому остракізму. Тепер, у проекті Концепції національної інформаційної політики, розробленої Державним комітетом інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, з'явився сором'язливий, ретельно прихований пункт про “розробку системи заходів, скерованих на розвиток україномовних ЗМІ”. Але чи варто чекати якихось кроків у цьому напрямі від відомства, голова якого Іван Чиж є лідером партії “Справедливість”, котра є політичним партнером Руського блоку?

Правове поле для власників

Дозріла й перестигла потреба в модернізації законодавства про ЗМІ — з урахуванням усіх його прогалин та обхідних шляхів. Головною персоною в

наших ЗМІ сьогодні є власник, але при цьому він не несе перед читачами чи глядачами жодної відповідальності. Власник ЗМІ може чинити з ним все що завгодно — хоч редакцію підпалити.

Ситуація взагалі парадоксальна: правами в ЗМІ користуються одні особи, обов'язки лежать на інших, а відповідальність несуть треті. Цьому сприяє невідповідність юридичних власників і фактичних хазяїв: на папері видання належить одним, а в реальності — іншим.

Якось Президент Л.Кучма вимагав, щоб на кожному металургійному підприємстві висіла табличка з прізвищем реального власника. Думається, що глава держави добре поінформований про структуру власності українських ЗМІ і міг би поставити перед власниками вимогу інформувати про свою наявність глядачів, читачів чи слухачів. Наразі, здається, лише Андрій Деркач декларує свою причетність до “Київського телеграфу”, а фактичні власники інших ЗМІ володіють ними де-юре анонімно, хоча особливо допитливі знають, що кому належить де-факто.

Не менш злободенною є проблема виводу ЗМІ із офшорів, припинення практики астрономічних позовів до журналістів і медіа, що використовується не для торжества справедливості, а для економічного придушення неугодних видань.

Гостро стоїть кадрова проблема. Особливого дефіциту журналістів немає, але дуже бракує медійних менеджерів.

Це лише деякі з проблем, що стоять перед ЗМІ. Буде справедливим зауважити, що новий парламентський комітет на чолі з Миколою Томенком енергійно взявся за справу, більш активно, ніж комітет минулої каденції, захищає права журналістів, демонструє сучасне розуміння більшості проблем медійного ринку. Ініційовані комітетом парламентські слухання стануть важливим кроком до їх практичного вирішення, хоч треба розуміти, що за наявності в Україні таких впливових ворогів свободи слова, шлях до неї буде тернистим. ■

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: СТОРОЖОВА ШАВКА ВЛАДИ*

Роман СКРИПІН,
журналіст

Цей заголовок продиктований матеріалом Сергія Васильєва у “Киевских ведомостях”. Там він називає медіа “сторожовим псом суспільства”. Але це лише красиві слова. Я був би схильний повірити панові Васильєву, якби не кілька “але”.

Найперше — його особиста діяльність на посту керівника Головного управління інформаційної політики Адміністрації Президента. Не прагнучи надто демонізувати його образ як ворога свободи слова, відзначу, втім, легкість, із якою відбувається жонгливання поняттями, що взагалі властиве українському істеблішменту.

І хочу запитати насамперед себе: нині медіа — пес? Цей пес охороняє демократію та суспільство? Де? В Україні? У Києві? У регіонах? Чомусь складається враження, що цей пес міцно спить. А решта безсоромно бреше на все село “Україна” про чергові успіхи. Взагалі, цікава деталь: все, що береться під патронат виконавчої влади та Президента особисто, якимось дивним чином перекручується. Починаючи від адміністративної реформи, розслідування справи Гонгадзе, переходу до парламентсько-президентської республіки, євроінтеграції, відкритості влади та свободи слова. Риторика зрозуміла і позитивна. Дії — діаметрально протилежні.

Щоб не бути голослівним, наведу останній приклад. Коли у Києві говорять “свобода слова”, очевидно, розуміють зовсім інші речі, ніж повсюди у світі. Інакше як пояснити майже щирю образу Леоніда Кучми на спіч Хав’єра Солани, що “Україна рухається у протилежний від Євросоюзу бік”. Що мав на увазі європейський чільник? Безумовно — дотримання демократичних засад розвитку суспільства і передусім забезпечення свободи слова. Саме на цьому не втомлюються наголошувати у Брюсселі та Вашингтоні, спілкуючись із офіційним Києвом. Але Київ не чує. І навіть більше. Президент говорить про те, що Європа не готова нас прийняти. Не ми, а Європа, виявляється, не готова. І НАТО теж не готовий. Президент, мабуть, забуває, що саме в його країні

легкий “нежить”, на який не зважали на Заході, перетворився на хронічну астму, коли суспільство позбавлене можливості дихати на повні груди.

Але треба зізнатися собі, що ефективні ліки, мало не панацея від усіх вроджених та надбаних вад і хвороб, є. І це — свобода слова. Треба визнати, що провину за ситуацію, в якій опинилася Україна, частково можна покласти на журналістів. За великим рахунком — від нас залежало, чи повною мірою суспільство знатиме про всі небезпеки. Чи здатне буде суспільство вчасно реагувати на фатальні помилки керманців та виправляти негаразди.

Часто-густо, йдучи на поступки власникам медій, топ-менеджерам, яким здебільшого невідомий кодекс честі журналіста, ми ставили під постійний удар тих, для кого працювали. І це тенденція не останніх місяців, а кількох років. Тоді ще не було відомо, що є “чорний PR” чи “медіакілерство”. Але ці терміни вирости звітні. Очевидно, журналісти, намагаючись спокутувати свою провину перед суспільством нині, наперед мають просити вибачення.

Не викладатиму засад діяльності журналіста. Згадаю лише про одну, найважливішу: інформувати. Журналіст не має права замовчувати факти. Те ж, що відбувається в медіа зараз, і є замовчуванням. І це сміливо можна називати цензурою. Крім замовчування, є викривлене подання інформації. Або без представлення протилежної точки зору, або змонтоване з елементарним порушенням технології.

* Стаття була опублікована в тижневику “Дзеркало тижня”, 26 жовтня 2002р., с.3; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/416/36560>.

Точніше — з навмисним порушенням. Адже телебачення може з дурня зробити розумника і навпаки. Чим успішно і займається. Я вже не хочу згадувати про так звані “темники”. На Заході це поняття навіть не перекладають. Але “*temnyk*” це вам не “*perestroika*” та “*glasnost*”. Тож тішитися нічого.

Вишевикладене вже не є новиною. Це вже є нормою існування української журналістики, а відтак — і суспільства загалом. Хіба що треба визнати — останнім часом тиск послабшав. Особливо після так званого “журналістського бунту”, написання та появи листа від телевізійників, народження маніфесту, профспілки та страйкому. Це послаблення тиску покликане “випустити пару”. Мовляв: “Бачите! Все добре! Ніякої цензури!” Щоправда, “ніякої” — це суттєве перебільшення. Але ситуація кардинально змінилася. Повернення до часів, коли існувала напівсвобода слова, існували вищезгадані поступки, неможливе. Можливі два варіанти: або цензура є, або її немає. І це момент істини для українських медіа.

На “повсталих” одразу ж повісили “дохлих псів демократії”. Виявляється, вся ця “революція” заради грантів. Та й взагалі, журналісти — це ніби робітники заводу: прийшов, виточив деталь, пішов. Не хочеш точити те, що наказує власник? Звільняйся. Ось таке примітивне бачення висловив мій колега в одному тижневику, який досить сміливо оперував терміном “цензура” ще півроку тому, коли це було необхідно. І не лише він. “Одкровення” про “похід за грошима” та меркантильні мотиви — наче ніж у спину від колег, у яких ще вчора вбачав однодумців. Але віртуальні образи, вигадані не дурними технологами, — загальна вада української журналістики. Через брак об’єктивної інформації будь-яка вигадка претендує перетворитися на всеосяжну реальність.

Мушу розчарувати: нам потрібні не гранти, а нормальні умови роботи. Роботи, яка б відповідала фаховим стандартам. Хоча повністю відкидати тезу, нібито для будь-якої справи потрібен стартовий капітал, — безглуздо. Інша річ, що вітчизняний капітал неспроможний витягнути журналістику на належний рівень через спокусу диктату, впливу та систему взаємозалежностей. Надто багато речей взаємопов’язані. Скажімо, існування успішного медіа-проекту в Україні проблематичне. І не лише через політичний тиск, а й через непрозору економіку. Через наявність важелів впливу, коли майже всю країну можна спокійнісінько садити за ґрати з огляду на наявність зарплати в конвертах.

Хоч як прикро, але такий стан речей зручний для влади, а точніше — для створеної системи влади. Усе контролюється, і всі на гачку. Тож впроваджувати цензуру можна різними шляхами. І посада цензора як такого, з книжкою та печаткою “Головліту”, — не обов’язкова. Є телефон і багато інших сучасних засобів зв’язку, якими влада добре навчилася користуватися.

Тож, руйнуючи суто віртуальну версію про “купку божевільних і завзятих, одержимих західними грошима”, наважуся апелювати до сумління, честі та гідності колег. Якщо порівнювати професії, то все ж таки журналіста доречніше було б порівняти з лікарем. Але наш “лікар”, замість того, щоб зробити операцію й вилікувати пацієнта, — відповідно до бажання власника лікарні та всупереч клятві Гіппократа, годує для видимості хворого товченою крейдою, презентуючи її як унікальні ліки. І це не перебільшення. Відсутність інформації здатна призвести до фатальних наслідків. Незнання породжує ще більше незнання і помилки, від яких потерпаємо як кожен громадянин окремо, так і суспільство в цілому. Якщо піти шляхом навмисного утрирування, то легко уявити ситуацію, коли будь-яка інформація — заборонена, отож ви йдете до крамниці й купуєте бензопилу “Дружба” без інструкції. Як наслідок: ви інвалід, позбавлений рук і ніг. Через відсутність інформації, як користуватися цим пристроєм. Приклад, можливо, спрощений, але нічим не гірший за “заводську” версію медійного ремесла.

Все, що нам треба зробити, — повернути втрачені фахові стандарти. Адже в Україні вже є ціла генерація журналістів, яка встигла попрацювати в умовах свободи слова, а саме в період від здобуття незалежності до середини дев’яностих. Недовго, але встигла. І будь-які заборони або тиск ця генерація сприймає як явище протиприродне. Як звалтування, врешті-решт. Є й інша генерація, яка вважає, що справді написання матеріалу має відбуватися у чітких межах інтересів власника медіа або тієї чи іншої політичної сили. Можливо, останні не знають або не усвідомлюють, що це називається вже не журналістикою, а пропагандою.

Втім, не все втрачено. Той факт, що журналістський спротив почався з низів, не лише обнадійливий, а й промовистий. Це відбувається вперше. Попри те, що є Спілка журналістів України, нам потрібна нова, реальна та дієва профспілка. Бодай для того, щоб користатися чинним законодавством, яке дозволяє страйк без загрози звільнення. Саме це законодавство дозволяє позиватися до суду, якщо ваші права порушено. І вигравати справу, що найцікавіше. Виявляється, ми не знаємо багатьох речей, які нам гарантує не лише Конституція, а й низка діючих законів. І це функція профспілки — захищати.

Страшний факт, коли журналісти втрачають роботу не через фахову непридатність, а через власну громадянську позицію та фаховий рівень, тобто бажання інформувати і подавати різні точки зору. Факт, який є реальністю в Україні. Можна довго переконувати себе, що це лише поодинокі випадки. Але доти, доки це не перетвориться на систему. Не час зупинятися. Треба йти далі. Усвідомлюючи, що мета — **свобода слова**, як і обрїй, може залишатися завжди недосяжною. Але головне — йти. ■

ПРЕСА: РОБОТА ПІД ПРЕСОМ*

Андрій ТИЧИНА,
журналіст

Цензура на телебаченні — це факт, що не вимагає доказів. Принаймні для тих, хто працює на телебаченні. Немає сенсу включитися в дискусію про ступінь впливу органів влади на пресу та про тотальний їх вплив на електронні ЗМІ. Сліпому не можна довести, що він бачить, нехай навіть усі навколо переконані в тому, що він — симулянт. Так само не потребує публічних доказів і ось такий факт: преса здебільшого й у міру своїх сил намагається опиратися цензурі. У цьому може переконатися кожен, хто уважно відслідковує висвітлення політичних новин на телебаченні (за двозначними інтонаціями, одягом нарешті). Природно, у журналістському середовищі зростає спонтанний опір перспективі поглинання “єдиним інформаційним простором”. Сьогодні це — головна тема бурхливих обговорень у курилках і кафешках.

Нинішня цензура докорінно відрізняється від усього того, що було раніше, глобальністю й системністю підходу. Телеканали майже завжди симпатизували тим чи іншим партіям або фінансово-політичним групам, які виділяли на їх утримання й розвиток так звані “безповоротні інвестиції”. З високих кабінетів або прес-служб головних відомств країни завжди телефонували редакторам теленовин із різними “проханнями”, які часом бували вельми наполегливими й жорсткими. Редакційна політика завжди лавірувала в певних рамках, часом досить мінливих, залежно від ступеню напруженості політичної ситуації. Але ніколи ще “стратегічне медіа-планування” не було зосереджене в одному державному органі — одне для всіх. Ніколи нормальна журналістська робота в політичній сфері не підмінялася тотальним відпрацюванням “редакційних завдань”. Ніколи загальна телевізійна картина навколишньої дійсності не залежала від рішень окремої групи осіб.

Теленовини перестають бути відбитком реальних громадсько-політичних подій, натомість стають генераторами певної віртуальної реальності. У глядача забирають останню можливість одержати об’єктивну картинку — шляхом порівняння й

співставлення інформації з різноманітних джерел. Залишається тільки **не вірити всім**. І ще — читати між рядків.

Говорити про цензуру конкретно в сьогоднішніх умовах досить складно хоча б тому, що ця річ нині є кримінально караним злочином, а отже таке звинувачення вимагає вагомих доказів. По суті, довести втручання, наприклад, конкретного чиновника Адміністрації Президента в процес творчості конкретного журналіста сьогодні практично неможливо. Відсутні документальні свідчення такого втручання. Горезвісні “темники” документом вважати неможливо, оскільки вони не мають ані вихідних даних, ані підписів, ані печаток. Та й редактори зазвичай правлять тексти журналістів ще в електронній версії, на комп’ютері, так би мовити, не залишаючи слідів (тим більше, що це — їх безпосередній обов’язок, і відрізнити цензуру від звичайної редакторської правки не завжди просто). Гіпотетично можна лише вибудувати ланцюжок показань свідків, які на різних етапах мали безпосередній стосунок до розробки “рекомендацій”, їх просування й донесення до виконавців і, нарешті, реалізації. Природно, має бути як добра воля свідків давати такі показання,

* Стаття була опублікована в тижневику “Дзеркало тижня”, 28 вересня 2002р., с.2; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/412/36242>.

так і ущемлення цензурою інтересів конкретних людей, тобто постраждалих. Можливо, коли-небудь такі люди знайдуться, але сьогодні немає ані “розробників”, ані “посередників”, ані “виконавців”, як немає й потерпілих, якщо не вважати мільйони обмежених у конституційному праві на об’єктивну інформацію громадян.

Є лише працівники пера, диктофона чи мікрофона, які не хочуть миритися з такою ситуацією. Проте універсальна колись формула “не подобається — звільнюйся” сьогодні не працює. На телеінформаційному ринку практично відсутній наявний раніше й так широко розрекламований “плюралізм залежностей” різних ЗМІ. Якщо газетяр ще має певну свободу вибору, то тележурналіст (маються на увазі, передусім, саме інформаційники), який іде з роботи з політичних міркувань, не лише зустрічає однакові “правила політичної гри” в будь-якій іншій редакції, а й ризикує опинитися взагалі без роботи за фахом завдяки вимушеній “корпоративній солідарності” топ-менеджерів, потрапивши в розряд “неблагонадійних”. Залишається або прийняти пропозицію керівників “упокоритися й терпіти”, аби, зберігши робочі місця, у майбутньому мати шанс повернутися до нормальної роботи й відновити втрачену репутацію, або — боротися.

Теза про те, що боротьба за свободу слова — справа політиків, а не журналістів, вірна лише почасти. Якщо в політиків за певних причин нічого не виходить — це, звісно, проблема самих цих політиків і людей, які за них голосували. Але й попри це кожен журналіст дбає про свою репутацію, про довіру аудиторії до того, що робить саме він, а не вся журналістика в цілому. Адже саме чесне ім’я — його головний капітал. Тому він здебільшого готовий боротися за “свободу своєї професійної діяльності”, в той або інший спосіб, тихо чи публічно, шляхом конфронтації чи поступок. Аби, реалізуючись повною мірою зараз, бути затребуваним і надалі. Свобода слова взагалі складається з інтересів конкретних людей — як споживачів, так і постачальників інформації.

Існують радикальні методи боротьби. Журналісти, як і представники будь-якого іншого фаху, мають право на страйк, якщо вважають: у чомусь обмежені їх професійні інтереси. Такі протестні дії можуть мати як м’яку форму (відмова від виконання редакційних завдань, що суперечать загальноприйнятим фаховим канонам, журналістській етиці або чинному законодавству), так і жорстку — тимчасове припинення роботи цілих колективів або навіть загальний страйк.

Перший варіант потихеньку використовується повсюдно, хоча найчастіше має локальний характер. Зацікавлені у збереженні професійних кадрів керівники часто дають змогу окремим журналістам “не бруднитися” виконанням відвертих “заказух”, звалюючи “брудну роботу” на інших, залежніших, “соціально незахищених” або нерозбірливіших. У такий спосіб окремий журналіст, самоусунувшись, має можливість зберегти частину своєї важкою працею здобутої репутації (що, правда, не звільняє його від моральної відповідальності за роботу на контрольованому ЗМІ). Проте такі поодинокі прояви незгоди із системою контролю над творчим процесом ніяк не сприяють боротьбі із самою

системою, навпаки — певною мірою сприяють її зміцненню. Просто на відповідальних, з точки зору конфлікту інтересів влади й суспільства, ділянках журналістської роботи відбувається природний відбір кадрів із заниженою моральною планкою, у чому система відверто зацікавлена.

Стосовно страйків — цей шлях виглядає сумнівним як із погляду реалізації, так і кінцевої мети. На жаль, те, що в усьому світі визначається пафосним терміном “корпоративна солідарність”, досі не має жодного більш-менш глибокого коріння в українській “журналістській тусовці”. І проблема не стільки у відсутності “духу колективізму” (радіше, є підсвідоме органічне неприйняття “колективізму” як такого, як пережитку “совка”), скільки в нерозумінні лідерами таких періодичних “рухів опору” того, що люди готові об’єднатися не для відстоювання абстрактних ідеалів (а саме свободи слова), а лише для захисту своїх особистих, у нашому випадку фахових, інтересів. Ну немає у співробітників ЗМІ авторитетної профспілки, яка б розуміла й виражала інтереси більшості, що працює в нових мінливих умовах. Отже, і “штрейк-брехерство” є не ганебним фактом, а виправданою нормою. Не згадуючи вже про те, що журналісти становлять щонайбільше десяту частину всього творчого колективу телекомпанії, а значить, наважуючись на радикальні заходи, вони повинні відповідати за можливі негативні наслідки і для всіх решти: продюсерів, режисерів, операторів, інженерів, освітлювачів, водіїв тощо.

Чого ж можна досягти страйком? Громадського резонансу — безумовно. Кілька днів поспіль у троллейбусах лише про це й розмовлятимуть. Уваги міжнародних структур — ясна річ. У деклараціях Ради Європи з’явиться новий значний пункт. Гарячих парламентських дебатів — поза сумнівом. Лідери опозиції неодмінно додадуть до своїх виступів ще один нищівний аргумент проти влади. Можливо, для когось ця мета виправдовує засоби. Але для конкретних ЗМІ в умовах тотального контролю переважно двох “незалежних” конкуруючих центрів ця ситуація небезпечна навіть не стільки репресіями щодо “змовників” (і цим також, але, можливо, не відразу), скільки дуже

конкретними санкціями щодо топ-менеджменту. “Поганого” менеджера, що дозволив “разброд и шатанія”, замінити на “хорошого”, який, навчений прикладом попередника, вже нічого такого не допустить — за будь-яку ціну. Крім того, один (або кожен) із двох названих вище “центрів впливу” одержить змогу спекулювати на проблемі, сподіваючись перерозподілити телепростір на свою користь. Тобто “хороший” (ефективний для влади) власник може потіснити чи змінити “поганого” (неефективного).

Утім, варіант відкритого опору завжди залишається в запасі в журналістів, як крайній захід.

Якщо ж розглядати протестні настрої в журналістському середовищі не як прояв глобальної боротьби за свободу слова, а як природне бажання кожного окремо вільно й чесно виконувати свій фаховий обов’язок, то загальну позицію можна висловити так — **небажання брехати**. Не говорити про 15 тисяч демонстрантів, коли їх на площі — 50 тисяч. Не підтверджувати факт злочинного блокування транспортних шляхів опозицією, не згадуючи про масові перешкоди міжміському автобусному сполученню міліцією. Не розмірковувати про наслідки захоплення телецентру чи будинку Адміністрації Президента депутатами, не розкриваючи істинних причин цих радикальних дій (прямими цитатами!). Не замовчувати справді значні події, випхавши наперед другорядні, що є лише наслідком перших.

Не брехати можна тільки двома способами — мовчати або казати правду.

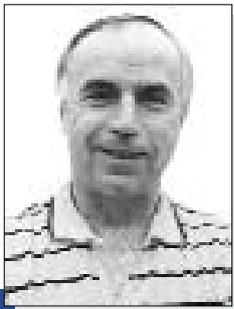
Головна неправда ось у чому: **інформаційні шоу**, які щодня виходять на екрани більшості телеканалів, називаються **новинами**. З реальністю вони мають стільки ж спільного, скільки “Большой куш” або “Окна”. Насправді, у ключових ситуаціях, це вже давно не новини. Це — механізми маніпулювання громадською думкою, те, що заведено називати спаскудженням і перебільшеним терміном “PR”. Безумовно, у цій ситуації можна спробувати уникнути висвітлення значимих для громадськості подій або звести його до мінімуму. Цим шляхом уже пішли деякі телеканали, і в цьому немає нічого ганебного. Кожен намагається зберегти зароблену роками марку так, як може. До кращих часів (цікаво, що всі переконані: за два-три роки такі часи обов’язково настануть). Інша річ, що цей шлях абсолютно не влаштовує владу. Її не вельми цікавить “соціалка”, “міжнародка”, економіка, культура чи спорт (та й тут є широкий простір для “ножиць” — хто працює, той знає). Їй якраз потрібна “єдина інформаційна політика” на всіх телеканалах. Саме політика! Тому будь-який відступ від заявлених раніше телевізійних форматів влада розглядає як своєрідне “ренегатство”. Лихо тим, хто вже примудрився “вляпатися” в телевізійну політичну аналітику! Хтось устиг “зіскочити”, а хтось змушений тягти цей віз і далі.

Проте можливість говорити правду залишається. Хоч як банально це не звучить, але для цього потрібна політична воля. Самої влади. Практика давно вже розвінчала геббельсівську тезу про те, що чим більша неправда — тим охочіше їй вірять. Кожні нові вибори доводять це з усе більшою переконливістю. У сучасних умовах масової комунікації ЗМІ вже не можна використовувати як механізм викривлення реальності. Свою ефективність вони можуть проявити лише як дзеркало. Ніхто не заважає владі генерувати нові ідеї, виставляти їх на обговорення громадськості, підставляти під удари критики опозиції й, заздалегідь прорахувавши реакцію, завдавати відповідних ударів. Який ЗМІ дозволить собі проігнорувати резонансну заяву Президента, прем’єра чи спікера Парламенту, якщо вона справді буде резонансною? Хто відмовиться дати “синхрон” представника влади, якщо він не нав’язуватиметься як істина в останній інстанції, а подаватиметься лише як одна з точок зору на розв’язання проблеми? Хто дозволить публікацію будь-якого компромату, не заручившись при цьому обґрунтованим коментарем звинуваченої сторони? Влада повинна навчитися **працювати з пресою**, а не **працювати пресою**. Точніше, відновити цю втрачену за роки правління здатність. Безумовно, така робота вимагає делікатніших підходів до здійснення власної політики, філігранної точності дій і геніальних PR-знахідок, що набагато складніше за прямий диктат на підконтрольних ЗМІ. Потрібно маніпулювати громадсько-політичними процесами, а не громадською свідомістю. Потрібно створювати реальні інформаційні приводи, тобто щось робити самим, а не замовчувати дії інших. Потрібно управляти країною, а не її зображенням на екрані. І тут є лише одна велика проблема — категоричне небажання влади слухати й розуміти ЗМІ як самостійний громадський інститут. І сприймати позицію журналістів у відриві від позиції власників і топ-менеджерів інформаційних структур.

Але ж інакше у журналістів не залишається нічого, крім права на інші форми протесту. ■

ЦЕНзуРА В НЕПОЛІТИЧНИХ ЗМІ: ЯК З НЕЮ БОРОТИСЯ?

Валентин ЩЕРБАЧОВ,
журналіст

Чи існує цензура у друкованих виданнях і телевізійних програмах неполітичного характеру? На мою думку, існує — і здійснюється значно простіше, ніж тоді, коли вона була узаконена та існував інститут офіційних цензорів. Сьогодні цензура є навіть менш цивілізованою, оскільки здійснюється власником ЗМІ, здійснюється неофіційно, непрозоро, часто з незрозумілих для авторів і читачів (глядачів) причин.

Цензуру в неполітичних виданнях (чи теле- та радіопрограмах) виявити просто: в них, у кращому випадку, не згадується про конкурентів тих, хто ці видання утримує; у гіршому — про конкурентів подаються лише критичні матеріали. Немає у цих виданнях і критики на адресу власника чи спонсора.

Наприклад, у дійсно хорошому, професійному журналі “Олімпійська арена”, що є органом Державного комітету України з питань фізичної культури та спорту (Держкомспорту) України, я не можу виступити з гострою критикою, скажімо, керівництва Олімпійського комітету України чи Держкомспорту. Це ніби само собою зрозуміло, я про це знаю, кожен автор цього видання це знає. Тому в ньому друкуються лише ділові інтерв'ю, порушуються робочі питання, а от про те, що завжди цікавить, — чому існують прорахунки, недоліки тощо — не згадується. Не треба думати, що публіку цікавлять лише скандали, пов'язані з іменами “зірок”. Читачі, насамперед, цікавляться причинами, яких розкривати не можна, оскільки виданням володіють ті, хто ці причини створює.

Отже, формула нинішньої цензури досить невибаглива: хто платить, той і диктує умови. Це власник або спонсор. Він не хоче бачити у своєму виданні те чи інше ім'я — і він не буде його бачити. Або автор наступає собі на горло — і погоджується, або — не пише чи не показує у програмі свій відеоматеріал.

Є ще один вихід — писати (знімати) для тих видань (програм), з якими ти дружиш, де тебе знають і в яких твою думку ніколи не перекутять. Цим користується багато моїх колег. Але якщо наступ цензури буде продовжуватися й посилюватися, якщо ЗМІ будуть зосереджуватися в руках нечисленної групи власників, то такий вихід не врятує, оскільки може настати час, коли писати незгодним вже буде нікуди, а знімати — ні для кого...

Як боротися з цим явищем? Я вважаю — лише шляхом об'єднання журналістів. Я за те, щоб журналісти об'єднувалися за професійними інтересами, за збігом позицій і думок. Щоб їх об'єднувала корпоративна солідарність, яку ще треба формувати. Вона б дуже допомагала нам рухати вперед свободу преси, зокрема, в неполітичних жанрах. (Ідеться лише про спортивну журналістику; мені складніше уявити проблеми журналістів, які пишуть на теми, наприклад, культури, мистецтва та ін.). Тільки спільними зусиллями, показавши, що ми не просто колеги, а люди, які відстоюють одні ідеї — нехай безцензурного розголосу хороших імен, нормального досвіду, — ми можемо добитися об'єктивності.

У нас є Асоціація спортивних журналістів, але кожен з моїх колег належить водночас до якогось певного видання чи телеканалу, які, в свою чергу, також належать певним особам. Природно, за нинішніх умов, кожен побоюється за своє місце, кожен не хоче втратити роботу.

Якби я знав, що мене підтримають усі колеги, то я запропонував би саме таку схему — об'єднання спортивних журналістів, які б виступали за свободу висловлення своїх ідей, поглядів. Інакше не може бути, ми не поборемо ніколи цензуру власників. Можливо, це має бути профспілкове об'єднання, яке б вело переговори з роботодавцями-власниками, уклало відповідні угоди та могло юридично захищати журналістів і їх професійне право на об'єктивність. ■